

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZELET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
AKÓSI KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

ESZTERGOM

TÖRTÉNETE ÉS
ÉPÍTÉSZELET-TÖRTÉNETE

MEGPRÓBÁLTATÁSAI

A KIRÁLYI PALOTA

REKONSTRUKCIÓJA

FŐSZÉKESEGYHÁZ

MÁRIA VALÉRIA HÍD

ÉPÍTÉSZEK ÉS

ÉPÍTÉSZHALLGATÓK

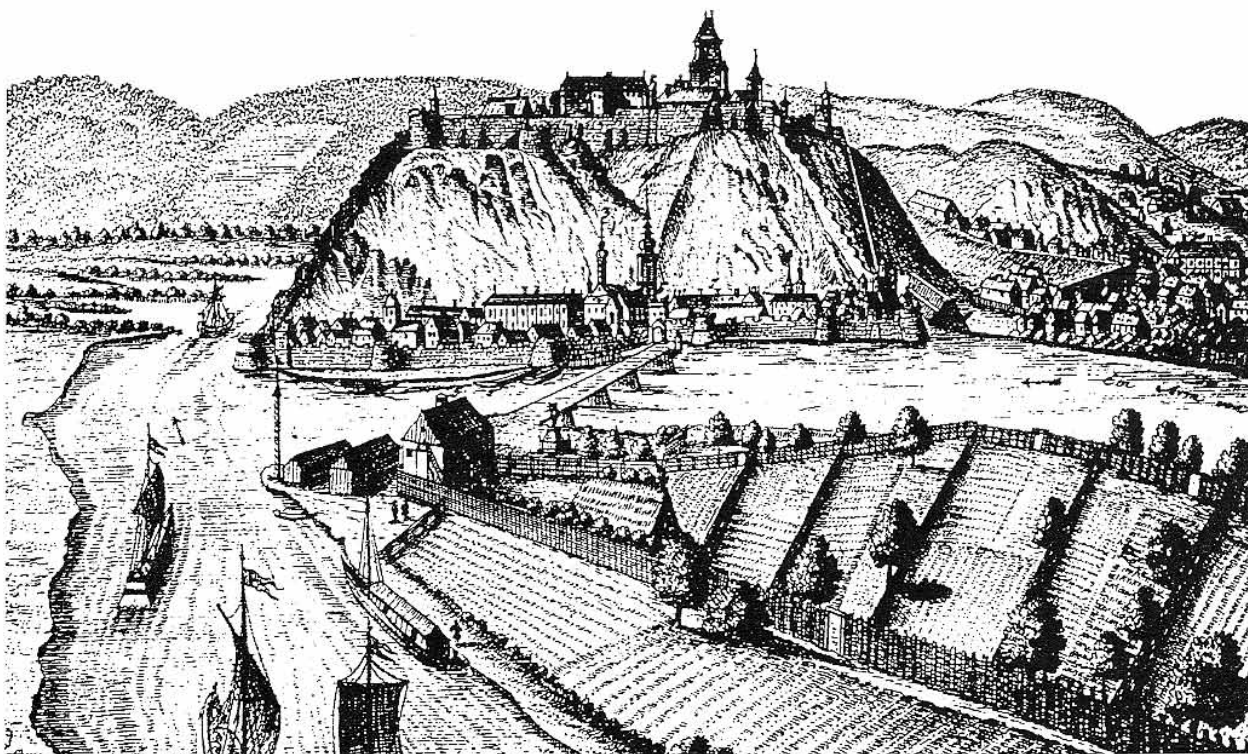
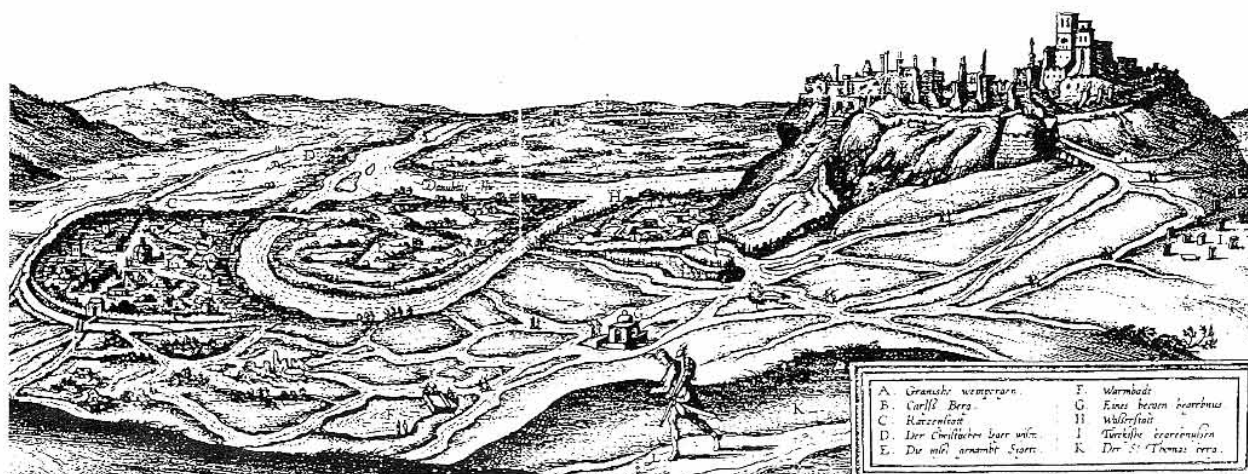
ESZTERGOMI TERVEI

MEMORANDUM 1930

KÁLMÁN ISTVÁN

KÖSZÖNTÉSE

1997/1

Fent: Jakob Houfnagel rajza nyomán készült rézkarcok, Köln, 1597; Esztergom kelet és nyugat felől (részletek)
 Lent: Johann Christian Leopold rézkarca Friedrich Bernhard Werner rajza után, 1715 körül; Esztergom nyugat felől

ORSZÁGÉPÍTŐ

NYOLCADIK ÉVFOLYAM

ELSŐ SZÁM

Esztergom város
legrégebbi pecsétje

ESZTERGOM

2	Gerle János	Szubjektív előszó – <i>Subjektive Einleitung</i>
3	Horváth István	Esztergom története és építészettörténete <i>Geschichte und Baugeschichte der Stadt Esztergom</i>
10		Az esztergomi vár változásai – <i>Änderungen der Festung Esztergom</i>
16	Rabb Péter	Esztergom megpróbáltatásai – <i>Die Schicksalsprüfungen Esztergom</i>
18	Rabb Péter	Fellegvár Esztergom – <i>Esztergom die Zitadelle</i>
23	Vukov Konstantin	Az esztergomi palota rekonstrukciója – <i>Rekonstruktion des Palastes in Esztergom</i>
29	Babits Mihály	Dal az esztergomi bazilikához – <i>Ode zur Basilika in Esztergom</i>
30	Horváth Alice és Pattantyús Á. Ádám	Építészeti és szerkezeti újdonságok az esztergomi Főszékesegyház építésénél – <i>Architektonische und konstruktive Neuheiten bei dem Bau der Kathedrale in Esztergom</i>
35	Homor Kálmán	Az Esztergom és Párkány közötti Mária Valéria híd – <i>Die Mária Valéria Brücke zwischen Esztergom und Párkány (Sturovo)</i>
39	Meggyesi Tamás	Városépítészeti tanulmánytervek, 1986 – <i>Städtebauliche Studiumpläne aus 1986</i>
42		Amint lesz pénz... Beszélgetés Kiss-Rigó Lászlóval – <i>Sobald als Geld gibt... Gespräch mit László Kiss-Rigó</i>
43		Válogatott bibliográfia – <i>Ausgewählte Bibliographie im Thema Esztergom</i>
44		Esztergomi tervek – Építészek és építészhallgatók munkái – <i>Pläne für Esztergom von Architekten und Architekturstudenten</i>
64		Kálmán István köszöntése – <i>Geburtstagsbegrüßung des 60. Jährigen István Kálmán</i>
66	Gr. Podler-Hoditz	Politikai memorandum, 1930 – <i>Politisches Memorandum, 1930 (Übersetzung Ágnes Kádas)</i>
68	Helyes Gábor	Levél Podler-Hoditz grófhhoz – <i>Brief an den Grafen Podler-Hoditz</i>
71		Az építési törvénytervezethez – Felhívás az önkormányzatiság megmentésére – <i>Aufruf zur Rettung der Selbstverwaltung – zu einem Paragraph und Änderungsvorschlag des geplanten Baugesetzes</i>
72		Hírek – <i>Nachrichten</i>

E számunk munkatársai: Rabb Péter és Karácsony Tamás; a térképmellékletet Rabb Péter rajzolta

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., B+D Belsőépítészet és Design Kft., BOKOR Kft., DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., INTERPLAN Kft., KAPOSTERV, KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és Társa Építésziroda Bt., TRISKELL Kft., UNITEF Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesület nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. Tel.: 3710-055, 3710-061, Fax: 3710-055 Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: Lénia DTP Stúdió BT., Érd. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára hírlapárusoknál és könyvesboltokban 300 Forint, előfizetőknek változatlanul 220 Forint.

ESZTERGOM

Szubjektív előszó – írom címként, hogy ne lehessen kifogásolni elfogultságomat. Kétségtelen, hogy úgy csöppentem a témába, hogy alig ismertem az előzményeket és a mai helyzetet, és az is igaz, hogy a tragikusnak ítélt mai állapot nem mindig kifejezetten ártó szándék eredménye; de lehet-e vitatni annak a benyomásnak a jogosságát, amelyet esztergomi kóborlásom tett rám: *elátkozott város* – lüktetett bennem önkéntelenül a szó, amelyet aztán a helyzetet ismerő beszélgetőtársaimtól nemegyszer hallottam vissza.

Elátkozott város! Talán a leginkább minden magyarországi sors-társa között, mert Esztergom *királyi város!* Főváros a történelem jogán és szakrális központ a mai napig akkor is, ha természetesnek vesszük, hogy az egyházi adminisztráció sem működhet máshonnan, mint Budapestről. Királyi város, mint – nem jut eszembe megfelelőbb hasonlat: – Karthágó vagy Ninive, csak az a kultúra, amely a várost létrehozta, ma is létezik. Nem egy másik, idegen vagy ellenséges civilizáció települt a romokra, a falakra, amelyeket éppen azért kellett birtokolni és újra meg újra lerombolni, mert ez a hely fontosabb volt a többinél. Rombolták tatárok és törökök, és még alaposabban keresztények és magyarok. De a város minden pusztítás ellenére megvan; fennmaradt folyamatosan, mint eleven élet színhelye; ha elnyomorodva, lefokozva, kulturális korlátok közé szorítva is – Esztergom létezik; a városban kóborló ember átélheti, hogy elátkozott állapotban, meggyötörve várja a megváltást.

Valamikor nem kerülhették el a kereskedők; itt hagyták árujuk javát. Most, hét évvel a rendszerváltás után sem mutatkozik kereskedelmi fellendülés; Esztergom piacán az alufárókból, vásárcsarnokokból jól ismert bódék. Az idegenforgalom talán az egyetlen töretlenül fejlődő üzletág; Esztergom egyre kevesebb turistát vonz, azok is inkább csak nyáron állnak meg egy-egy múzeumlátogatás erejéig a városban, s ezen legfeljebb a fagyaltárusok keresnek. A városközpontba behúzódnak a hatvanas-hetvenes évek ipartelepek hangulatát árasztó lakótelepei; idomtalan középületek jelentik a fejlődést. A városban régen elhagyott romok, leégett, szétbontott házak maradványai, elhagyott ipari üzemek.

Néhány utcától eltekintve álmos, poros mezőváros benyomását kelti Esztergom; sajátos értékeiben nem enged gyönyörködni az alig elviselhető, figyelmen kívül nem hagyható feszültség, hogy a királyi város ki akar törni a föld alól. A festői dombok a feltörekvő hajtásoktól felpúposodó aszfaltot idézik; a királyi város lehetősége ott lüktet a város közepén emelkedő meddőhányó, a kockaházás lakótelepek, az álmos és poros utcák alatt. Elviselhetetlen a kettősség, a táj hihetetlen gazdagsága, évezredek ízeit aszúként magába sűrítő zamata és a látomászerűen jelenlévő hiány között. *Az őt géniuszsajátos hangulatai* tárulnak fel egy-egy utcasarkon. Micsoda erő lapul itt, ha egy rozszant pad egy kiszáradó fával, egy félig elsüllyedt ladik, egy ki tudja hányszor, és mindig silányabbul átépített hársor ilyen töményen sugározza azt, ami önnön jelenségén túl van. E szám anyagának összeállítása során győződhettem meg arról, hogy az átok, amely a várost annyiszor porba döntötte és az utolsó fél évszázadban részletekbe menő figyelemmel óvta minden természetes fejlődés lehetőségétől, ma is hatékonyan dacol minden józan elképzeléssel, amely Esztergomot királyi jussába emelné.

Vajon kellőképpen mérlegelte-e az Alkotmánybíróság mindezt, amikor elutasította az Alkotmánynak azt a pontját, amely Esztergomot emeli a legmagasabb jogi méltóság székhelyévé? Vajon az egész országot sújtó aránytalan központosítás lazítását nem lehetett volna az Alkotmánybíróság esztergomi működésével; legalább egyes üléseseinek ottani megtartásával elkezdni? Az egyetem Esztergomra, az iskolavárosra végre nem csak terheket róna, hanem további beruházásokat vonzana a városba, s eleven kulturális életet teremtené a megszakadt folytonosság helyreállításával. Vajon a bölcsészart

Piliscsabára telepítő kezdeményező akaratnak volt-e párja Esztergomban, vajon a lehetetlen anyagi helyzet számbavétele mellett Esztergom egyetemi rangjának várható hatását is kellően mérlegelte-e a Püspöki Kar és a város vezetése? Az egyetemi éveiket a városban töltő fiataloknál lehet-e nagyobb biztosítéka a felemelkedésnek?

Az évszázadokon át fürdőkulturájáról is nevezetes város múlt századi műemlék fürdőszállója és étterme évek óta üresen áll. Az utóbbi évek nagyszabású szállodaépítési terveiből semmi nem valósult meg. A város alatti hévízek hasznosítása, a fürdőrekonstrukciója és bekapcsolása a város idegenforgalmába világos irányító akaratot és valamennyi érintett fél összefogását igényli. Az utóbbi években egyikre sem volt példa. Vajon miért nem támaszkodik a város vezetése az Esztergomot jól ismerő, iránta elkötelezett, kivételes tehetségű, áldozatkész műszaki szakemberekre? Ehhez hasonlóan alacsony határfokú tervezői tevékenység az általánosan kedvezőtlen viszonyok közt is kirívó. A folyóiratban inkább csak jelzészerűen felsorakoztatott tervek azt a képzetet keltik, mintha az építésszek szabályos ostromot vívnának a város, az igazi királyi város bevételéért, de egy-egy, szinte véletlen találatnál többre nem futja az erőfölényben lévő védőkkel szemben.

2000 a magyar királyság millenniuma, amelynek Esztergom volt a központja. Az egyház és a város az együttműködés feltételeit kutatják, miközben már késő az évfordulóhoz – ezer év! – méltó beruházásokba fogni. Más, érintett városok már terveik megvalósítását készítik elő. Az évfordulóra biztosan elkészül a királyi palota egyik szárnyának műemléki felújítása, a régészetileg igazolható, rekonstruálható, európai szenzációt jelentő Vitéz János-féle lovagterem helyén és helyett, a barokk kori kaszárnya tucatépülete. Ez a jelenleg engedély nélkül folyó, másfél milliárdos beruházás a megelőző állapot helyreállítását teszi lehetetlenné, de újat állja a terület tartalmas hasznosításának is. Ezt az állami költségvetésből kapja ajándékul a királyi székhely, amelynek 1997-es saját költségvetése négymillió forintot (plusz ÁFA) szána az ezredfordulós beruházások előkészítésére. Az esztergomi püspökség a Felvidékre terjedt ki, s ez volt Esztergom gazdasági régiója is. Mindig átkelőhely volt itt a folyón, amely ma végzetes határ. Esztergomot legutóljára megyeszékhely rangjától fosztották meg; funkciótlannal szorult rá a határra. A híd megoldaná elszigeteltségét; magyar és szlovák oldalon a helybeliek mindent megettek, hogy előkészítsék a híd újjáépítését, amelyhez az anyagi forrás is rendelkezésre áll; ha időben (ebből már csak hetek vannak hátra) elkezdődik az építkezés. Most a nagypolitikai intett megállt a józan észnek és a híd szimbolizálta természetes emberi együttérzésnek. A szlovák kormányfői figyelmeztetés-fenyegetés és az esztergomi vízlépcsőépítés szándékának gyanúja egyidőben látott napvilágot. Hogy a vízlépcső tervéből mi igaz, nem tudhatom, de rémképnek, a város igazi, szunnyadó lényét fenyegető veszélynek mindenesetre alkalmas. Hídra nincs is szükség, ha a Bazilika a vízerőmű sziluetije fölé magasodhat; a város egyetemisták helyett benépesülhet építőmunkásokkal, s talán akad pénz rá, hogy munkásszállás legyen a kihasználatlan Szeminárium. A Sándor-palotába beköltözhet az erőmű-beruházó vállalat, a Dorog és Dobogókő felől a terpeszkedő, idegen érdekeltségű üzemek benyomulhatnak a belterületek (számukra?) üresen tartott telkeire. De akkor már a város alá kellene építeni a gátat, s néhány méter felduzzasztása Esztergom problémáit végképp megoldaná. A huszadik századi ember győzedelmeskedik a természet és a történelem fölött.

Ez egy kívülálló ember érzelmes kitérése. A folyóirat további lapjain a hozzáértők, a helybeliek, a szakemberek higgadt, tényszerű beszámolóiból rajzolódik ki egy teljesebb, pontosabb kép.

Gerle János

Die Stat vnd schlos Gran

Horváth István

ESZTERGOM TÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETE

Esztergom az államalapítás korában Magyarország fővárosa. Az a tény, hogy a X. század végén uralkodói központtá fejlődött az itteni település azoknak a városfejlesztő tényezőknek köszönhető, amelyek a történelem korábbi szakaszaiban is hatottak, s amelyek folytán minden időben jelentős települések alakultak ki a mai város helyén.

Ezek között fontos szerepet játszottak a kedvező adottságokból adódó helyi és helyzeti energiák, azaz a földrajzi fekvés kedvező volta, a terület bő vízellátása és gazdálkodásra alkalmas környezete. Ehhez járult még, hogy a folyóvizek (Duna, Garam) kedvező vízi és szárazföldi utakat is jelentettek, s ezek a Várhegynél találkoztak, mivel itt volt a környék legjelentősebb átkelőhelye a Dunán. Az átkelő fölött emelkedő hegyről könnyű volt ellenőrizni ezt a kereskedelmi és hadi szempontból is fontos csomópontot.

A római korból frott adatok is szólnak az átkelőhelynél folytatott (kétparti) kereskedelemről, sőt az átkelő hadászati szerepéről; a 170-es években Marcus Aurelius császár hadaival több ízben is itt kelt át a Dunán.

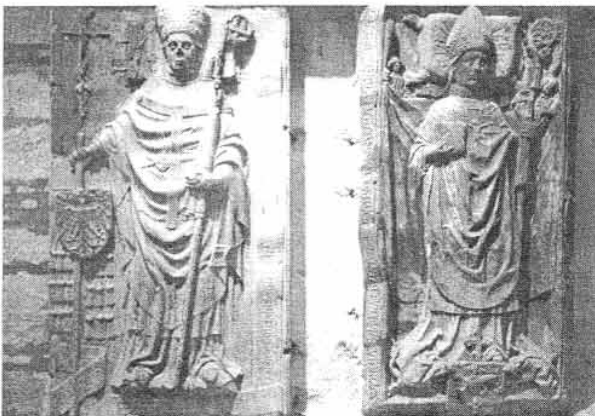
A honfoglaló magyarok is felismerték a hely kereskedelmi és hadászati szerepét, és jelentős római építményeket is találhattak itt. Esztergomot jó forgalmi helyzete is alkalmassá tette a nyugattal való kapcsolatok kiszélesítésére. Innen mentek Géza követei Ottó császárhoz 973-ban Quedlinburgba, amikor Géza békét ajánlott a korábbi háborúk helyett, és hittérítőket kért. Ők építették az esztergomi Várhegyen az első keresztény templomot. Itt született Géza fia, Vajk, a későbbi I. (Szent) István, akit itt koronáztak királlyá is. István szervezte meg a magyar egyházat, s az általa alapított tíz püspökség élére az esztergomi érseket nevezte ki. Ettől kezdve Esztergom nemcsak királyi, hanem egyházi központ is volt, s egyúttal Esztergom vármegye székhelye. Kezdetben a királyi ispánok, a XIII. század végétől az érsekek egyúttal a megye főispánjai. A Várhegyen az Árpád-kori Magyarország legnagyobb szabású világi és

egyházi épületegyüttese (királyi várpalota, érseki palota, főszékesegyház, káptalanház, stb.) alakult ki, a Várhegy alatt pedig az ország legjelentősebb városa. A magyar városok közül a legrégebbi árumegállító joggal felruházott város ez, amelyet a királyi útkényszer folytán minden távolsági kereskedőnek fel kellett keresnie, hogy áruit eladásra felkínálja. A tengelyen jött árukat az esztergomi révén és a piactéren is megvámolták. A kereskedelmi hajók fő kikötőhelye a Kisduna meleg forrásokkal is táplált vize, amely a téli hidegekben sem fagyott be. A város leggazdagabb polgárai a nyugati származású távolsági kereskedők, a híres *latinusok* közül kerültek ki.

Nemcsak a királyi vár, hanem az alatta kifejlődött iparos-kereskedő város is európai léptékű. Itt keresték fel a külföldi uralkodók a magyar királyokat, például VII. Lajos francia király II. Gézát vagy Barbarossa Frigyes német császár III. Bélát. Az idegen uralkodókkal itt járt történetírók is Magyarország legjelentősebb városának nevezik; már a XII. század végén nagyobb területen fektült, mint a mai város. Ezt a jelentős települést 1242 telén a tatárok elpusztították, a várat azonban nem tudták elfoglalni.

A város hamarosan újjáépült, IV. Béla azonban a királyi székhelyet Budára helyezte át, s az esztergomi várat a királyi palotával együtt az érsekségnek adományozta. (1256)

A várban ettől kezdve az érsekek építkeztek, s az egyház jelentős területeket szerzett meg a városban is. Az egyházi központban sok volt az egyházi intézmény és sok szerzetesrend települt ide. A XV. századig a városban (és közvetlen határában) 38 templomról és 10 kolostorról tudunk. Utóbbiak a kultúra, a művelődés és a művészeti élet fontos gócpontjai voltak; a főkáptalan főiskolája mellett a XIII. század végétől főiskolájuk működött az ágostonrendieknek, s jelentősek voltak a ferencesek és domonkosok iskolái is. Az érsekek köréből a XIV. századtól Telegdy Csanád, a XV. században pedig Széchy Dénes és Vitéz János tűntek ki, mint a tudományok, művészetek pártfogói és jeles építtetők. Vitéz, majd különösen utódai (Bakócz Tamás és Szathmáry György) idejében Esztergom – Buda mellett – az ország legjelentősebb humanista-reneszánsz központja lett.

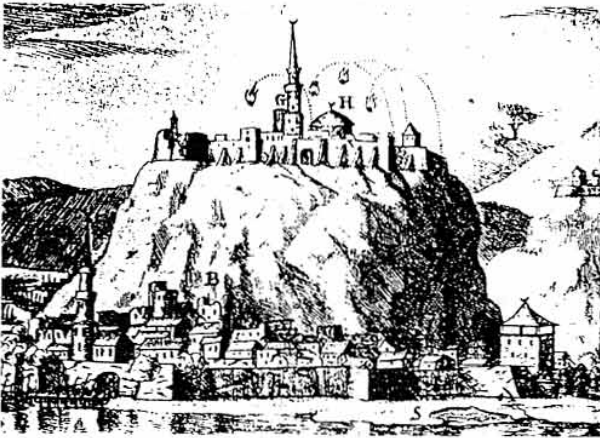
Széchy Dénes és Vitéz János síremléke a Főszékesegyház altemplomában

Ezt a virágzó várost 1526-ban érte az első török csapás. A várost felégették, a várat azonban még ekkor is sikerült megvédeni. 1526 és 1543 között hat alkalommal ostromol-

Fent: A Vár, a Víziváros és a Királyi város képe a Szent Tamás hegy felől az 1595. évi ostrom pusztításai előtt. (Ismeretlen művész metszetének részlete)

ták Esztergomot, s végül 1654-ban Szulejmán szultán elfoglalta. Az ostromokban elpusztultak a külvárosok és csak a városfalakkal védett királyi és Víziváros éledt újjá. 1543-tól Esztergom fontos török végvárrá lett, amely a Felvidék elleni támadások egyik fő kiindulópontja, illetve Buda visszafoglalásának is fő gátja volt. A vár elfoglalásáért vívott harcokban a város tovább pusztult. 1595 és 1605 között magyar kézen volt, majd 1683-ig ismét török végvár lett.

A törökök az erődítmények javítása, korszerűsítése mellett jelentős építkezéseket végeztek. Kupolás fürdők, dzsámik, minaretek épültek, amelyek gyakran szerepelnek a várost ábrázoló látképeken, s melyeknek jelentős, részben rejtett maradványai még ma is megvannak!

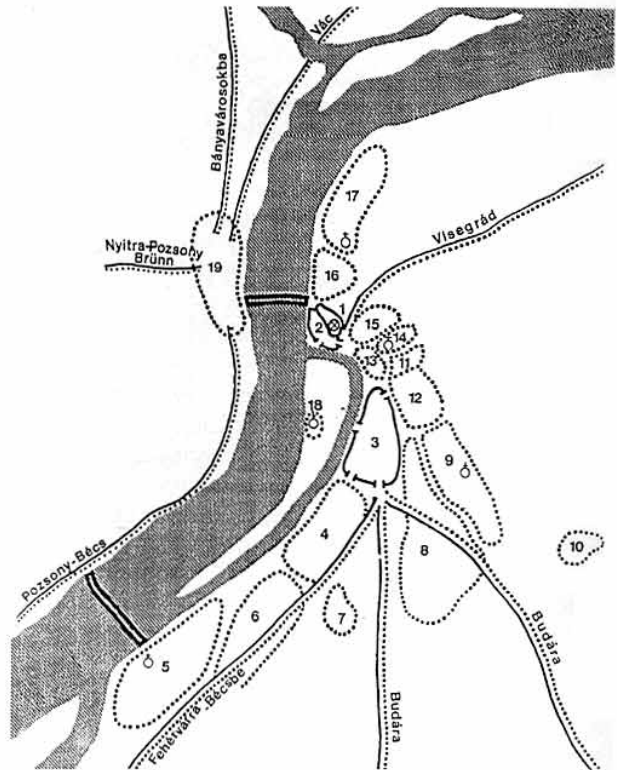
Az esztergomi vár látképe Justus van Nypoort és Johann Martin Lerch rézkarcán (1683)

A virágzó középkori város azonban ekkorra már eltűnt; a török kiűzése után beköltöző új lakosság csak romokat talált a helyén. Esztergom fejlődése a XVIII. század elején mégis az élvonalban volt. A romokat elbontották és teljesen új városszerkezetet alakítottak ki. A sok kerületből álló régi város helyén azonban csupán négy település éledt újjá: a török időkben is lakott érseki Víziváros és a Királyi város, amelyek kontúrjait a még fennálló városfalak egy ideig megőrizték ugyan, de belső utcarendjük megváltozott; illetve északon Szentgyörgymező, valamint a Királyi város és a Várhegy között emelkedő dombon Szenttamás. Utóbbiak falusias jellegű mezővárosok voltak. A lendületes fejlődés a XVIII. század második felében leállt, s csupán az érsekség és a főkáptalan Pozsonyból illetve Nagyszombatból való visszatérése (1820) után beinduló nagyszabású egyházi építkezések (a bazilika, kanonoki és káptalani házak, nagyszeminárium, prímási palota stb.) hoztak a város fejlődésébe újabb lendületet.

A XVIII-XIX. század folyamán kezdett kialakulni Esztergom iskolaváros-jellege, ami ma is a város egyik jellemző vonása. 1875-ben megnyitotta kapuit a híres Keresztény Múzeum, amelynek 1882-től az új Prímási Palota adott otthont. A századfordulón létesültek ugyan kisebb ipari üzemek, de a város jelentőségét továbbra is közigazgatási intézményei és iskolái adták.

A trianoni békeszerződéssel a megye északi fele Cseh-szlovákiához került (elveszett a város mezőgazdasági háttere, s az egyházmegye túlnyomó része), de a két fél-me-

gyéből kialakult Komárom-Esztergom megye székhelye továbbra is Esztergom maradt. A második világháború után az állam és az egyház közti viszony megromlása (Mind-szenty-per) idején a város fejlődése teljesen leállt. A megyeszékhely 1951-ben Tatabánya lett. A pangás haszna, hogy a város kimaradt a *szocreál*-korszak nagy építkezéseiből, de a hatvanas-hetvenes évek városképpromboló korszakát már nem tudta elkerülni.

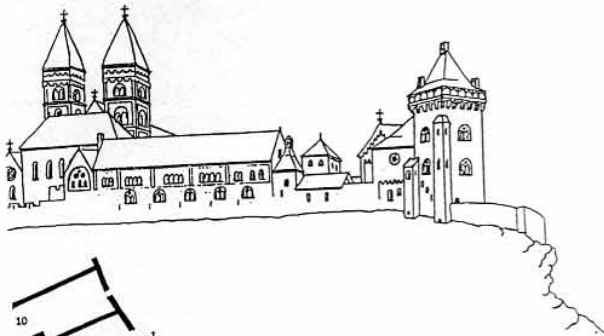
A középkori Esztergom kerületei: 1. Királyi és érseki vár; 2. Víziváros; 3. Királyi város; 4. Szentpál; 5. Szentkirály; 6. Szentistván; 7. Szentlázár; 8. Kovácsi; 9. Újfalu; 10. Fenyérd; 11. Örmény; 12. Szent Anna; 13. Hévíz; 14. Szenttamás; 15. Libád; 16. Petény; 17. Szentgyörgy; 18. Sziget; 19. Kakat (a mai Párkány)

A középkori Esztergom – mint afféle „nőtt” város – két-három fontosabb település köré szerveződött városrészek halmazából tevődött össze. E különböző jogállású és elnevezésű, a mainál jóval nagyobb területen fekvő kerületek összessége alkotta a középkori Esztergomot.

A vár (1.) – A fontos vízi és szárazföldi útvonalak csomópontjában a Duna partján, kedvező átkelőhely fölött emelkedő Várhegy ösidők óta lakott hely volt. Az őskortól (kb. 20.000 éve) minden, a Dunánátúl északkeleti részében élő nép megtelepedett rajta. Az időszámításunk kezdete előtti századokban a kelták megerősített telepe (oppidum) volt itt, amelynek helyére a rómaiak erődítményt (castrum) építettek. A hadászati fontos ponton a honfoglaló magyarság is letelepedett, s Géza fejedelem az egykori római castrum maradványaiból kialakított erőssébe tette a székhelyét. István uralkodásától 250 éven át az esztergomi vár királyi székhely.

A Vár fő épülettömegei a XI. század végére kialakultak. (A középkori állapotot lásd a 11. oldalon) Ezek a fő építmények, illetve ezek bővítései, átépítései határozták

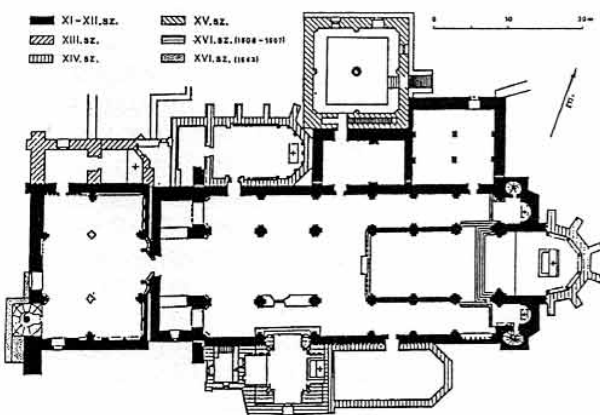
meg a Várhegy építészeti megjelenését az egész középkoron át. Ilyen átépítésre került sor egy XII. századi tűzvész után, amikor III. Béla (1172-1196) és Jób érsek (1189-1203) teljesen újjáépítették a királyi palotát és a püspöki székházat. A királyi palota ekkor nyerte el végleges formáját.

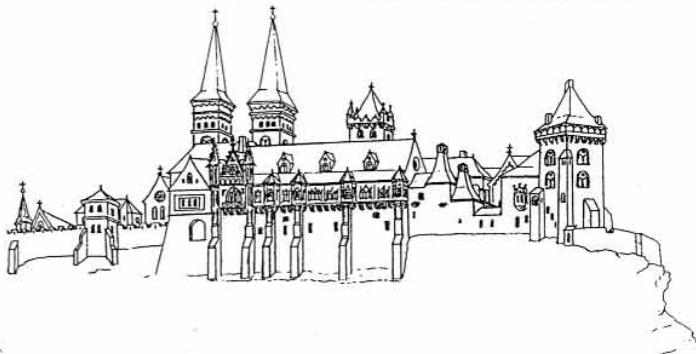
Az esztergomi vár déli fele III. Béla palotájával. Az alaprajzon: 1. várkapu; 2. a palota kapuja; 3. lakótorony (Fehértorony); 4. várkápolna; 5. északi palota; 6. torony; 7. belső palotaudvar; 8. külső palotaudvar; 9. nyugati palotaszárny; 10. a káptalan monostora; k. konyha. Fent: Duna felőli nézet, elméleti rekonstrukció: Horváth István

A tatárok ezt az erős kővárat nem tudták elfoglalni. Elvonulásuk után IV. Béla a királyi város polgárait a hegy északi felére telepítette, s ők sűrűn beépítették lakóházaikkal ezt a területet. Amikor 1256-ban a polgárok visszaköltöztek a királyi városba, ezeknek az épületeknek java részét feltehetőleg elbontották.

A királyi székhely Budára költöztetését követően az érsekség használta az esztergomi palotát, amelyet a XIV.-XV. században (a vár egyéb épületeivel együtt) többszörösen átépítettek, s egyúttal a kornak megfelelően fejlesztették a vár erődrendszerét. A székesegyházhoz, amely két hatalmas tornyával az egész középkor folyamán a Várhegy kiemelkedő építménye, sőt az egész táj jellegzetes lát képi eleme volt, művészi oldalkápolnákat építettek.

A volt királyi palotát Telegdy Csanád érsek (1430-1449) gótikus stílusban építtette át, majd Széchy Dénes (1440-1465) és Vitéz János (1465-1472) érseknek illetve Estei Hipolit (1489-1497) még egy traktussal meg bővítve hatalmas palotává alakította. Nyugati homlokzatához zárterkélyes

A Vitéz-palota látképe a Duna felől; elméleti rekonstrukció: Horváth István

függőfolyosót, loggiát építtetett. A palotának, és az emeleti, volt óriási-teremnek (a magyar királyok képeivel díszített lovagteremnek) jelentős maradványai kerültek feltárára az utóbbi évek régészeti kutatásai során, amelyek alapján annak nemcsak egyes részletei, hanem a lovagterem belső formája is rekonstruálható.

Jelentős lát képi eleme a Várhegynek a Bakócz érsek által a Szent Adalbert templom szentélyétől délre 1499 után építtetett nagytorny is, amely mindig szerepel a XVI. századi metszeteken.

A Vár épületállományát már 1543-ban, Szulejmán ostromakor jelentős károk érték; összedőlt a Szent Adalbert templom szentélye. A templom hajója, tornyai valamint a királyi palota és a Vitéz-féle palota az 1594-95 évi ostromokban pusztultak el. A XVI-XVII. században főleg az erődítések építése folyt: ekkor épült a déli és északi rondella valamint a keleti védművek. A vár 1761-ig még erődként funkcionált, császári katonaság állomásozott benne és korszerűsítette a modern hadviselés elképzelései szerint. 1761-ben Mária Terézia visszaadta a várat Barkóczy Ferenc érseknek, aki 1763-tól az új egyházi központ kialakítása és térnyerés céljából megkezdte a középkori épületmaradványok, a keleti várfalak és a külső védművek szétbontását. 1769-70-ben a munkák megszakadása után kisebb méretű barokk templom épült a Szent Adalbert templom részben elbontott maradványai helyén.

Ezt a templomot a XIX. század elején elbontották, és újabb nagyarányú tereprendezéssel kialakították az új székesegyház helyét, amelyet 1822 és 1869 között Kühnel, Pákh és Hild tervei szerint klasszicista stílusban építettek fel. Ezzel kialakult a Várhegy új formája; az épülethez észak

A Szent Adalbert templom alaprajza: 1. kórus a kanonoki stallunokkal; 2. Porta Speciosa, a templom főkapuja (XII. sz. vége); 3. előcsarnok (XII-XIII. sz.); 4. Szent Jeromos torony alatti kápolna; 5. Szent András torony alatti kápolna; 6. lépcsőtorny, 1543-ban minaret épült rá; 7. északi előcsarnok, Szent Lucia kápolna (1252); 8. Szentháromság kápolna (1397-ben már állt); 9. az örkanonok lakása (XIII-XIV. sz.); 10. Boldogságos Szűz kápolna (1396); 11. Oltáriszentség kápolna (1391-ben már áll); 12. Vitéz János emeletes könyvtára (1465-72); 13. sekrestye és kincstár (XI-XII. sz.); 14. Krisztus Teste kápolna (1384); 15. Boldogasszony (Bakócz) kápolna (1506-7); 16. Szent Kereszt (Nép-) oltár (1156)

A Mária Terézia által épített Szent István első vértanú templom és környezetének képe a XIX. század elején. (Máthés János kiadványa, 1827.) A nem túl tetszetős templom előtt, a fasor mögött a Szent Adalbert székesegyház déli, a Bakócz-kápolna és az egykori előcsarnok közötti oldal-fala, amely ekkor még jóval a boltvállak fölötti magasságig állt. Az ábra jól mutatja a Barkóczy korában megkezdett tereprendezés hatását, hiszen az új templom méterekkel a régi terepszint alatt áll. A régi és az új épület között látható a ma is meglévő kaszárnya.

felől a Szeminárium, keletről a két hatalmas kanonoki háztömb csatlakozik. A bazilika megközelítése céljából a Várhegy keleti oldalán az egykori völgyet nagyméretű alagúttal és pincékkel beépítették, majd ezekre földtöltést hordva alakították ki az oszlopcsarnokhoz felvezető nagy rámpát. (Lásd: Horváth Aliz – Pattantyús Á. Ádám írását)

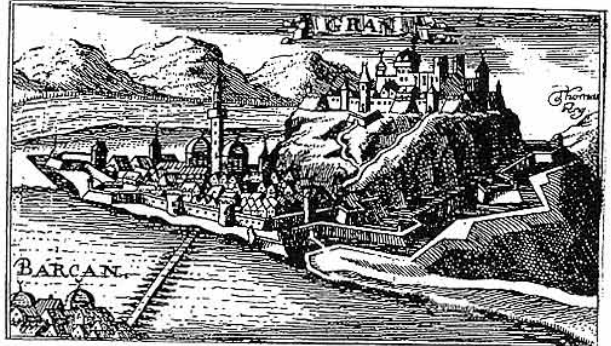
A várpalota jelentős maradványait még a XVI-XVII. században földdel tömték be. Az 1934-38 között kiásott és helyreállított maradványok Árpád-kori világi építészetünk egyedülálló emlékei, egyúttal a mai napig a magyar műemlékhelyreállítási munkálatok mintaképeül szolgálnak. E munkák Lepold Antal, Gerevich Tibor, Lux Kálmán és Géza valamint a méltatlanul elhallgatott és elfeledett Várnai Dezső tevékenységét dicsérik.

Az 1960-as évek óta újra megindított régészeti kutatások sok új adattal gazdagították ismereteinket az Árpád-házi királyok és a későbbi érsekek várpalotájáról. Ezen eredményeknek köszönhető, hogy megismertük a palota építési periódusait, s az egyes épületrészek funkcióit. Az építészeti párhuzamok és az új ismeretek felhasználásával készültek az itt bemutatott elméleti rekonstrukciós rajzok, és bízunk benne, hogy a további kutatások újabb leleteinek felhasználásával a jövőben – a harmincas évek példaszerű anastylosis rekonstrukciójához hasonló módszerekkel – a késő középkori palota (amelynek mintegy kétharmada ma is áll!) még helyreállítható lesz.

Víziváros (vagy Érsek-város – 2.) – A Várhegy lábánál a Kis-Duna ág és a Nagy-Duna partján az Árpád-korban az érsekség népei laktak. A település 1239-ben IV. Bélától kapott városi jogokat. A Duna partján húzódó (jórészt ma is fennálló) városfalakat – talán korábbi erődítmény nyomán Telegdi Csanád érsek (1330-1349) *a várhoz csatlakozó várost biztossá és erőssé építette, vaskos falakkal és igen erős tornyokkal erősítette* – az egykorú forrás szerint.

A kis területű városban három templomról vannak adataink a középkorból (lásd az összesítő térképet):

- a Szent László királyról elnevezett plébániatemplom, amelyet a XIV-XV. században többször is említenek;
- a mai plébániatemplom helyén, illetve
- a plébánia-épület helyén is egy-egy – eddig ismeretlen

Az esztergomi vár és a Víziváros látképe a Mekheme-dzsáminival és a párkányi (Barcan) török palánkvárhoz vezető hajóhíddal (XVII. sz. metszet)

védőszentű – templomról tudunk. Utóbbit a XVI. században imaházá alakították a törökök (Mekheme-dzsámi). Minaretjét a XVIII. században bontották el, amikor az épületet templommá, majd lakóházzá alakították át.

Az oklevelekben is említett középkori kőházakból csak részleteket (főleg pincéket) ismerünk; ezek az ostromok során pusztultak el, de a török háborúk és a hosszú megszállás idején nemcsak pusztításról számolhatunk be. A jelentős erődítési munkák mellett (a Víziváros délkeleti részén ma is fennáll három török rondella és egy sokszög-bástya) fontos polgári épületeket is emeltek. Az említett dzsámin túl a város északi végénél 1605 után épült Özicseli Hadzsi dzsámija; átalakítva, minaretje nélkül ma is fennáll, és egy dervis-kolostor is. Ugyanitt a hegy lábánál fakadó melegvizű forrásoknál hévízfürdőket is létesítettek; északon, a XV. századi érsekeknek a vár vízellátását biztosító, vízimalommal hajtott vízemelő gépének túlfolyója mellett épített fürdőjük sokszorosán átépítve 1951-ig működött. Délen az 1560 táján épült *Rusztém pasa fürdője* jelentős maradványai ma is fennállnak két barokk házba beépítve, és a városfal külső oldalán volt a *Kisfürdő*, amelyet még a múlt század végén is használtak.

A középkori **Királyi város** (3.) a Kis-Duna partján északon és délen a hegyekből lefolyó vizek által kialakított eróziós árkok, keleten egy, az Ősdunából lefűződött, eliszapolódott, régi Duna-ág által határolt, enyhén hullámzó felszínű, szigetszerűen elktülő területen, a fejedelmi vár védelmében alakult ki a X. század második felében.

Az államalapítás korában ez az egész terület még királyi birtok volt, amelynek északi negyede a XII-XIII. században fokozatosan egyházi kézbe került. A XI. századtól árkokkal majd palánkokkal, a XIII. századtól már városfalal védett településnek ez az északi része eredetileg a királyi szolgáltató népek – udvarnokok – településrésze lett, amelyet az északon nyíló Szent Lőrinc városkapu melletti Szent Lőrinc plébániatemplomról Szent Lőrinc kerületnek is neveztek. A kerület déli felén, a mai Széchenyi tér táján terült el a város nagy piactere, amely az Árpád-kori Magyarország legjelentősebb kereskedelmi gócpontja volt. Itt állott a középkorban a városháza, illetve a tér kiszélesedése táján a pénzverő kamara háza, az Árpád-kori magyar pénzverés központja is. (Lásd az összesítő térképet.) A tér délnyugati oldalán Szent Miklósról elnevezett plébániatemplom emelkedett, amely elválasztotta a főteret a tőle délnyugatra, a Kis-Duna melletti vízikapuig terjedő halpiactól.

Esztergom és Párkány dél felől az 1595. évi ostrom kezdetén, a Szenttamás hegy alatt a Királyi város látható. (Hans Sibmacher metszete)

A város déli, nagyobbik része több kerületre oszlott, amelyek általában egy-egy plébániatemplom körül alakultak ki. Itt laktak a város leggazdagabb, többnyire távolsági kereskedelemmel, illetve finom kézműiparral (ötvösség) foglalkozó, s a latin nyelvcsaládhoz tartozó (belga, francia, olasz vagy vallon eredetű) polgárai. Közülük kerültek ki a városi tanács tagjai, akik már II. Endre királytól (1205-1235) oklevélkiállító és pecséthasználati jogot kaptak. E kereskedők árucarnokai – egykorú oklevelek tanúsága szerint – a tér deli oldalán, illetve az ide vezető utcákban álltak. Plébániatemplomuk a különféle mesterségek védőszentjéről elnevezett Szent Péter templom lehetett. Ettől keletre állt a ferencesek Segítő Szűz Máriáról elnevezett temploma és kolostora, amely a város második legnagyobb temploma volt. Ebben temették díszes vörösmárvány sírmlék alá IV. Béla királyt és családját.

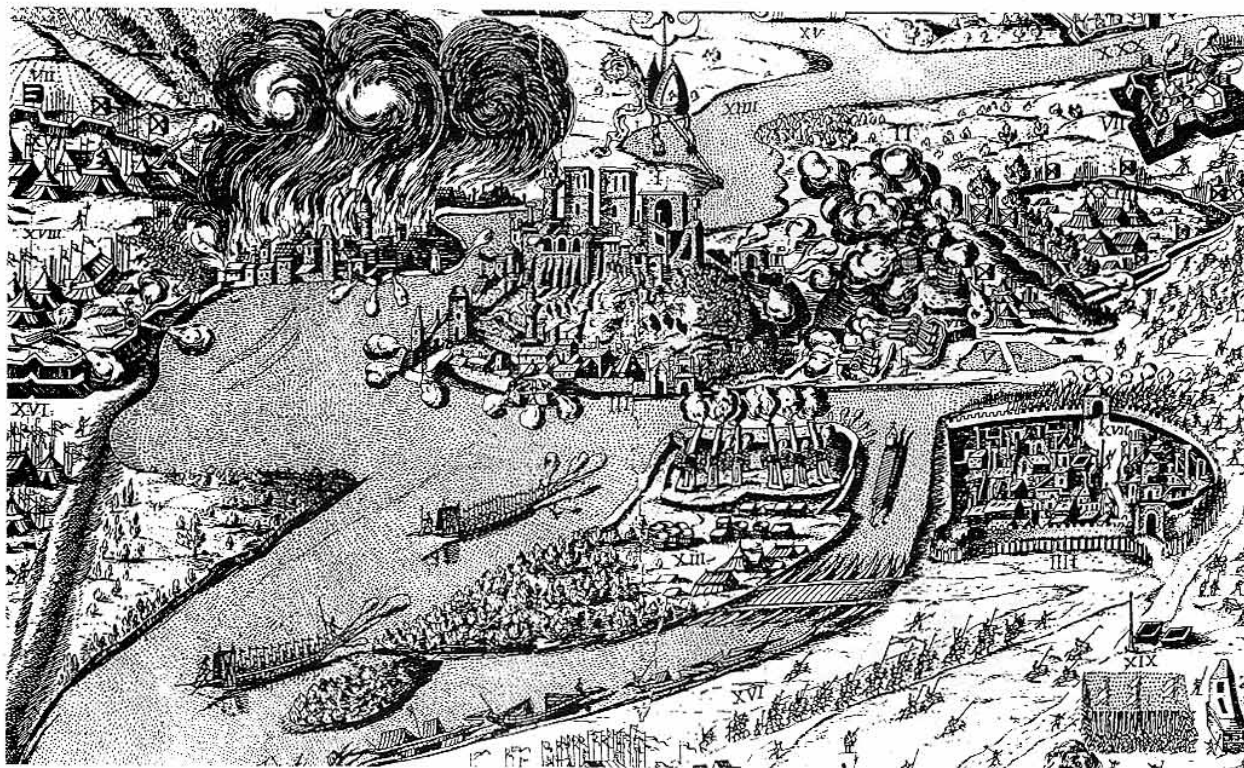
A latinusok negyedétől délkeletre álló zsinagóga körül a zsidónegyed következhetett; róluk már a XI. század elejétől vannak adatok. Temetőjük azonban nem a templom körül, hanem dél felé, a városfalon kívül helyezkedett el.

A város déli feléről kevesebb adat maradt fenn. Itt is több templom állott, s körülöttük kisebb, hasonló nevű kerületek szerveződtek. Közülük a johannita (keresztes) lovagok Szent Keresztről elnevezett temploma, konventje és ispotálya azonosítható a mai Rác templom környékére. A többi templomnak (Szent Jakab, Mária-Magdolna, Szent Egyed templomok, a templáriusok rendháza és temploma, illetve egy ismeretlen nevű templom) csak a helye ismeretes hozzávetőlegesen a régészeti leletek alapján; az okleveles adatokkal való azonosítás csak esetleges feltárásuk után lesz lehetséges. Pontosan ismerjük viszont a délny-

ugatra nyíló Szent Pál kapu helyét. Ez a Jókai utca vonalában nyílt, s a vizesárkonon épített fahídon vezetett a Szentpál városrészbe. A város déli felében az okleveles adatok és a régészeti leletek szerint különféle mesteremberek (kovácsok, mészárosok, vargák, szabók, bőrművesek) éltek, akik elvétele foglalkoztak földműveléssel is. Sokkal jellemzőbb azonban a város polgárságára a keleti hegy- és domboldalakon folytatott szőlőművelés.

A Királyi város romjai észak felől az 1595 évi ostrom után. Előtérben a Szent Lőrinc kapu tornya. (G. Houfnagel metszetének részlete)

Esztergom és Párkány pusztulása 1595-ben (Dominicus Custos metszetének részlete)

A középkori királyi város a török háborúkban teljesen elpusztult. Úthálózata a régészeti adatok szerint más volt, mint az újkori városé. Kivételt csupán a piactér (főtér) és a halpiac képez, amelyek a mai Széchenyi és Pór Antal tér helyén feküdtek; ezek azonban a megfigyelések szerint jóval nagyobbak voltak a mainál. A régi úthálózat nyomvonalára a régészeti megfigyelések mellett Claudio-Cogorano olasz hadmérnök 1595. évi térképe ad némi támpontot; erről a középkori utcarend nagy vonalakban leolvasható. Az írott és tárgyi emlékek a városfalakon belül sűrű beépítésről tanúskodnak. Emeletes épületek főleg a város nyugati felében állhattak; az építkezések anyaga kő, vályog, téglá és fa volt. A királyi város sűrű beépítettségét egyébként a törökkori városképek is igazolják. Különösen jó képet adja a királyi városnak déli nézetből – még ép állapotában – Hans Sibmacher; illetve északról – már az 1595. évi ostrom pusztítása után – G. Houfnagel metszete.

A Királyi várost külvárosok övezték. Délnyugatról közvetlenül csatlakozott hozzá a **Szentpál városrész** (4.). A település a régészeti adatok szerint a IX-X. századtól folyamatosan lakott volt. Első okleveles említése 1236-ból ismeretes. Ettől kezdve a török pusztításig gyakran szerepel az írott forrásokban. Magánszemélyek; az érsek, a káptalan és a szentkirályi keresztések is birtokosok voltak itt. Plébániatemploma – a mai Labor MIM üzem étkezdéje táján – Szent Pál tiszteletére épült, s már a tatárjárás előtt fennállt.

Szentpáltól délnyugatra, a Duna partján feküdt a **Szentkirály városrész** (5.) Ezt eredetileg Abonyinak (Obon) nevezték. A kívül egyenes, belül félköríves szentélyzáródású, a XI. század elején épült plébániatemplomának maradványait és a körülötte elterült XI-XIII. századi temető sírjait 1967-1981 között tárták fel a település néhány

Árpád-kori objektumával (háázrészletek, tűzhelyek, árkok, kemencék stb.) együtt. A plébániatemplom közelében, a Duna partján az 1150-es években II. Géza a stefanita ispotályos kanonkrend részére Szent István királyról elnevezett háromhajós, kéttornyú templomot építtetett. A mellette álló konvent és ispotály az önálló magyar ispotályos rend központja; fontos hiteles hely lett, s a település neve Abonyról – a templom védőszentje után – Szentkirályra változott. A hiteleshely és ispotályos tevékenység mellett a keresztések felügyeltek a szentkirályi dunai révre is. E külső városrész a török időkben végleg elpusztult; emlékét a Szentkirályi dűlő elnevezés őrzi.

Szentkirály és Szentpál között terült el a Fehérvárra vezető út mentén **Szentistván-falva** (6.), amely a Szent István első vértanúról elnevezett plébániatemplom után nyerte a nevét. E település a XIII. XIV. században beleolvadt Szentkirályba. Szentistván és Szentpál szomszédja keleten **Szentlázár** (7.) volt. Ennek központjában a Szent Lázár templom és ispotály állt, amelyet történészeink szerint még István király alapított, szolgálatukra rendelve az augsburgi csatából megmaradt „gyászmagyarok” utódait. A templom és ispotály a Szent Lázár rendtől később a keresztések kezébe került, s a XVI. században pusztult el.

Szentlázártól keletre a Királyi városig terjedt Esztergom legnagyobb középkori külvárosa: **Kovácsi** (8.). A IX-X. században már virágzó település az itt dolgozó kovácsokról és más mesteremberekről kapta a nevét. E korai időszakáról a vasútállomás környékén feltárt gazdag régészeti leletek tanúskodnak. Az Árpád-korban már három templomát (Szent Mihály, Szent János és Szent Kozma-Damján) említik az oklevelek. Közülük az egyik (romjai a vasútállomás közelében láthatók) biztosan megépült már István király korá-

ban. A templom alatt a X-XI. század fordulóján színesfém (ezüst, bronz, cink) olvasztására használt kemencét, e fölött pedig már a templomba temetett és Szent István dénárjával keltezett sírt tártak fel. Esztergom ugyanis a XI. század elején meginduló magyar pénzverés központja volt; a pénzverők itt, Kovácsiban laktak, maga a pénzverde a XI. században a várban, a XII-XIV. században pedig már a királyi városban működött. Kovácsinak a Királyi városig terjedő északi harmadát 1264-ben IV. Béla király a csúti premontrei kolostornak adományozta, ezért azt a részt a csúti monostor falujának is nevezték. Kovácsi maradék, nagyobbik részét 1326-ban Károly Róbert a Királyi városhoz csatolta, s azzal együtt ez a rész a török pusztításig királyi fennhatóság alatt maradt. (1502-1519 között a Királyi várossal együtt Bakócz Tamás zálogában.)

Az elpusztult Kovácsi helyére a mai város a XIX-XX. században települt vissza. Kovácsi keleti szomszédja: **Újfalu** (Nova Villa – 9.), melynek fő épülete az 1231-ben már fennállt Szent Domonkos templom és a domonkosrendi szerzetesek kolostora. E kolostor lakója volt a keleten maradt magyarokat felkutató Julianus barát is. Magának Újfalunak településnek középkori régészeti emlékei a hegy lábánál kerültek elő. Újfalutól északra a Királyi Város, a hegyoldal és a Szenttamás-hegy között **Örmény** (11.), illetve a **Szent Anna kerület** (12.) következett. Előbbi a tatárjárás előtti örmény kereskedők és mesteremberek települése volt. Plébániatemploma, amely a mai Esze Tamás utca táján állt, Keresztelő Szent János tiszteletére épült. A városrész kiváltságos örmény kereskedői az egész ország területén vámmentességet élveztek. A tatárjáráskor megsemmisült kiváltságaikat IV. Béla 1243-ban megújította ugyan, de a település később beleolvadt a tatárjárás után terjeszkedésnek induló Szent Anna kerületbe; ez nevét az ágostonrendi szerzetesek 1272-ben alapított monostoráról nyerte, amely a főút (Bajcsy-Zsilinszky út) nagy kanyarulatánál, a Szent Tamás-hegy lábánál állt. A monostor mellett 1290-ben III. András király főiskolát alapított, amely a török pusztításig működött. A városrész fő birtokosa a káptalan volt. A főút északkeleti oldalán a XIV-XV. században a kanonokok díszes kőházai épültek. E kőházakból alakult háztömb körvonalai láthatók még a Cogorano-féle, 1595. évi térképen, a Királyi várostól északnyugatra.

A Szent Tamás-hegy és a Kis-Duna közti területen, ahol a hegy lábánál fakadó hévízforrások vize tóvá szélesedett, (a mai Fürdő Szálló és a strandfürdő helyén) alakult ki **Hévíz** vagy **Tapolca** városrész (13.). Itt a tó mellett, főleg a hegy lábánál a kanonokok kőházai emelkedtek a II. Béla felesége által a forrásvízre emeltetett nyilvános közfürdő (*balnea communia*) körül, amelyet később IV. Béla a szentkirályi keresztieseknek adományozott. Utóbbiak a fürdő mellett ispotályt és Szent Erzsébet tiszteletére templomot építettek. Emellett állt egyéb házak szomszédságában Nagy Lajos király híres történetírója, Tótsolymosi Apród János kükküllői főesperes kőpalotája is. A Hévíz tó lefolyásán a XIII. századtól a káptalan vízimalma működött.

A **Szent Tamás prépostság** (14.) templomát a XII. század végén III. Béla király vagy Jób érsek az 1170-ben vértanúhalált halt Becket Szent Tamás tiszteletére építtette. A hegy fokán álló templom körül a társaskáptalan hat kano-

nokjának házai, a keleti, lankás lejtőn jobbágyok települése, kertek és szőlők voltak. A Szent Tamás hegy és a Várhegy közti völgyben keletkezett **Libád** (15.) település. Valószínűleg e városrész plébániatemploma volt az oklevélben először 1331-ben szereplő Szent Ambrus templom, maga a település pedig az esztergomi káptalan birtoka volt.

Petény (16.) városrész a Várhegytől északra, a Duna partján terült el. Rajta keresztül vezetett a forgalmas közút a környék legfontosabb dunai átkelőhelyéhez, a híres kakati révhez (Kakat a mai Párkány város Árpád-kori előzménye volt) amelyet már az 1075-ben kelt garamszentbenedeki oklevél is megemlíti. A vár suburbiumaként szereplő településen az érsek és a káptalan birtokai mellett a XIV-XV. századból magánosok kőházairól is vannak adatok. Peténytől északra terült el Zöldmezei Szent György prépostsága körül a Duna partján **Szentgyörgymező** (17.) városrész. A prépostságot, melynek temploma a mai plébániatemplom helyén állt, még a XII. században alapították, bár első hiteles említése csak 1230-ból ismeretes. Kezdetben négy, majd nyolc kanonokja volt, prépostja a főkáptalanban az ötödik helyet foglalta el, s egyúttal székesegyházi főesperes is volt.

Szentgyörgymezőn még egy Szűz Mária templomról is vannak adatok. Ez a település plébániatemploma lehetett. A településnek a ma beépített területen túlnyúló részén folytatott ásások során X-XIII. századi lakóházak maradványait tárták fel az 1980-as évek elején.

A királyi várostól nyugatra lévő **Szigeten** (18.) a bencésrendi apácák valószínűleg a XI. században alapított monostora és temploma, mellette pedig kisebb település is létezett. A XV-XVII. században elpusztult építményeket 1980-1984 között részben már feltárták. A háromhajós Árpád-kori templom mellett a monostor, annak udvarán egy temetőkápolna maradványai és egyéb értékes régészeti leletek láttak napvilágot, s egyúttal feltárták a mellette volt településhez tartozó házak részleteit is.

A fentiekben a szorosan egymáshoz épült városrészeket ismertettük röviden. **Fenyérd** (Fenerd – 10.) már kissé távolabb, a dombok között települt. A többi, még távolabb fekvő település (Bylle, Bajon, Peszér, Úrkuta, Zamárd és Ákospalota), bár Esztergomhoz számították őket, különálló faluként feküdtek a tájban.

Esztergom városát valójában az elsorolt 18 település együttese alkotta. E jelentős középkori magyar várost azonban már 1526-ban komoly károk érték, majd a 150 éves török uralom háborúi során úgyszólván teljesen elpusztult, s helyén egy kisebb jelentőségű város alakult újjá.

Azt hiszem, a fenti szűkszavú felsorolás is döbbenetes képet ad a pusztulásról, amely a török háborúk idején érte városunkat – és Esztergom csak egy volt elpusztított településeink közül! Ha a pusztta számadatok mögé odaképzeltük a valaha volt intézményekben folyó életet, a művészeti-kulturális értékeket és a népességet, amely 150 éven át fokozatosan fogyatkozva hadakozott és nem volt lehetősége a gazdasági és kulturális fejlődésre, akkor érthetjük meg igazán, hogy mit veszítettünk, s hogy e veszteségek kiheverhetetlenül, napjainkig hatnak.

AZ ESZTERGOMI VÁR VÁLTOZÁSAI

A 11., 13., 15. és 17. oldalakon a vár épületeinek alaprajzait mutatjuk be négy jellemző történelmi periódusban.

A Várhegy középkori épületeinek összesített rajza (forrás: Magyarország Régészeti Topográfiája, 5. kötet; Horváth István Esztergomot ismertető fejezetének alapján)

a./ VÁRFALAK: A III. Béla által építtetett falakat, melyek nagyjából nem a korábbi, Géza és István-korabeli falak nyomvonalát követték. Telegdy Csanád érsek (1330-49) újjátta fel, és új tornyokkal egészítette ki. Ekkor épültek a dunai oldal folyamatosan futó fala elé azok az első helyiségek, amelyek később Széchy Dénes érsek (1440-65) által kiegészített formában a Vitéz János-palota alsó szintjét alkották.

b./ BUDAI TORONY: Telegdy Csanád érsek építtette a külső várkapu védelmére. A korabeli metszetek szerint a torony az ostromokat jelentősebb károsodás nélkül vészelte át, s 1727-ben még teljes magasságában állt. A XVIII. sz. második felében felső szintjét lebontották, majd a Bazilika építését megelőző tereprendezéskor eltemették.

c./ KELETI RONDELLA: A rondella 1543 előtt olasz hadmérnökök tervei alapján, a Szent Tamás hegyen lévő erődítmény (török nevén Tepedelen, vagyis Fejlyukasztó) ellensúlyozására épült. A keresztény felmentő seregek 1594-95. évi ostromai során erősen megrongálódott, déli oldala kiomlott, de 1727-ben még állt. A XVIII. század második felében emeleteit lebontották, a XIX. század elején eltemették.

d./ ÉSZAKI RONDELLA: A XVI. században a törökök (Szinán mester terve) építtették; az 1595. évi ostromot ábrázoló metszeteken már szerepel. Felső, három méter magas részét 1882-ben visszabontották.

e./ ALSÓ BÁSTYA: A gyalogkaput, az ún. macskakaput magába foglaló bástya 1595 előtt épült. Belső helyiségeit később földdel töltötték fel.

f./ VÁRKAPU: A vár bejáratát ellenőrző hármas kapuból és kapuszorosokból álló védműből ma már csak a két belső kapu látható; a legfelsőt és legrégebbit a felső várfalakkal együtt 1821-22-ben lebontották.

g./ NAGY TORONY: A rusztikus kváderkő falú, támpilléres tornyot 1499 előtt Bakócz Tamás építtette. Az 1595. évi ostrom során megsérült, ezért a vár visszafoglalása után (1595-1605 között) lebontották.

h./ KELETI VÉDMŰVEK: A várkaputól a hegyoldal keleti oldalán az északi rondelláig futó árkot Várday Pál érsek (1526-49) ásatta. Ezt később, de még 1595 előtt a törökök kifalazták, majd a vár visszafoglalása után a keresztény csapatok korszerűsítették. Barkóczy és Rudnay érsek 1763 és 1822 között betemették.

i./ ALAGUTAK

j./ FEJEDELMŰ PALOTA: A Géza fejedelem által építtetett palotát István a Várhegy déli csücskén – nagyjából ma is látható romok helyén – állott palotája elkészültekor az érseknek adományozta, aki azt az érseki palota fölépültéig használta. Ezután a Szent István prépostság tulajdonába került. Pusztulására a XVI-XVII. században, elbontására a XIX. század első felében került sor.

k./ SZENT ISTVÁN PROTOMÁRTÍR TEMPLOM: A Várhegy legkorábbi templomát minden bizonnyal Géza fejedelem építtette; itt keresztelheték, és talán itt is koronázták meg István királyt. A XVI-XVII. századi metszeteken még ábrázolt templom az 1595. évi ostrom során súlyosan megsérült, romjait 1821-ben hordták el. A korábbi terepszint

lesüllyesztése miatt Zolnay László 1957-ben a templomnak már semmilyen nyomát nem találta.

l./ KIRÁLYI, MAJD ÉRSEKI PALOTA: A Várhegy déli peremén István király építtette az első palotát. Ennek helyén – a korábbi falak lebontása után – III. Béla és utódai építtettek új palotát, melynek romjai részben ma is láthatók. A lakótorony, a várkapolna és a kisméretű belső várudvar köré épített néhány kisebb helyiség, valamint a külső udvar Dunára néző oldalán állott lovagterem épülete 1256-ban került királyi adományként végleg az érsek birtokába. A lakótorony tetejét az 1543. évi török ostrom előtt lebontották, s a boltozaton ágyúállást alakítottak ki. A boltozat a lövések lökéseitől beomlott. A palota épületei az ostromot jelentősebb károsodás nélkül vészelték át, hiszen mind a leírások, mind a keresztény felmentő sereg 1594-95. évi ostromait ábrázoló metszetek épségben mutatják. A palota teljes pusztulására a fenti két év ostromaiban került sor. A felmentő sereg a sérült falakat lebontotta, és a lakótorony megmaradt alsó szintjeit, s a kápolnát feltöltötte, hogy az így kialakított földbástyán ágyúállásokat létesíthessen. Ezeket tárták föl és állították helyre 1934-38 között.

m./ SZENT ADALBERT TEMPLOM: István király a nevelőjéről elnevezett bazilikát 1001 és 1012 között építtette. A XII. század utolsó harmadában – III. Béla uralkodása idején – tűzvészben elhamvadt templomot Jób érsek (1185-1204) építteti újjá. Jelentős átépítésre és bővítésre Telegdy Csanád érseksége idején került sor. Az 1543. évi török ostrom során szentélye leomlott, a templomot a győztesek kifosztották és – Szinán mester tervei alapján – dzsámivá alakították.

1594 május 9-én a templomban tárolt lőpor felrobbant, de a falak még jó másfél évszázadig állottak. Épségben maradt a Bakócz-kápolna és a díszkapu is, a nyugati tornyokkal.

A romos épület északi mellékhajóját 1763-ban Barkóczy érsek bontatta el, a déli maradványok pedig a Bazilika építésének estek áldozatul. Az időközben földrenség által összedöntött nyugati homlokzat a díszkapuval együtt elpusztult.

n./ ÁRPÁD-KORI ÉRSEKI PALOTA: A palota pontos építési ideje ismeretlen, de valószínű, hogy a XI. századra tehető. Az épület nyugati, Dunára néző homlokzata az 1595. évi ostrom idején leomlott. Az ezután kijavított épület az 1756-os térképen még szerepelt, s csak 1821 márciusában bontották le.

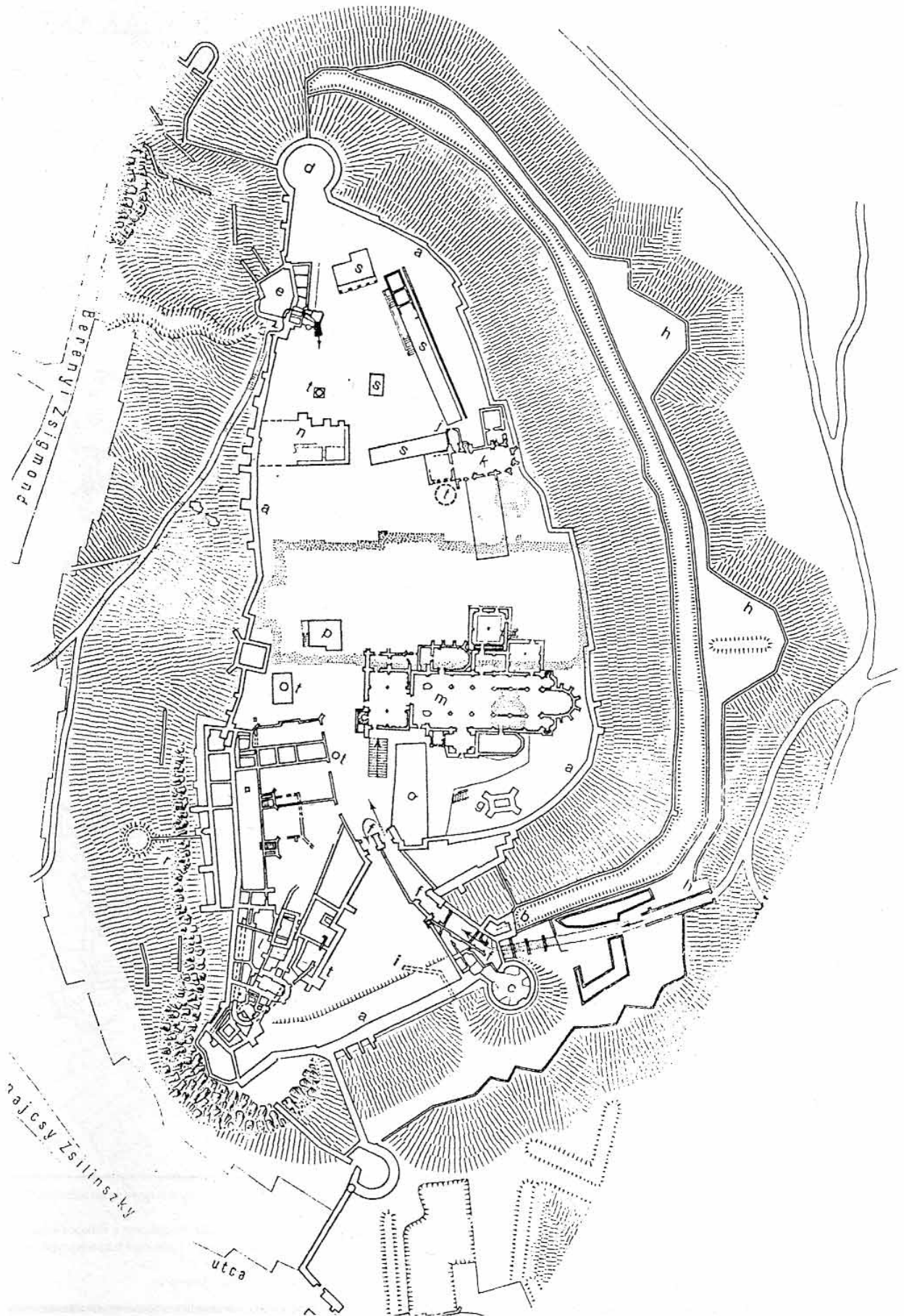
o./ KÁPTALANHÁZ: Az Árpád-kori épület az 1685. évi ostrom során sérült meg, ezután azonban kisebb változtatásokkal még kijavították. A XVIII. század közepén tűzérklantanya volt. 1822-ben a tereprendezés miatt lebontották; nyoma sem maradt.

p./ PRÉPOSTI HÁZ: A káptalan élén álló nagyprépost háza a XIII. században épülhetett és 1763-65 között pusztult el.

r./ VITÉZ JÁNOS FÜGGŐKERTJE: A Bonfini tudósításából ismert torony és kert valószínűleg erősen megsérült az 1543. évi török ostrom alatt, alapfalai 1756-ban még megvoltak.

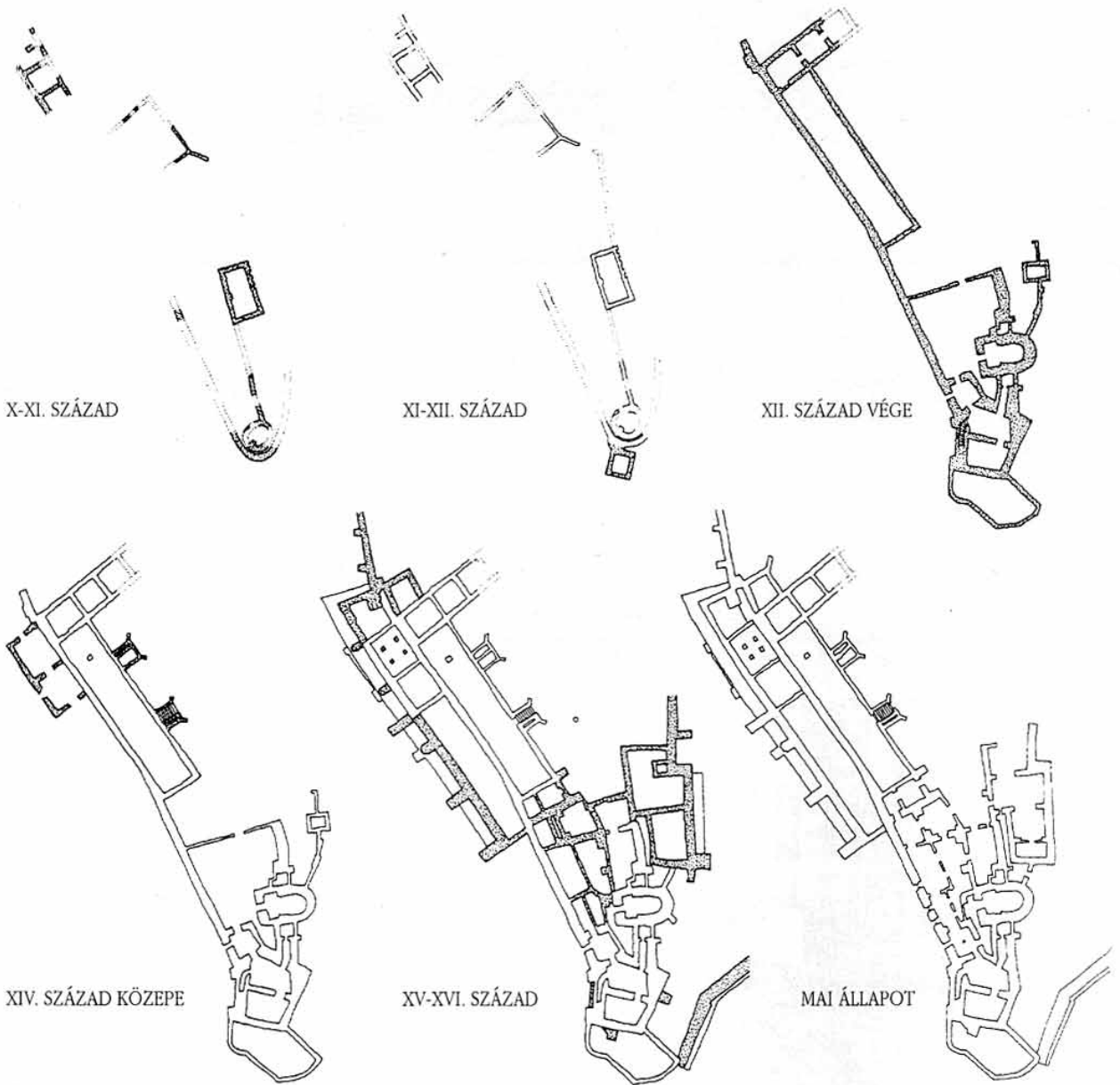
s./ EGYÉB ÉPÜLETEK: A XVIII. században átépített – vagy középkori alapfalakra épített – kaszárnya a várban szolgáló katonaság tisztái és legénységi laktanyája volt. Az Árpád-kori királyi palota dunai homlokzatánál, az udvar felőli traktusban ugyancsak ekkor építtették a kaszárnyaépületet, amelynek a helyreállítása folyik

t./ VÍZELLÁTÁS

AZ ESZTERGOMI KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSI SZAKASZAI

NAGY EMESE ÉS HORVÁTH ISTVÁN KUTATÁSAI ALAPJÁN

Andreas Krey hadmérnök térképe 1756-ból

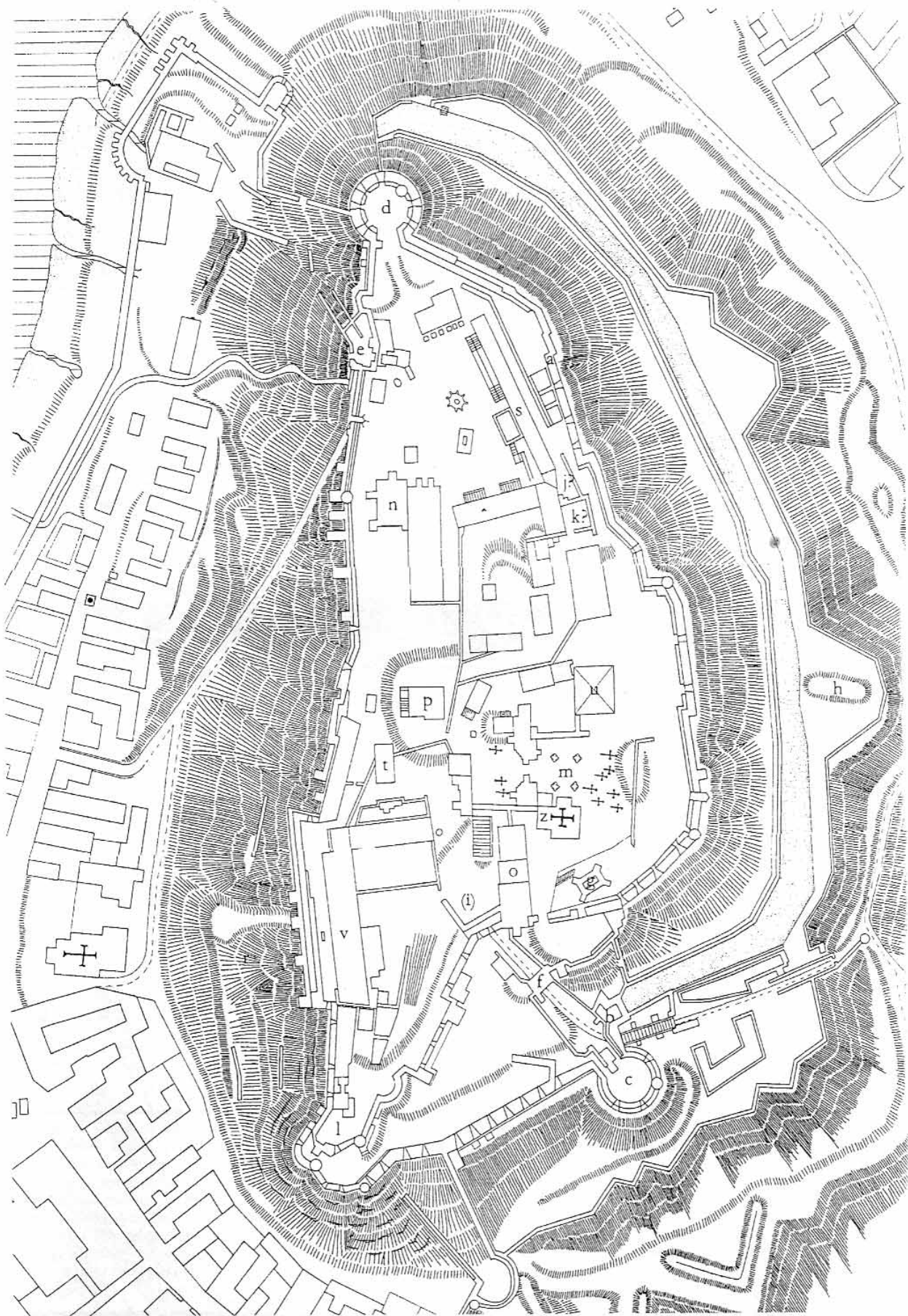
A betűjelek megegyeznek a középkori állapotot rögzítő rajzon szereplőkkel, az alábbi kiegészítéssel:

u./ VITÉZ JÁNOS KÖNYVTÁRA (a megmaradt földszinti helyiség)
v./ KASZÁRNYA, melynek felújítását jelenleg végzi az OMvH.

z./ BAKÓCZ-KÁPOLNA, mely az ostromokat nagyobb sérülések nélkül vészelte át.

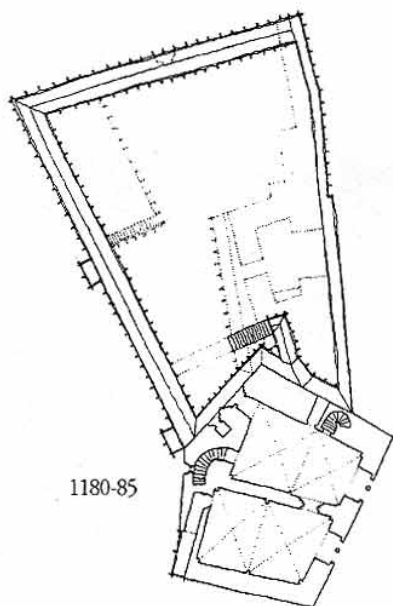
Látható még a térképen a székesegyház diszkapuja a Bakócz-kápolna északnyugati sarka mellett, továbbá a III. Béla-kori lakótoronyból és a várkápolnából összegyalult földbástya. (1)

A rajzot az eredeti alapján Rabb Péter készítette

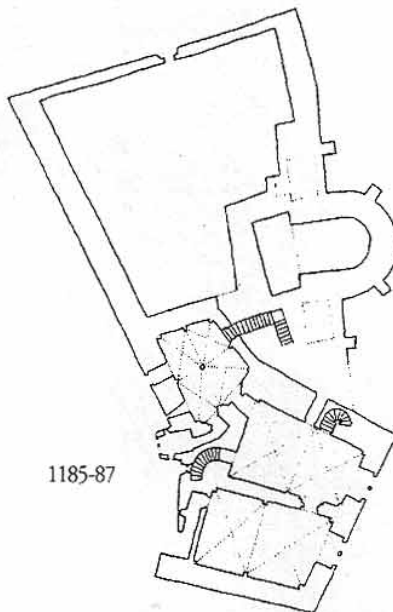

A GÓTIKUS KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSI SZAKASZAI

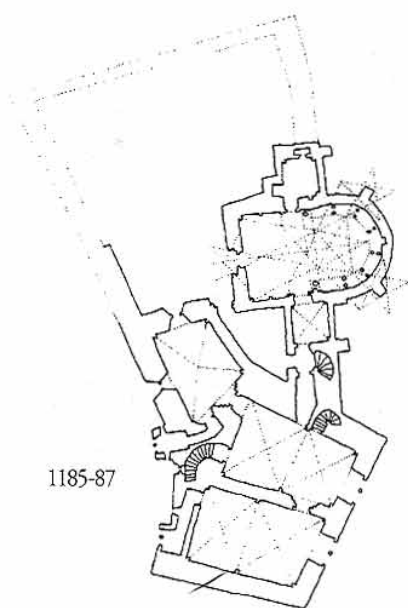
VÁRNAI DEZSŐ KUTATÁSAI ALAPJÁN

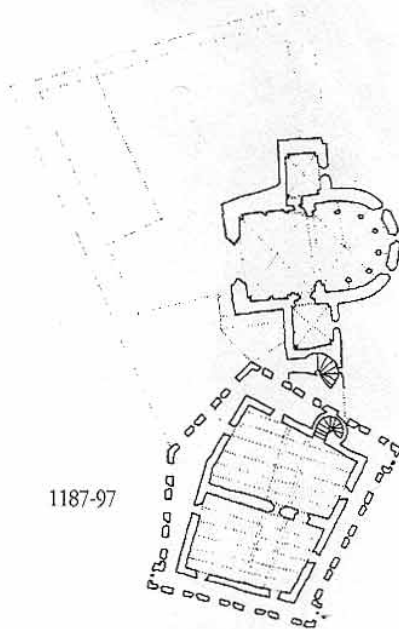
1180-85

1185-87

1185-87

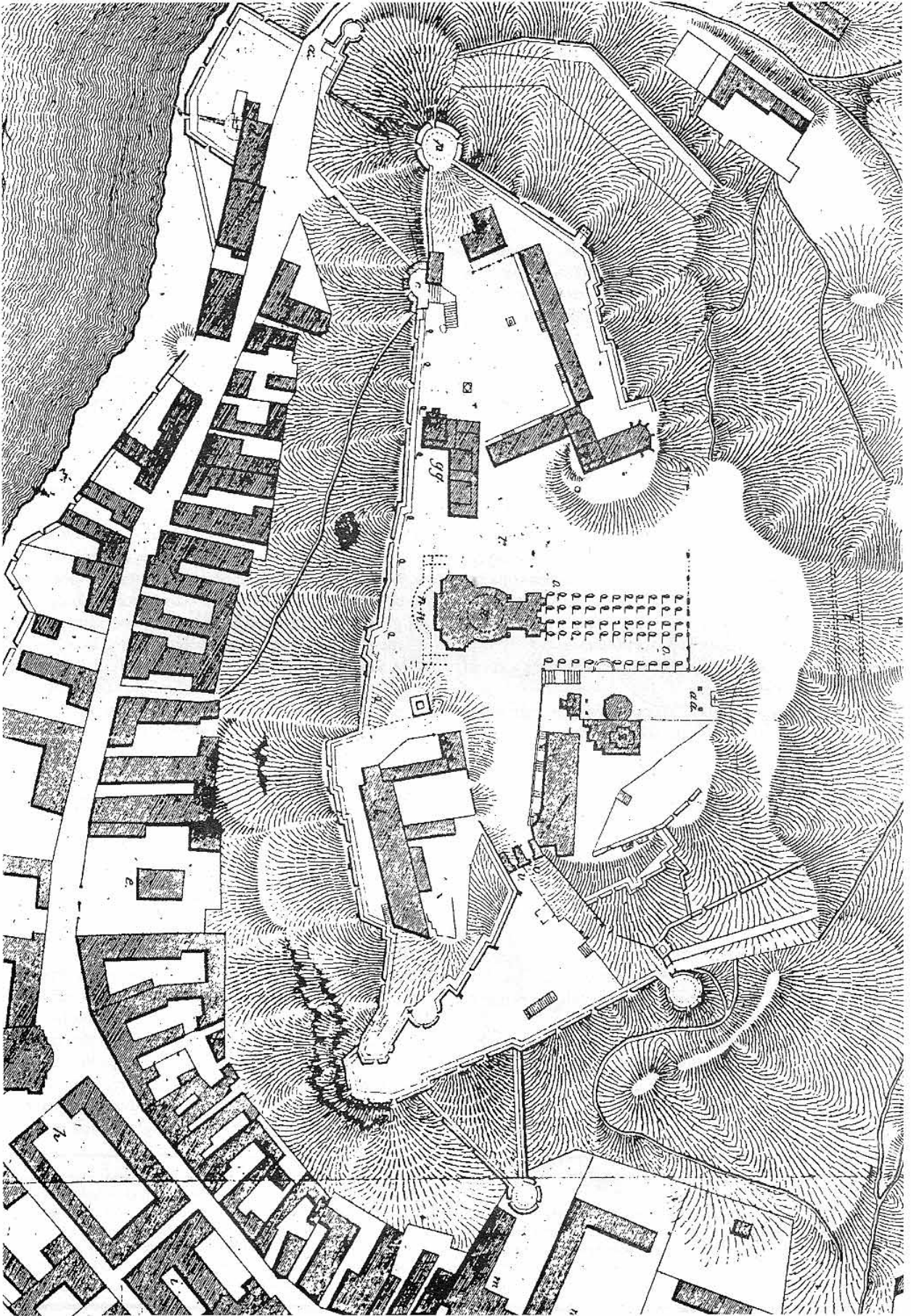
1187-97

A Várhegy és a Viziváros alaprajza a XIX. század elejéről (Csintalan J. kőnyomata, megjelent Máthés János kiadványában, 1827)

A térkép a Bazilika építése előtti állapotot mutatja. A Szent Adalbert székesegyház nagy része már eltűnt, de áll egy oltár – talán a főapszis helyén – és áll a Bakócz-kápolna is. Az „n” jelű templomot Mária Terézia 1767 után építtette Franz Anton Hillebrandt tervei alapján, miután az új érseki székhely első szorgalmazója, Barkóczy Ferenc hercegprímás meghalt és a pénz elfogyott. A Szent István első vértanú templom – ne feledjük: ez volt a titulusa a Várhegy első egyháznak is – az itt állomá-

sozó katonaság vallási igényeit elégítette ki, míg az érseki központ a mai palota helyén állott jezsuita kolostorban maradt. Érdekes, hogy majdnem a mai templom pilléreinél helyére fasorokat telepítettek, amelyek a már részben átalakított hegyoldal felől vezettek az egytornyú templom keleti oldalára. Jól látható az ábrán a Barkóczy-féle építkezés maradványa: a szintén Hillebrandt által tervezett bazilika keleti alapozása (szaggatott vonallal jelölve a templom nyugati oldalánál). Az új barokk templom éppúgy fordítva állt a Várhegyen, vagyis szentélye nyugatra nézett, hogy szemből, keletről kellő felvezetést lehessen kialakítani, mint utódja, a mai Bazilika.

ESZTERGOM MEGPRÓBÁLTATÁSAI

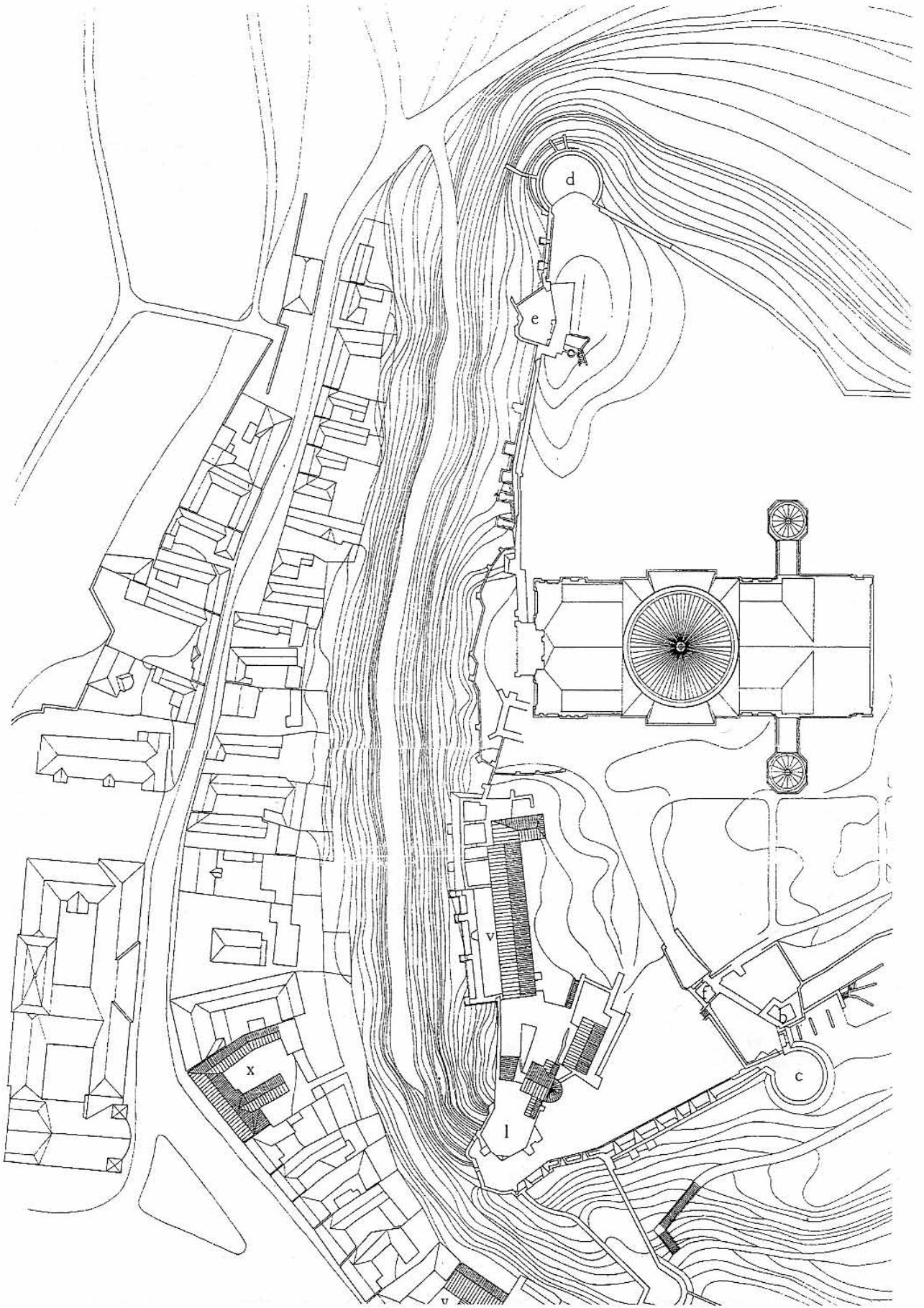
- 1241-42 január** A tatárok ostromolták a várat, de a spanyol Simon újásaival sikeresen visszaverte a támadásokat. A királyi város ennek ellenére elpusztult.
- 1300 eleje** A Károly-párti Gergely érsek ellen III. Endre vezetett hadat, s a várat el is foglalta.
- 1301 tavasza** A Vencelt támogató Kőszegi Iván hatalmába kerítette a várat.
- 1304 június** Az öreg Vencel cseh király – a fiát ért sérelmek miatt – haragját a várban tombolta ki; hadával megrongálta a várat és a székesegyházat, feltörte és kifosztotta a káptalan kincstárát és a levéltárat.
- 1306** Károly – valószínűleg ostrommal – elfoglalta a várat.
- 1313 nyara** Csák Máté bevette a várat, kárt okozva az épületekben. Hatalmára jellemző, hogy Károly még a rozgonyi csata után sem kísérelte meg a nagyúr kiűzését; a vár visszavételére csak halála után került sor.
- 1403 nyara** Zsigmond király haddal vonult Kanizsai János érsek ellen. A Stibor vajda által vezetett sereg rohammal bevette a Vízivárost, de a várat csak többheyes ostrommal tudta elfoglalni, mert Lábos és Siebenhutter érseki kapitányok keményen védekeztek.
- 1440 nyara** Ulászló körülzárt a várat, hogy Erzsébet királynét, Albert özvegyét és a védelmet irányító Széchy Tamást térdre kényszerítse. Szándéka komolyságának bizonyítására erődöt építtetett a Szent Tamás hegyen. Az ostrom Széchy Dénes érsek – a várvédő Tamás bátyja – közbenjárására elmaradt.
- 1526 ősze** A törökök először ostromolták meg a várat; ezúttal sikertelenül.
- 1527 augusztus** Várday Pál érsek, aki Szapolyai János kegyeit élvezte eddig, harc nélkül átadta a várat Ferdinánd cseh király seregének.
- 1529 szeptember** Szulejmán szultán és Ibrahim nagyvezír a vár alatt fogadta Várday érsek hódoló látogatását. Az egyház derék fia ismét megadta magát, sőt új urát egészen Bécsig kísérte.
- 1529 november** A Bécs alól elvonuló török sereg nyomában lopakodó Niclas Salm kísérletet tett Esztergom bevételére, a várat azonban nem tudta elfoglalni, mert Muthnoki Mihály érseki kapitány keményen és sikeresen visszaverte Ferdinánd támadását.
- 1531 január** Várday Pál érsek ismét megadta magát – négy év alatt harmadszor – ezúttal Wilhelm Roggendorfnak, Ferdinánd hadvezérének.
- 1532 augusztus** János király török segédcapatokkal kiegészített serege Lodovico Gritti vezetésével hosszú, de lanyha ostrommal kívánta a várat bevenni. Mivel a szultán ezidő alatt Bécsset ostromolta, az Esztergom elfoglalására irányuló török szándék nem lehetett komoly. A sikertelen ostrom jelentős pusztítással járt. A várat a spanyol és magyar őrség Tomás Lascan vezetésével megtartotta. Az ostromlók elvonulása után olasz hadmérnökök vizsgálták a várat és javaslatot tettek a korszerűsítésre. A tervek nem valósultak meg.
- 1543 július 24 - augusztus 8.** A törökök elfoglalták Esztergomot, miután az erős ostrom hatására Tomás Lascan, a korábbi sikeres várvédő feladta a várat. A hadműveletek során jelentős károk keletkeztek a falakon, továbbá leomlott a Szent Adalbert székesegyház szentélye. A diadalmas Szulejmán serege kifosztotta a templomot, összetörte a várban lévő szobrokat, s az emberalakos képeket megcsonkította. A templomot később dzsámivá alakították át, a romos épületrészek közül csak a stratégiaileg jelentőseket javították ki.
- 1594 május 4 - június 29.** Mátyás főherceg vezetésével felszabadító sereg érkezett Esztergom alá. A hatalmas pusztítással járó ostrom – amelyben Balassi Bálint is elesett – sikertelenül végződött az alapvető stratégiai hibák, valamint a Habsburg-táborban mutatkozó szervezetlenség és fejtelenség miatt.
- 1595 június 28 - szeptember 1** Karl Mansfeld 40.000 fős serege – szintén óriási pusztítással járó ostrommal – bevette a várat. E két utolsó „keresztény” ostrom során a Várhegy, a lábánál fekvő Víziváros és a Királyi város gyakorlatilag teljesen elpusztult, illetve olyan súlyosan megsérültek az épületek, hogy le kellett őket bontani. A visszafoglalás után – Pálffy Miklós főkapitánysága alatt – jelentős helyreállítási munkákat végeztek, kizárólag haditechnikai szempontok szerint. A védművek és az új ágyúállások kiépítésének esett áldozatul a III. Béla által építtetett lakótorony és a várkápolna, melyek feltöltött romjain földbástyát alakítottak ki.
- 1605 augusztus 30 - október 3.** A Szent Tamás hegyi erőd – törökül Tepedelen, vagyis Fejlyukasztó – és a Víziváros bevétele, illetve a vár egynapos (!) ostroma után a németek becstelen módon feladták a várat. Összehasonlításképp: 1595-ben a törökök csak a várat is több, mint két hétig tartani tudták, s 1543-ban is ennyi ideig védtek magukat Lascan emberei.
- 1683 október 7 - október 28** Sobieski János és Lotharingiai Károly vezetésével 30.000 fős sereg fogta körül Esztergomot, s pusztító ostrommal kiűzte a törököket.
- 1685 július 30 - augusztus 16** A törökök utolsó kísérletet tettek a vár visszavívására. A végső ostrom a táti csatával és a törökök vereségével végződött.
- 1706 július 28 - szeptember 16** A kuruc csapatok ostrom alá vették Esztergomot. A Vízivárost több, mint két hét alatt vették be, a vár elfoglalásához pedig to-

A Várhegy jelen állapotot mutató térképe

A betűjelek megegyeznek a középkori állapotot rögzítő rajzon szereplőkkel. A korábbi térképekkel való összehasonlítás során kibontakozik a Várhegyet ért szörnyű pusztítás mértéke, valamint az a tény, hogy a másfélszáz évig tartó török háborúk jóval kevesebb rombolással jártak, mint a Bazilika építését megelőző tereprendezés alig esztendő alatt.

Ennek során nemcsak a középkori épületek legtöbbszörét – köztük olyanokat is, amelyek épek voltak, mint például a korábbi érseki palotát – semmisítették meg, hanem a Bazilikához felvezető rámpa építésével teljesen átalakították a Várhegy keleti oldalát. Megmaradt azonban a nyugati és délkeleti hegyoldal az ott futó falakkal, valamint a Várhegy északi és déli csücske; utóbbi helyen a középkori királyi, majd érseki palota romjainak nagyobb részével.

vábbi egy hónapra volt szükségük. Jobbára rések lövéssel rongálták a várfalakat. Rákóczi a déli bástyát aláaknáztatta, s a védők ellenállása esetén annak felrobbantásával fenyegetett. Ha ez bekövetkezett volna, mára semmilyen középkori emlék nem maradt volna a Várhegyen. A kurucok esztergomi uralma egy hónapig tartott; a Rákóczi által kinevezett várparancsnok, Bonafoux az első adandó alkalommal gyáván átadta a várat Starhemberg császári hadvezérnek.

1761 október 15 Mária Terézia adománylevelében átengedte az esztergomi várat az érsekségnek. Ettől kezdve a mindenkori érsek legfőbb feladatának tekintette az új primatusi központ, a *mi Jeruzsálemünk* felépítését. A szinte azonnal meginduló, de évtizedekre abbamaradó munka sajnos együtt járt a korábbi épületek lebontásával. Ennek a folyamatnak két szégyenletes szakasza teljesen eltüntette a Várhegy középkori épületeit.

1763 Barkóczy Ferenc hercegprímás (1761-65) idejében kezdődött a terep rendezése. Ennek során lebontották – a boltvállak magasságáig álló – Szent Adalbert székesegyház északi felét, s elkezdték építeni a rámpát is a Várhegyről lehordott törmelékből.

1764 Egy földrengés során leomlott a székesegyház díszkapuja, a Porta Speciosa. Francois Xavier de Feller jezsuita szerzetes szerint ez a *mesteremberek figyelmetlensége következtében* történt; ők valószínűleg a templom bontásán dolgoztak.

1820-21 Rudnay Sándor érsek (1819-31) némileg módosítva folytatta Barkóczy építkezését. Ennek során nemcsak a Várhegy összes, még meglévő középkori épületét bontották le (a Bakócz-kápolna kivételével), hanem tíz méterrel lesüllyesztették a korabeli terepszintet is. Az így kialakított mesterséges platón épült fel a mai Bazilika, a romokat és a letermelt földet pedig a rámpa feltöltéséhez használták fel.

(Rabb Péter összeállítása)

Rabb Péter

FELLEGVÁR ESZTERGOMBAN

Város a föld alatt – ezzel a találó címmel kezdte egyik, a középkori Esztergomot bemutató tanulmányát Horváth István. Ha a korabeli és mai állapotot összevető gondolatot a Várhegyre is kiterjesztjük, a városétól merőben eltérő pusztulás nyomaira – pontosabban azok teljes hiányára – bukkanunk.

A mai Esztergom a régi város(ok) több méter vastag omladékára, a korábbi épületek elegyengetett romjaira épült. A Várhegyen azonban mást tapasztalunk. Itt a középkori emlékek nemcsak elpusztultak, hanem egyszerűen eltűntek.

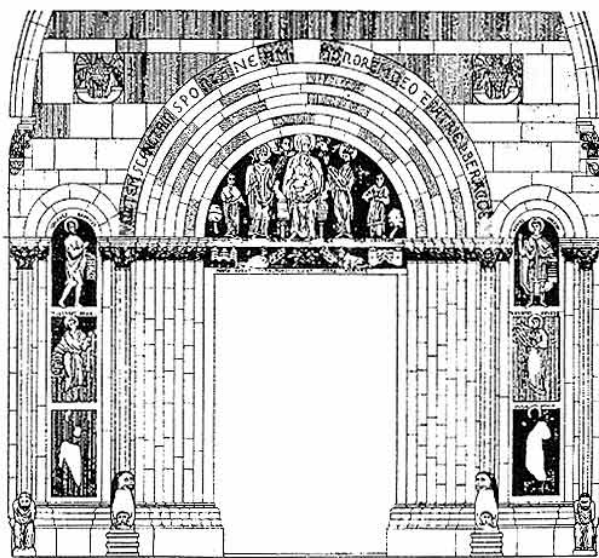
Helyüket ma már csak a levegőben, a mai terepszint fölött több – néhol tíz-tizenegy – méteres magasságban kereshetnénk. A Szent Adalbert székesegyház és Szent István első vértanú temploma, amely István király megkezdésének és megkoronázásának feltételezett helyszíne volt, más társaival együtt ott lebeg képzeletünkben valahol a galambok légifolyosói között.

Valódi fellegvár!

A közhiedelem – és sokszor a szakirodalom is – Esztergom pusztulását a törökök 1526-ban kezdődő, és jó másfélszáz évig tartó itteni tevékenységéhez köti. A város és a vár szinte teljes megsemmisülését eredményező folyamat valójában sokkal hosszabb ideig tartott, s több szereplője is volt. A török háborúkat megelőzte és részben elő is készítette a város politikai és gazdasági térszűkítése, a törökök és a keresztény felszabadító csapatok pusztítását pedig semmiben sem múlták alul a XVIII-XIX. század érseki építkezései.

A PORTA SPECIOSA

(Homlokzat – Dr. Lux Géza rekonstrukciója alapján, Dercsényi Dezső 1947-es publikációjából)

A Szent Adalbert székesegyház díszkapuja 1188 után készült. A tűzvészben elpusztult épületek helyén ekkor emeltetett magának palotát III. Béla, s vele egyidőben kezdte el Jób érsek az István-kori bazilika alapjain az új templom építését. Nyugati homlokzata előtt előcsarnok állt, s innen nyílt a templomterbe a magyar középkor legfontosabb ismert művészeti alkotása.

A lépcsős-béletes kapu vörös és fehér márvány egymással váltakozó sávjaiból állt, ábrázolásait a vörös márványba rakott, másszínű nemes kövekből készítették. A hármas kapu két szélső, oszlopokkal keretezett vakmezőiben próféták képei, míg közpen, a kapunyílás fölötti szemöldökgerendán és az íves képmezőben egy felajánlási jelenet volt látható. Az itt ábrázolt esemény a középkori Magyarország szellemi megalapozását jelentette: Szent István és Szent Adalbert felajánlja az országot Szent Máriának. Az alatta lévő szemöldökön pedig a templom és a felajánlás megújítói: III. Béla és Jób érsek láthatók.

A kapu szerencsésen átvészelte a török háborúk két évszázadát, sőt – korabeli ábrázolások szerint – külön védőtetőt is kapott. 1764-ben pusztult el, amikor a templom északi részének bontásával meggyengített kaput az egyik nyugati torony leomlása összerőte.

Klimó György kanonoknak köszönhetjük a fennmaradt ábrázolást. Széles György, a Bakócz-kápolna lelkésze pedig részletes leírást készített róla 1759-ben. Mivel csupán néhány töredék maradt fenn, a kapu közvetett megmentése e két férfinak köszönhető.

Vegyük tehát sorra a pusztulás imént említett közvetlen és közvetett okait anélkül, hogy azok aprólékos elemzésébe bocsájtjukoznánk.

A sort – már csak az idő rendje miatt is – Esztergom korabeli szerepének vizsgálatával kell kezdenünk. A korai Árpádok központja nem volt az ország fővárosa; ezt a fogalmat az akkori Európa sem ismerte, így hiába is keresnénk a mai fővárosok jellegzetességeit. E tényről függetlenül érdekes, hogy Esztergom helyzete már az államalapításkor bizonytalan volt, s korántsem emelkedett ki olyan egyértelműen a többi városok közül, mint azt gondolnánk.

István halála után Fehérvár vette át a koronázás és – Kálmán óta – a temetés kultikus szerepét, a veszprémi püspökség pedig egyszerűen körülfárta az érseki központot úgy, hogy magának Esztergomnak a külvárosai is Veszprémhez tartoztak. Így a város a Duna, a hegyek és az idegen birtokok közé szorulva több századon át képtelen volt az eredeti területét (32 ha) bővíteni, míg vetélytársai a többszörösükre nőttek néhány évszázad alatt. Buda például a XV. század végére, alig kétszáz év alatt az ötszörösére, 111 hektárra duzzadt. A város gazdaságának egyik fő forrását, a kereskedelmet a XII. és a XIII. század alapvetően megrendítette. A tatárok nemcsak azzal okoztak kárt Esztergomnak, hogy 1241-42 telén a királyi várost felégették, hanem azzal is, hogy két évvel korábban lerohanták Kijevet, s ezzel megsemmisítették az Esztergomon áthaladó legfontosabb kereskedelmi útvonalat. A XII. század végétől a királyi intézkedések is rendre a polgárokat és a kereskedelmet sújtották a városban beszedett jövedelmek nagy részének a káptalan kezébe adásával. Ez az egyházi testület szerezte meg a vásár és az átkelőhely vámját, melynek nagyságát szabadon állapíthatta meg. A kereskedők jelentős része, fittyet hányva az útkényszerre, elkerülte Esztergomot, mert a vám hamarosan a budainak kétszeresére nőtt. A káptalan birtokolta – más egyebek mellett – a város piacterét, sőt a városháza alatti telkeket is. Azt is elérte, mégpedig IV. Lászlónál, hogy az egész ország területén adómentességet élvező esztergomi polgároktól saját otthonukban adót szedhessen be.

Szintén a város gazdasági életét vetette vissza a királyi udvar 1256-ban történt Budára költözése. Ez nemcsak azért viselte meg Esztergomot, mert az udvarral együtt távoztak a nagy és biztos megrendelések is, hanem mert Buda túlságosan közel feküdt. Esztergom Buda gazdasági vonzásterületén belül maradt, s Buda elszívta a káptalannal eddig dacoló iparosok jó részét, s azt is megakadályozta, hogy Esztergom legalább erős helyi központtá legyen.

Így 1335-ben a visegrádi királytalálkozó döntése, amely Bécs árumegállító jogát kiküldendő, új, Esztergomot végleg elkerülő útvonalakat állapított meg, igazán már nem is rendítette meg a várost, hisz Buda már amúgy is régen elbirtokolta az ekkor elvesztett jogokat.

Az eddig vázolt eseménysor arra mutat, hogy a tatárok pusztításának, valamint a királyi döntéseknek közvetett és közvetlen hatásai a XIII. század végére Esztergomot végérvényesen háttérbe szorították Budával szemben, s a város csupán az érseki adminisztráció központja maradt.

A török megjelenéséig ugyan még kétszer tanúi lehettünk az érseki székhely felvirágzásának – Telegdy Csanád

valamint Széchy Dénes és Vitéz János egymást követő érseksége (1330-49 és 1440-72) idején, de ez a néhány fényes évtized már nem a korábbi, egyedülként kiemelkedő virágkört idézi fel; az ekkori Esztergom művészete, kultúrája „csupán” egyenrangú társa a Budán, Visegrádon vagy Váradon kibontakozó humanista műveltségnek.

Esztergom alárendelt szerepe meglehetősen zavarhatta az érsekeket, s minden lehetőséget megragadtak korábbi szerepük visszaszerzése érdekében. Ezt szemlélteti az az elgondolkodtató tény, hogy a királyi udvar elköltözésétől fogva akárhány trónkövetelő jelent meg az országban, az érsek minden esetben őket támogatta a törvényes, illetve hatalmon lévő uralkodóval szemben.

Ez a sorozatos szembenállás persze több esetben is a vár ostromával járt, s ismételt pusztítást okozott.

Esztergomot – csakúgy, mint az országot – felkészületlenül érte a török támadása. A vár védműveit legutóbb, még a XIV. század közepén Telegdy Csanád érsek újjátarta meg; kijavította a vár falait és „több új, magas és erős tornyot emeltetett”. A leírás szerint ez a följújtás még nem a puskaporral működő löfegyverek, ágyúk elleni védekezés szempontjainak megfelelően történt.

A következő század érsekei sem a védhetőség fokozásával törődtek; sokkal inkább foglalkoztatta őket a palotaépítés, akár a várfalak előtt is, mint Vitéz János esetében.

A várban a zord katonákat hetyke díszörség véltotta fel, de ők sem szolgáltak itt nagy számban, például Estei Hyppolit érsek idejében (1486-97) a helyőrség létszáma 29 fő volt.

Magyarország kapuja, Nándorfehérvár eleste után a török sereg szinte akadálytalanul juthatott el az ország közepébe. Amit korábban elképzelhetetlennek tartottak, bekövetkezett: 1526-ban a törökök különösebb harc nélkül sétáltak be Budára, és ostrom alá vették Esztergomot.

A török háborúk pusztításai több tanulsággal is szolgáltak Esztergom számára. Vegyük ezeket sorra anélkül, hogy a hadműveleteket részletesen elemeznénk.

A sorban elsőként említendő a Várhegy ágyúzással szembeni kiszolgáltatottsága, a vár eleve reménytelen és kiszolgáltatott helyzete, mely nem a védműveken vagy a védők számán és vitézségén múltott elsősorban, hanem a Várhegy környékének szerencsétlen domborzati viszonyain. Mellette – lőtávolon belül – egy másik, kisebb magaslat, a Szent Tamás hegy emelkedett. Az ide épített erődítményből, amelyet a törökök találóan *Tepedelen*-nek, vagyis Fejlyukasztónak neveztek, sakkban lehetett tartani a várbelieket; remek belátás és belövési lehetőség nyílt innen a vár belsejére. Aki tehát birtokolta ezt az erődöt, kezében tartotta a vár sorsát is.

A második fontos tanulság a vár földrajzi elhelyezkedéséből következett. Esztergom az ország közepén, pontosan a birtoklásért közdő két ellenfél hadművelési területén feküdt, így már az erőviszonyokban bekövetkező csekély változás esetén is számítani kellett a vár ostromára. Emiatt vált legelső várunk a legtöbbször ostromolt magyar erődítménnyé.

Harmadjára említendő a városok elhelyezkedése, ami végül is többszöri pusztulásukhoz vezetett. A Várhegy Du-

na felőli lábánál meghúzódó érseki települést, a Vízivárost fal kapcsolta a vár védelmi rendszerébe, vagyis a folyó felől elő- vagy külső várként szolgált. Így a vár ostromakor elkerülhetetlenül vált a rohamok áldozatává. A királyi város sorsa hasonlóan alakult, bár a Vízivárossal ellentétben a vártól távolabb fekvő, attól független, fallal körülvett település volt. Pusztulását éppen elhelyezkedésének köszönhette, hiszen ahhoz távol volt, hogy a várból hatékonyan védeni tudják, ahhoz viszont túl közel, hogy a vár elleni ostromok végig ne gázoljanak rajta.

Negyedszer pedig azt a fontos tényt szükséges megemlíteni, ami a rombolás mértékével kapcsolatos, s ami mérőben ellentétes a köz vélekedésével. Ha áttekintjük a pusztulás körölményeit, meg kell állapítanunk, hogy – amennyiben ilyen kétes rangsört szabad egyáltalán felállítani – Esztergom megsemmisítésében a törököknek volt a legkisebb szerepük. Persze 1526-ban és 1543-ban is mindent elkövettek a vár birtokba vétele érdekében, de összehasonlíthatatlanul kisebb veszteséget okoztak, mint amekkorát a keresztény felszabadító sereg 1594-95 évi értelmetlen és oktalan rombolása.

A hadműveletek során a tetők leégték, a boltozatok beomlottak, a falak kidőltek, s az épületek nagy része elpusztult. Sok esetben nem is az ostromlók, hanem a védők játszották ebben a főszerepet, amikor sík terepet alakítottak ki az ágyúállások számára. Így pusztult el még 1543 előtt a III. Béla kori lakótorony teteje és boltozata – a rajta (!) elhelyezett ágyúk lökéseitől szakadt be –, de ezért bontották vissza és töltötték fel 1595 és 1605 között a lakótorony és a várkapolna még fennálló helyiségeit. (Igaz, ezzel nagy szolgálatot tettek a késői utókornak, mert így legalább ezek a romok megmaradtak.)

A törökök végső kiűzése után új fejezet kezdődött mind a Várhegy, mind pedig a város életében. A város, amely „ma inkább nagy falunak néz ki, mint városnak, minthogy nincs kereskedelem, mindenki földműveléssel foglalkozik” (R. Pococke, 1737), a korábbiaknál jóval derűsebb jövő elé tekintett, hiszen a nagy vetélytárs, Buda jelentősége a török háborúk során csökkent, s szerepét jórészt Pozsony vette át. A vár császári kézen maradt egészen a XVIII. század közepéig, amikor Mária Terézia visszaadta az érsekségnek.

Középkori épületei romokban ugyan, de még mindig megvoltak, s az ekkoriban Esztergomban járt utazók eképpen számoltak be róluk:

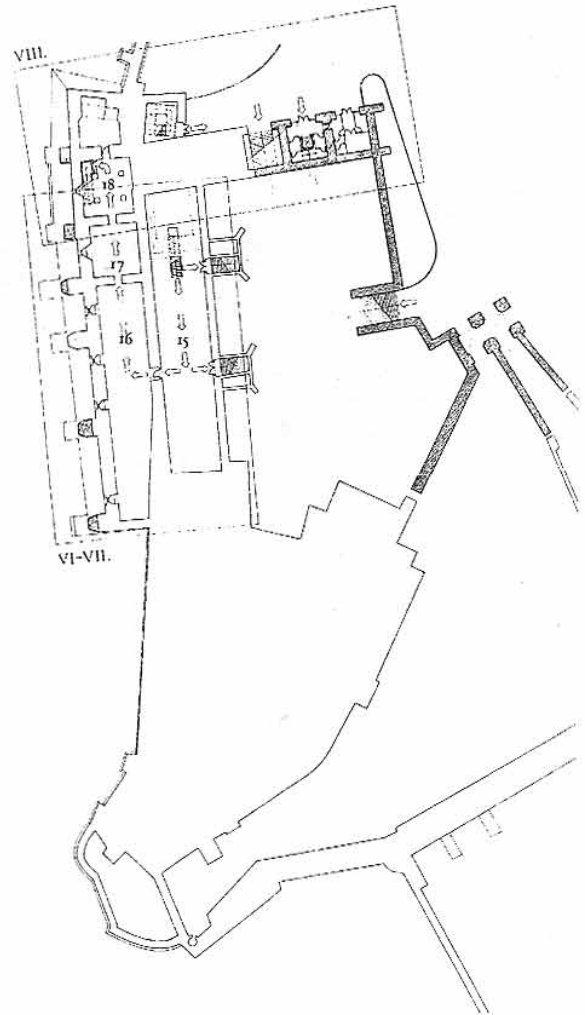
Igen nagy kár az egykor itt állt dómért, amely belülről tiszta márványból és mozaikból, hasonlóan a római Szent Péter templomhoz, kívülről a legszebb márványból épült, mint amelyről a régi rom és a még álló kis rész, ahol a misét tartják, tanúskodik – írta 1737-ben Johann Michael Küchel bambergi építész. Richard Pococke angol tudós ugyanekkor az alábbiakat tartja említendőnek: A székesegyház a váron belül romba dőlt, csak a nyugati kapuja áll. A kapu gótikus módon épült, színes márványból, nagyon szépen kidolgozott. Szentek képeivel díszített, nagy, színes márványlapokból összeállított és csíkokkal ellátott. A kapu fölött áll Béla, aki a templom modelljét tartja és mellette áll egy érsek.

A korabeli leírások és metszetek alapján megállapít-

ható, hogy romosan bár, de néhány épület mégiscsak megmaradt. Állt a székesegyház déli oldalfala jóval a boltvállak fölötti magasságig, szinte érintetlen volt a nyugati kapuja, a Porta Speciosa, és a Bakócz-kápolna is csupán kisebb sérülésekkel vészelte át az ostromot.

A XVIII. század eleje, a Rákóczi-szabadságharc majdnem végzetessé vált a vár déli szöglete, az éppen eltemetett kápolna és lakótorony számára. Rákóczi ugyanis aláaknáztatta ezt a bástyát, s a védők ellenállása esetén annak felrobbantásával fenyegetőzött. Szerencsére erre nem került sor, mert a védők megadták magukat. E kor említésre méltó személye még Kuckländer várparancsnok, akinek sötét emléke még századunk elején is élt, ahogy erről Babits Mihály beszámolt *Esztergomi riport* című írásában:

...ehhez a hegyhez még Kuckländernek, a máig emlegetett labanc vezérnek keze sem nyúlt. Pedig az min-

A királyi palota helyreállítási alaprajzai; a tervezett múzeum elrendezése (Rabb Péter diplomatervének részlete)

1. bejárat, ruhatár; 2. kiegészítő bejárat mozgássérültek számára; 3. „török terem”, közlekedő; 4-5 előcsarnok; 6. előadó- és kiállítóterem, a Vitézpalota „ebédlőterme”; 7. közlekedő; 8. síkátor; 9. a „latrina-bástya bemutatató folyosója”; 10-11. Középső földemék a III. Béla-kori kváderkőfal bemutatására; 12. kiállítóterem a XIV-XV. századi boltozaton, szélén a III. Béla-kori falmaradványokra betekintést nyújtó árokkal; 13. síkátor;

denhez hozzányúlt Esztergomban. Ha kérdés, hova lett ez vagy az a műemlék, ház, utca: Kuckländer bontotta le, Kuckländer vágta át.

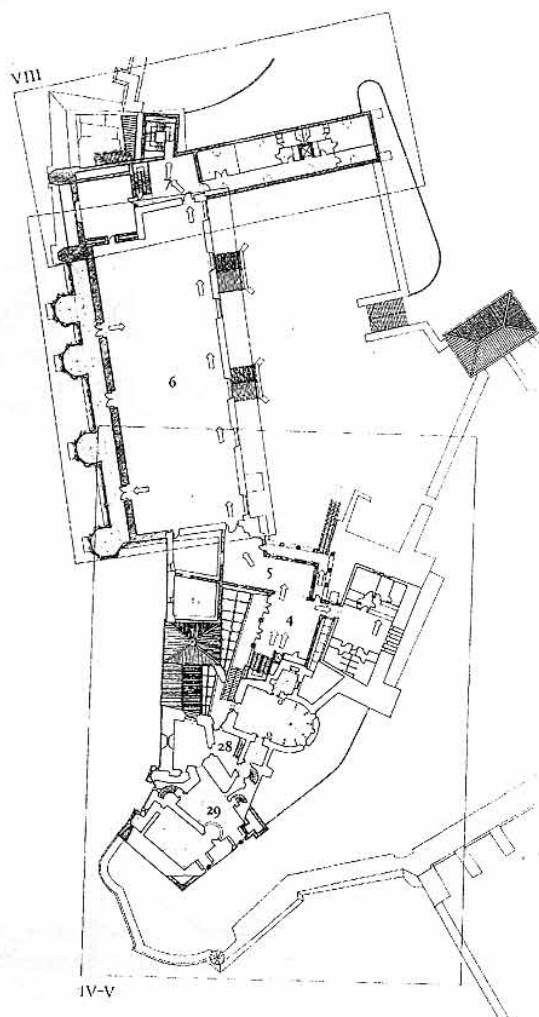
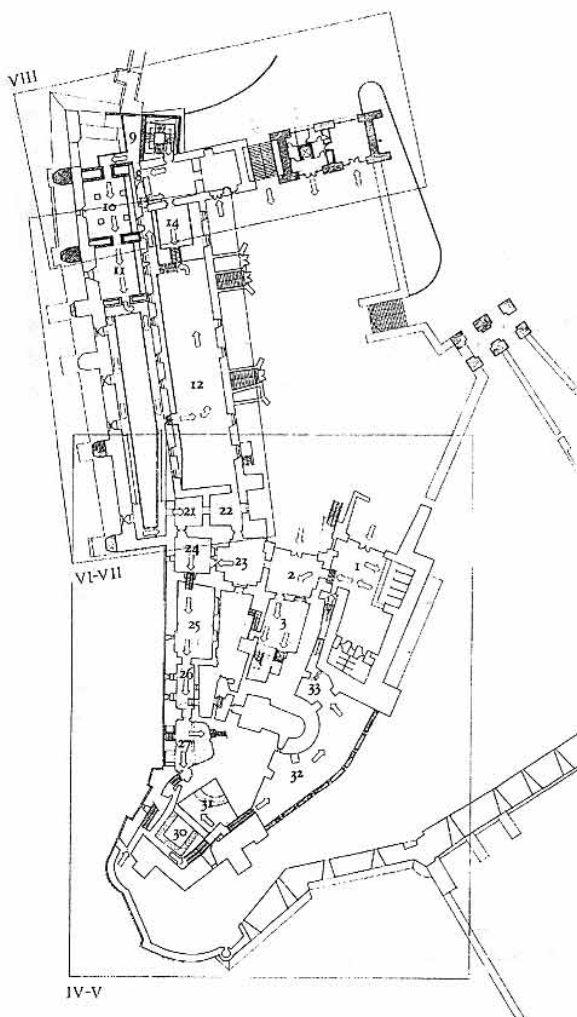
Az érsekség igyekezett a Várhegyet – Mária Terézia adományát – mielőbb birtokba venni, ehhez azonban tervekre volt szüksége. Barkóczy Ferenc hercegrímás (1761-65) előbb Isidore Canevalét, majd Franz Anton Hillebrandt-ot bízta meg „a mi Jeruzsálemünk” terveinek elkészítésével, melynek néhány rajza és modellje fennmaradt. Ennek alapján rekonstruálhatjuk Barkóczy elképzelését: nagyjából a mai Bazilika helyén vele azonos méretű templom áll, kelet felé – az eddigi templomokkal ellenkező irányba – néző bejáratral, amely előtt egy, a maihoz hasonló rámpa található. Ezt a papnövelde egy-egy, valamint a kanonokok hat-hat épülete keretezte. A templom nyugati, Dunára néző oldalához csatlakozott az érseki palota két L alakú épület-

szárnya. Az építkezés elkezdődött, de az érsekségnek szerencsére túl kevés pénze volt, Barkóczy pedig túl korán halt meg ahhoz, hogy terve megvalósulhasson.

Végül a Várhegyen Mária Terézia építtetett egy, a várkatonaság vallásos igényeit kielégítő, kisméretű templomot, melynek terveit szintén Franz Anton Hillebrandt készítette el. A templom megépítéséhez azonban le kellett bontani a Szent Adalbert székesegyház északi mellékhajóját, az első olyan épületrészt, amely későbbi építkezéseknek esett áldozatul.

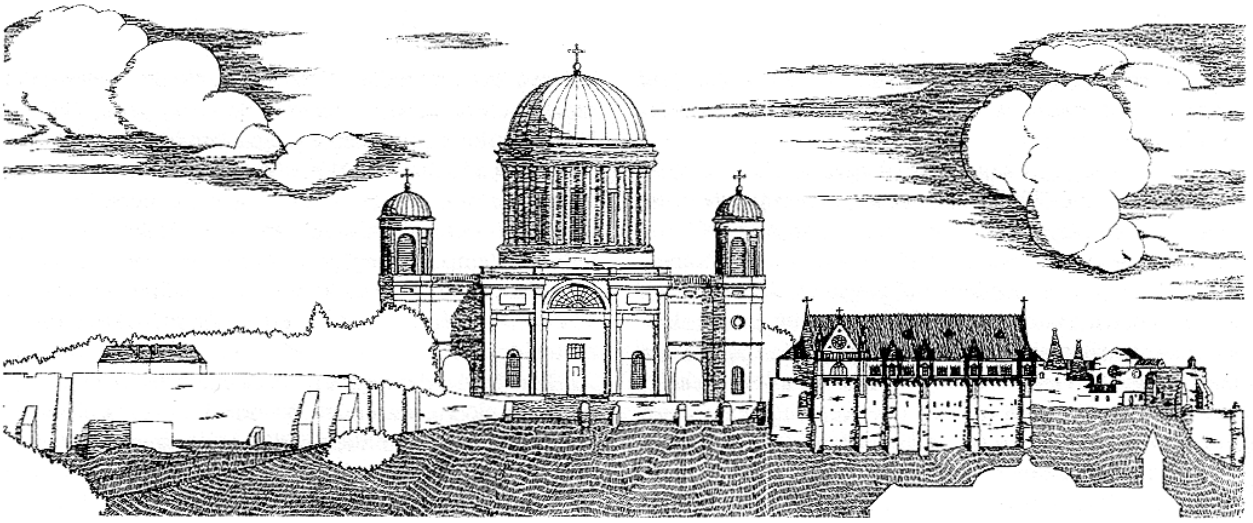
Pénzügyi nehézségek miatt csak évtizedek múlva került ismét elő a reprezentatív püspöki székhely kialakításának lehetősége, az ehhez szükséges összeget ugyanis a püspökségnek kellett előteremtenie.

Rudnay Sándor érseksége (1819-31) első napjától az új épületegyüttes megvalósítására törekedett; ehhez előbb

14. közbenső földem a III. Béla-kori lovagterem padlószintjén (ezen a szakaszon a XIV-XV. századi boltozat elbontandó); 15-16-17-18. kőtár; 19-20. az alaprajzokon nem szereplő közbenső földémek a korábbi, egyenesen futó várfal bemutatására (10-11 jelű szerkezetek fölött); 21-22-23-24-25. kiállítótermek; 26. „Vitéz János gőzfürdője”; 27. „Szent István (születése) terem”; 28-29. a lakótorony helyiségei; 30. kiállítóterem a Kálmán-kori torony bemutatására; 31. kiállítóterem az István-kori körtemplom (?) bemutatására; 32. új folyosó; 33. sikátor.

A meglévő, romjaiból helyreállított, és az új helyiségek kapcsolatának kialakításában, a látogatók haladásának, áramlásának megtervezésekor a legfőbb szempont a visszafelé haladó időrend betartása volt. A belépés után a látogató a legújabb szerkezetek közül fokozatosan érkezik a régebbiek közé, s a legutolsó állomás az államalapítás idejéből való körtemplom maradványai. A helyiségek egymáshoz egy kivétellel (31 és 32 között) meglévő nyílásokon, bontás és romlás nélkül kapcsolódnak, így alakult ki az első látásra nehezen követhető útvesztő.

A palota helyreállítási terve, Duna felőli homlokzat, a Vitéz János-féle lovagterem rekonstrukciójával. Jobbra a III. Béla kori palotamag emeleti szintjének alaprajza a különféle régészeti feltárások eredményeinek összegzésével. (Rabb Péter diplomatervének részletei)

- a. kéménykürtő;
- b. terasz; c. várkapolna; d. kiállítóterem;
- e. közlekedő; f. csigalépcső;
- g. örfülke; h. csigalépcső;
- i. erények terme; j. konzolos illemhely; k. Beatrix-terem

A Várhegy déli csúcsán, sziklán álló lakótorony III. Béla uralkodása (1172-96) alatt épülhetett. A szabálytalan ötszög alaprajzú torony – a korabeli metszetek tanúsága szerint – valószínűleg az 1595. évi ostrom során komoly sérüléseket szenvedett: kiomlott az emeleti szinteken a keleti, déli és nyugati sarka. Az ábrázolásokon is jól látható hatalmas réseket nem az eredeti körvonalon, hanem a sarkokat levágva, hevenyészett módon tömték, falazták be. Ezzel a rohammunkával azonban elfalazták a h jelű csigalépcsőt; az erények termében megsemmisítették a hét erény közül háromnak a képét az őket tartó fallal együtt, valamint a terem kettős keresztboltozatának délkeleti mezőjét. A terven javasolt bővítéssel a torony eredeti körvonala, mely az alsó szinten érintetlenül maradt, tehát pontosan megőrizte az eredeti állapotot, visszaállítható. Ezzel lehetővé válik az i és k jelű termek boltozatának helyreállítása is, amit megkönnyít több, eredeti helyén maradt bordaíndítás. Mivel a boltozat bordái szintén hiány nélkül előkerültek, a szerkezet kiserkeszthető, és vissza is építhető. Így a jelenlegi rabcálmennyezet és a rossz állapotú monolit vasbeton teraszlemez helyett a valós magasságban – méterekkel a mai fölött – új földem alakítható ki. Ez jótékony hatással lenne a lakótorony külső képére is, kiemelné azt a korábban pusztán stratégiai okokból föltöltött földbástyából, s érzékeltené eredeti formáját. A fönti két helyiség délkeleti, kiegészített falán ülőfülkékkel összekapcsolt ikerablakok készüléneek, melyek mintái egyrészt az alsó szinten lévő Szent István-terem – nem eredeti –, valamint a visegrádi Salamon-torony hasonló szerkezetű ablakai voltak.

Ludwig von Rémyt, majd Paul Kühnelt bízta meg a tervek elkészítésével, melyekből a Barkóczyéhoz hasonló méretű és elrendezésű palota bontakozott ki. Az előkészítéshez szükséges bontási és tereprendezési munkákat 1820-21-ben végezték el. Minden épületet, romot és töredéket – a Bakócz-kápolna kivételével, amelyet szétszedtek, s megfordítva és a XIX. századi épület szintjére süllyesztve beépítettek a bazilikába – eltüntettek, sőt a Várhegy korabeli terepszintjét is jó tíz méterrel lejjebb szállították.

Ezzel nemcsak magukat a romokat semmisítették meg, hanem annak lehetőségét is, hogy egy újabb ásatás során további részletek kerüljenek elő. A Várhegyről letermelt, több tízezer köbméter földet a Bazilika előtti rámpa feltöltéséhez használták fel, így annak kutatása is lehetetlen.

Ez az időszak – véleményem szerint – Esztergom kultúrtörténetének legsötétebb fejezete. A török és Habsburg csapatok végül is idegen földön, az ellenség legyőzésének szándékával, mintegy mellékesen rombolták le a középkori emlékek nagy részét, ez azonban nem áll az érseki építkezésekre, amelyek során néhány hónap alatt tervszerűen pusztítottak el mindent, ami addig fennmaradt.

Hogy mégsem pusztult el mind az nyomtalanul, az a várat és a várost fölmérő hadmérnökök mellett három egyházfi; Klimó György kanonok, Széles György, a Bakócz-kápolna lelkésze és Máthes János, az érseki építkezések felügyelőjének érdeme.

A Várhegy középkori épületeinek pusztulása a XIX. század közepén megállt. Az eredeti terveken szereplő, az Bazilikát kétoldalról közrefogó érseki palota nem épült meg, így maradhatott fenn a királyi palota ma is látható része. 1934-38 között ennek feltárása és rekonstrukciója megtörtént, s ennek során a korabeli királyi és érseki udvar életére, művészetére fényt derítő részletek kerültek napvilágra. Azóta jelentős építészeti beavatkozás nem történt, leszámítva a hetvenes évek elején meghirdetett tervpályázatot, ez azonban annyira „korszerű” és „érzékeny” módon kezelte az épületgyűttest, hogy szólni sem érdemes róla. Akit érdekel, a Magyar Építőművészet 1973/2 számában megtalálhatja.

Egyetlen kisebb építkezés folyik jelenleg a Várhegyen; a Mária Terézia uralkodása idején épített kaszárnya helyreállítása. Érdekes szereposztásnak lehetünk tanúi e munkák során. Az évtizedek óta a középkori Esztergom emlékeit kutató régész rátalál az eddig csak korabeli leírások alapján ismert Vitéz-palota maradványaira, munkatársaival elkészíti az elméleti rekonstrukció vázlatait, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal pedig felújítja és kiegészíti – nem a palotát, hanem a helyén álló barokk kaszárnyát. Egy egyedülálló lehetőség, a csak töredékeiben fennmaradt magyarországi gótika és reneszánsz ötvöződésének egyik legszebb, ráadásul bizonyos részleteiben pontosan rekonstruálható emléke helyett a meglévő és önmagában teljesen érdektelen épületet választották. A XVIII. század első felében ugyanaz a Habsburg hadmérnöki kar, amely a kaszárnyát építette, robbantotta fel a magyar várak legtöbbjét. Ennek állít emléket a Műemlékvédelmi Hivatal.

Vukov Konstantin

AZ ESZTERGOMI PALOTA REKONSTRUKCIÓJA

Az esztergomi vár a magyar régiségtan és műemlékvédelem számára kiemelkedő fontosságú hely. A XVII. század végén császári garnizon színvonalára süllyedt maradványok megőrizték a nagyszerű múlt nyomait, amelyek feltámasztása jelen korunknak is feladatot ad. E maradványokban az itt megkoronázott országépítő szent király, I. István és hitvese, Bajor Gizella környezetének a korok folyamán kiteljesedett, majd elváltozott építészeti örökségét tekinthetjük. A műemlékvédelem szakmatörténetének példaértékű fejezete számunkra az 1934-38 közötti ásatások és helyreállítások megvalósulása. E tevékenység méltó folytatása az aprólékos régészeti megfigyelések, kutatások nyomán feltárt palotaszárny rekonstrukciója. (A palota alaprajzi változásait lásd a 10-17. oldalakon.)

A kutatási eredmények szerint a kaszárnyaépület rejti magában a Bonfini által is megörökített híres, Vitéz János-felé ebédlőterem és a Szibilla-kápolna maradványait. A kaszárnya udvari fala majdnem teljes magasságáig középkori. A falban a kutatás XV. századi ablakfülkéket és a hozzá tartozó padlózat tégláit azonosította. Szerencsére az úgynevezett *őrszoba* fölött még egy *in situ* gótikus ablakszemöldöklő is megmaradt. A sarkokon átmetsző körtetagos profilozású, egyenes záródású ablak szerkeszthető ki. Az ablakfülkék közt van keskenyebb (1,99 m) és szélesebb (2,6-3 m). A szélesebbekben valószínűleg két szárkővel osztott ablakok voltak. Megmaradt a nagyterem déli ablakfülke-bélésének egyik fele.

Az udvari homlokzaton az őrszoba bejáratától kétoldalra a magánlakosztályok felé vivő ívezet mellett két vastok támpillér áll. A mögöttes épület szerkezete nem indokol semmiféle megtámasztást. Az alacsonyabb pillér a felmenő falban lévő nyom szerint folytatódott felfelé, a magasabb pedig, amelyhez egy barokk kémény tapadt, a mostani gerinc fölé emelkedik, és a XIX. századi rajzokon, s ma is egyértelműen ferde lezárású, mintha boltváll lenne.

Az udvari, vagyis keleti fal belső felületén a téglapadló fellelése mellett a szintekre és a fűdémszerkezetre pontos adatot nyújtanak a kibontott égésnyomos gerendafészkek. Ezek átlagosan 40-45 cm szélesek és magasak, kb. 30-35 cm mélyek, s egymástól való távolságuk átlagosan 1,2 m. Így a középfőfalig 35-40 cm élhosszú, közel négyzetes keresztmetszetű fagerendék hidalták át a mintegy nyolc méteres fesztávot. A gerendafödém és a padlóféglák közt kb. 40 cm hely van, ezt töltötte ki a másodlagos szerkezet és a padozat. A Dunára néző fal legfeltűnőbb elemei a testes támpillérek. A fal olyan vastag, hogy szerkezeti szempontból nem is lenne rá szükség. Délről a harmadik támpillér teteje nyolcszög keresztmetszetű, rajta az élekre helyezett

konzolgerendákkal. Archiv fényképeken ugyanilyen átmenet látszik a negyedik támpilléren. A második és harmadik támpilléren *in situ* maradt, betört konzoltartók láthatók. Ezek, és a támpilléren lévő egyformán 45 cm magasak. A függőfolyosó konzolok között van, amelyikből két, egymásra helyezett kőelem maradt. Az udvari falból megismert

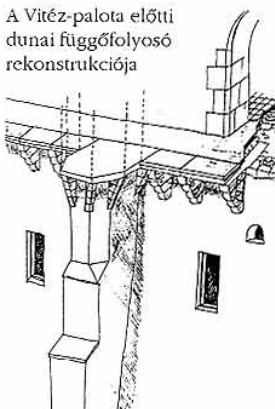
A kutatási eredmények szerint a kaszárnyaépület rejti magában a Bonfini által is megörökített híres, Vitéz János felé ebédlőterem és a Szibilla-kápolna maradványait. A kaszárnya udvari fala majdnem teljes magasságáig középkori. A falban a kutatás XV. századi ablakfülkéket és a hozzá tartozó padlózat tégláit azonosította. Szerencsére az úgynevezett *őrszoba* fölött még egy *in situ* gótikus ablakszemöldökkő is megmaradt. A sarkokon átmetsző körtetagos profilozású, egyenes záródású ablak szerkeszthető ki. Az ablakfülkék közt van keskenyebb (1,99 m) és szélesebb (2,6-3 m). A szélesebbikben valószínűleg két szárkővel osztott ablakok voltak. Megmaradt a nagyterem déli ablakfülke-bélésének egyik fele.

Az udvari homlokzaton az őrszoba bejáratától kétoldalt a magánlakosztályok felé vivő ívezet mellett két vastag támpillér áll. A mögöttes épület szerkezete nem indokol semmiféle megtámasztást. Az alacsonyabb pillér a felmenő falban lévő nyom szerint folytatódott felfelé, a magasabb pedig, amelyhez egy barokk kémény tapadt, a mostani gerinc fölé emelkedik, és a XIX. századi rajzokon, s ma is egyértelműen ferde lezárású, mintha boltváll lenne.

Az udvari, vagyis keleti fal belső felületén a téglapadló fellelése mellett a szintekre és a földémszerkezetre pontos adatot nyújtanak a kibontott égéssnyomos gerendafészek. Ezek átlagosan 40-45 cm szélesek és magasak, kb. 30-35 cm mélyek, s egymástól való távolságuk átlagosan 1,2 m. Így a középfőfalig 35-40 cm élhosszú, közel négyzetes keresztmetszetű fagerendék hidalták át a mintegy nyolc méteres fesztávot. A gerendafödém és a padlótéglák közt kb. 40 cm hely van, ezt töltötte ki a másodlagos szerkezet és a padozat. A Dunára néző fal legfeltűnőbb elemei a testes támpillérek. A fal olyan vastag, hogy szerkezeti szempontból nem is lenne rá szükség. Délről a harmadik támpillér teteje nyolcszög keresztmetszetű, rajta az élekre helyezett konzolgerendákkal. Archiv fényképeken ugyanilyen átmenet látszik a negyedik támpilléren. A második és harmadik támpilléren *in situ* maradt, betört konzoltartók láthatók. Ezek, és a támpilléren lévő egyformán 45 cm magasak. A függőfolyosó konzolok között van, amelyikből két, egymásra helyezett kőelem maradt. Az udvari falból megismert padlószint kivetítésével megállapítható, hogy hány ilyen kőelem feküdt egymáson.

A helyükön maradt töredékek mellett a kőtárban vagy a feltárások során megtalált leletek értelmezhetők. Dr. Horváth István ásatai a várlejtő átvágása során napvilágra hoztak egy nagyméretű, ékben végződő konzolkövet. A falban maradó részének megmunkálása mutatja, hogy alul helyezkedett el. Méretében és formájában a meglévő zárterkély indítóköveivel azonos. Mivel ott mindegyik alsó konzol a helyén van, biztosan kijelenthető, hogy még egy zárterkély létezett; ezt archiv fotók is igazolják. A várlejtő esésvonalában, de már a tövében egy zárókődarab is előkerült; lelőhelye indít arra, hogy a zárterkély boltozatával

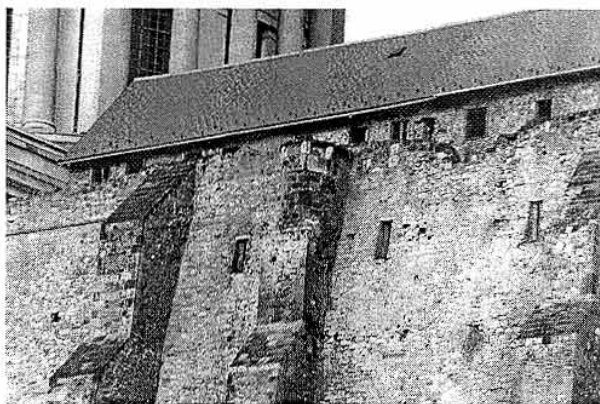
A Vitéz-palota előtti dunai függőfolyosó rekonstrukciója

hozzuk kapcsolatba. Anyaga nem vörös márvány, hanem fehér mészkő; elképzelhető, hogy a loggia részben vörösre festett kövekből is épült, vagy a kő az ún. Szibilla-kápolnához tartozott.

Várnai Dezső azonosított több íves, festett felületű köridomot, amelyek egy közel 2,5 m átmérőjű körívvel záródó, élszedett nyílás alkotórészei voltak. Ezeket korábban az erkélyfolyosó árkád-

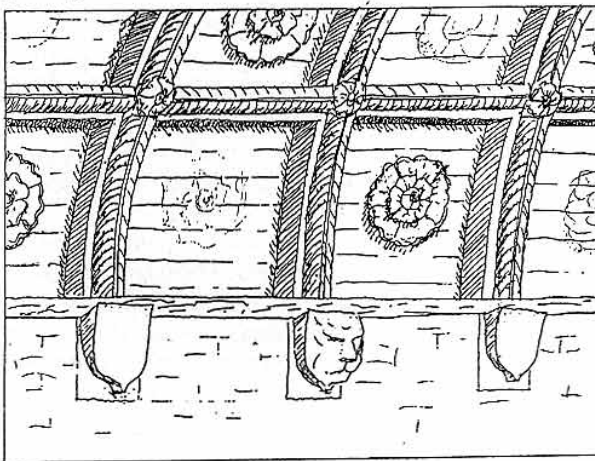
jainak vélték, de a loggia szétrombolása utáni metszeteken látható íves átjárókról van szó. Erre Vajdahunyd jó analógiát ad. Az átjárók az erkélyek közötti felső falfelület közepén voltak. Mivel három ilyen átjáró volt (Custos, Houfnagel metszetein), így négy erkély jöhet szóba, éppen a ma is álló támpilléreken.

A függőfolyosó megmaradt konzolja a kaszárnya épülete előtti falon.

Az európai, íves famennyezetű termekben megjelenő címer vagy állatfej-motívum (Augsburg, München, Padova, Vicenza) indított arra, hogy a kőtárban ilyen darabokat keressünk. Sikerült is három címerpajzsos konzolkövet találni, amelyeket a kaszárnyában volt lakószobák válaszfalai-

A nagyterem mennyezetének rekonstruált képe a fakazettákkal (analógiák alapján) és a konzolokkal (leletek alapján).

nak bontásakor találtak. A negyedik kő 1988-ban került elő a múzeumi új feljáró falépcső melletti, azaz a keleti határolófalból. A konzolkövek a falba voltak beépítve, felső síkjuk pedig a falon vállat képezett, ahogy erről a megmaradt festéknyomok árulkodnak. Az analógiák alapján a tetőszerkezet talpgerendája feküdt fel ezekre a konzolokra.

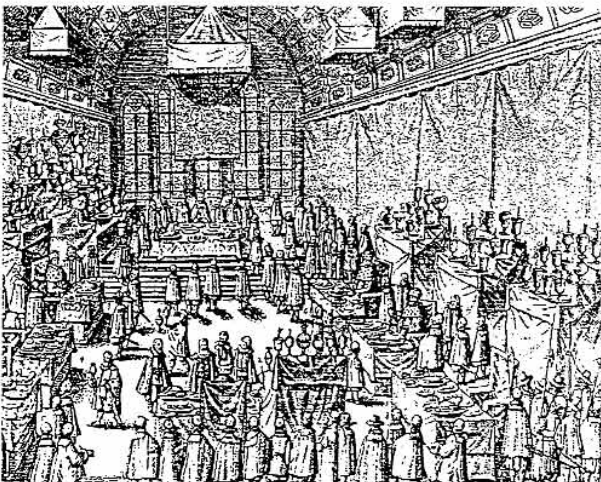
A források beszámolnak az esztergomi érseki palota nagyterméről és az ehhez szorosan kapcsolódó, a Dunára néző függőfolyosóról és a mellette lévő Szibilla-kápolnáról. (Bonfini, Lubenau, id. St. Gerlach, stb.) A nagyterem, a függőfolyosó és a humanista kápolna építészeti együttest képez. E három elem egyenként külön vonalon kristályosodott ki, s itt ezek egyesítése jött létre. Ez az építészeti kompozíció Buda és Vajdahunyad nélkül nem képzelhető el.

A kaszárnyaépülettel azonosított esztergomi nagyterem egykorú leírásait Dr. Horváth István régészeti kutatásai igazolták. A maradványokból azonosítható alaprajzi terjedelem 47x 16-17 méter. Mivel sem pillér, sem oszlop nem volt benne, így lefedésének módja kulcskérdés az egész terem értékelésében. Véleményem szerint a nagyterem fölé hatalmas fadonga mennyezet borult, amelyet kazettás besosztással, aranyozott rózsákkal díszítettek. Igazoláslul id. Stephan Gerlachot idézem: „...oben mit einer vergüldeten Bühnen...” A *Bühne* szó egyértelműen nem sík mennyezetre vonatkozik. (Bühnen – boltozni, Himmelbühne – égbolt, ein Fass Bühnen – hordót dongálni.) Az ábrázolásokon a tetőteret 3 nagy ablak világítja be; ezek nyilván nem padlásablakokként szolgáltak. Fennmaradtak címerpajzsos konzolkövek, melyekre a mennyezet szerkezete támaszkodhatott.

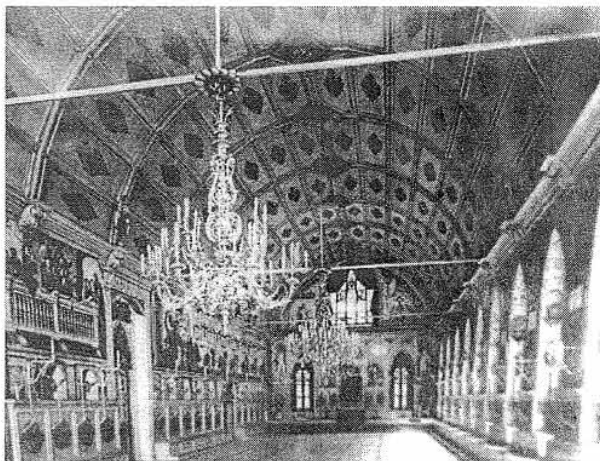
Esztergom és Buda kapcsolata fontos abból a szempontból, hogy Zsigmond palotájának nagyterme a padovaihoz volt hasonló. Márpedig a padovai il Salone is fadongás tér (21x80 m). A két esztergomi építető, Széchy és Vitéz ismerték a budai palotát. Vitéz személyesen látta a padovai termet, és járt a híres frankfurti Kaisersaalban, ahol 1454-ben a birodalmi gyűlésen beszédet mondott. A Kaisersaalnak akkor félköríves-dongás kazettás famennyezete volt.

Szerkezetileg a nagy fesztávú terek fedésére alkalmazott íves famennyezet kétféle lehet: nyeregteretős fedésszékkel egyesített, és ívesre hajlított gerendázatból képzett. Ez

Az azóta átépült frankfurti Kaisersaal a XVII. sz. elején

utóbbi csak Itáliából ismert nagy fesztávra; nem támaszkodik rá tetőszék, hanem külső formája is íves (emiat ólomlemez héjalásúak), miként Padova, Vicenza is példázza. A tipikus és a hazai gyakorlatban is elterjedt szerkezet a nyeregteretős torokgerendái, dúcai, könyökfái által kialakított sokszögformából adódik. Félkör vagy csúcsív vezérgörbe alakítható ki a megfelelő gerendák ívesre faragásával, illetve kismérvű hajlításával vagy segédfák betételével. E nyers szerkezeti főállások sűrű sorozata optikailag is íves mennyezeti hatású teret eredményezhet (Poitiers, Hága, Lübeck), de bedeszkázásukkal egyértelmű a belső tér megjelenése (Blois, Reims, Rouen, Köln, Frankfurt, Nürnberg) A szerkezet alkalmazása a XIII. század egyházi épületeitől halad a reprezentációs építészet felé (városházák, paloták). Legnagyobb hatással volt a párizsi Palais nagyterme és az avignoni pápai palota Grand Tinel-je. Zsigmond ezek ismeretében alkotta meg a nagy budai palota koncepcióját. A királyi építkezés hatással volt a főurakra, ez történt Vajdahunyad és Esztergom esetében is. Ma leginkább Esztergom kutatható és értékelhető, s elmondhatjuk, hogy a Vitéz-palota a korabeli építőművészet élvonalába tartozott.

A nürnbergi Városháza nagyterme (a városi műemlékfelügyeleti hatóság archívumából, Haygis úr szívességéből)

A függőfolyosóra amelyet nem egészen helyesen loggjának is neveznek, a nagyteremből három ajtó nyílt a metszetek tanúsága szerint, miként Vajdahunyadon, a legközelebbi analógián (Houfnagel, Custos metszetei). A folyosó célja az *ambulacro*: le-föl sétálás közben kis csoportokban beszélgetni. A folyosó konzolsoron nyugodott; boltozott volt (*lombdíszes*), valószínűleg zárt jellegű. Ezt a folyosót helyenként támpilléreken ülő zárterkélyek szakították meg. Számukat pontosan nem tudjuk, logikailag 4, de eddig bizonyíthatóan kettő. (Bonfini: *ambulacro cum duplici podio*. Poor Mihály vallomása Esztergomról az egi káptalan előtt: *két Erkél*). A zárterkélyes függőfolyosót a maradványok alapján a padlónívóig hitelesen rekonstruálhatjuk: sűrű konzolsoron nyugodott, sík kölemez padozattal (Sully sur Loire, Lipnice n. Sázavou, Prága Ulászló terem elődje). Esztergomban a nyolcszög három oldalával záruló hasáb a zárterkély s alátámasztó konzolsor tartotta az éleit, ellentétben más európai, sőt a mintakép vajdahunyadi példával (Avignoni kapuk, Nürnberg-Sebaldus-Chörlein, Kutná Hora Hrádek, stb.) Talán a XIV.

századi gyakorlathoz való visszanyúlás? Mindenesetre a függőfolyosóval azonos, egységes szerkezeti gondolkodás megnyilvánulása

A Szibilla-kápolnáról keveset mondhatunk; inkább feltevéseink vannak. Tudjuk, hogy közel szabályos négyzet alaprajzú (8x8 m), valószínűleg csillagboltozatos. (*Rund herum gewelbt* – Lubenau) A Duna felőli homlokzaton a sarkon egykor támpillérek emelkedtek.

Ezeknek szerkezeti szükségéből, a boltozás gyámolítására fel kellett futniuk a homlokzaton az ereszig. Kialakításuk fiatornyokhoz lehetett hasonlatos. A kápolna oromzattal fordult nyugat felé (Stat und Schloss Gran-metszet). A két fiálé között húzódhatott éppen a loggia vonalának folytatásában kőrácsos vagy öntöttvas rácsos erkély. A kápolnába a források szerint a földszintről vezetett lépcső s onnan közvetlen átjárás volt a nagyterembe.

További ismereteket a Vitéz-palotának nevezett XV. századi esztergomi érseki palota rekonstrukciójához a dunai lejtő további kutatásától remélünk, de az ismert források újra-és újraértékeléséről sem mondunk le.

A nagyteremmel szomszédos épületrészekkel való kapcsolat feltárása befejezéséhez közeledik. A terembe intarziás kőpadlós előcsarnokon át lehetett belépni. Külön szobából nyílt a valószínűleg zenészek elhelyezkedésére szolgáló karzat feljáró falépcsője és itt történhetett a lakomák tálalásának előkészítése. A nagy konyha a földszinten – egy emelettel lejjebb – működött, hatalmas piramidális kürtő emelkedett föléje, hogy a sütések paraszának hőjét és a füstöt kiszívja.

Jól elkülöníthetők a teljes palota funkcionális egységei: a magánlakosztályok, a magánkápolna, a gazdasági-kiszolgáló részek, és a reprezentációs szárny. Ez utóbbinak legfontosabb része a Vitéz-palotának nevezett nagyterem.

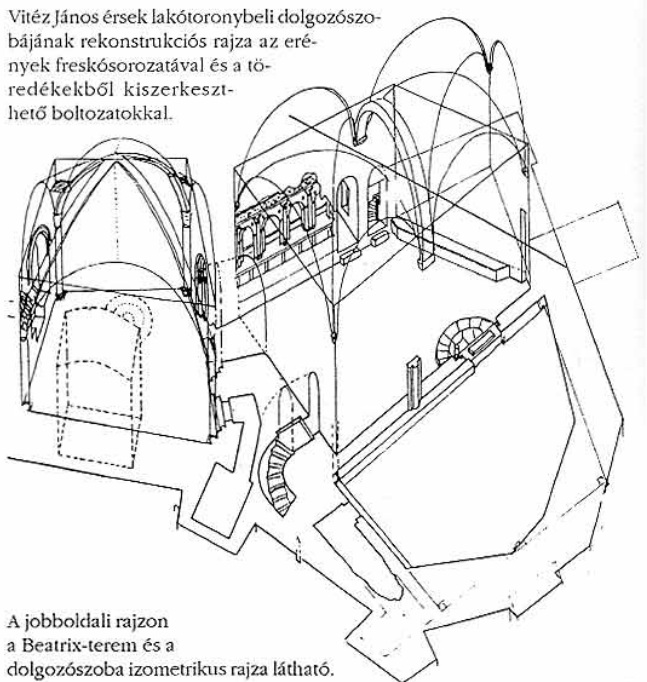
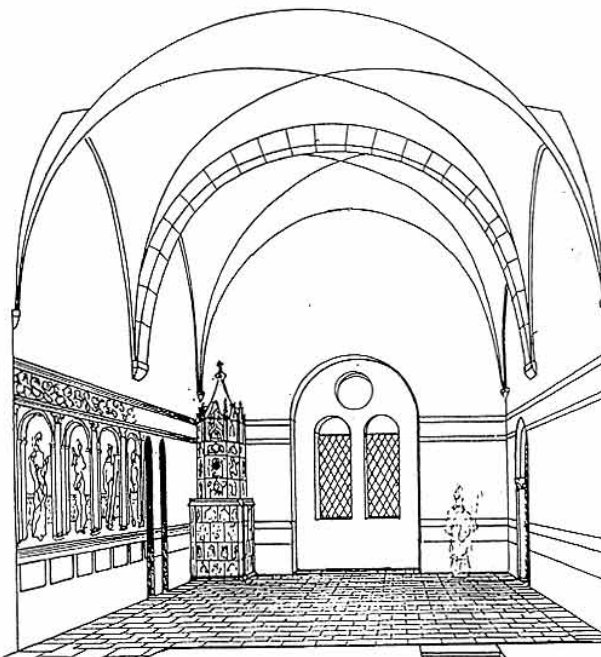
Szerző Prokopp Máriaival és Horváth Istvánnal együtt elkészítette az egykori lakótorony, a Fehér-torony tudományos feldolgozását (1990) és ennek alapján további lehető-

ségek nyílnak a Luxék által megkezdett helyreállítás folytatására. 10 cm-es pontossággal rekonstruálhatók a boltozatok, s így helyreállna az eredeti belső térélmény. A lakótorony mintegy 3 méterrel megnőne, toronyszerű tetőszékekkel való lefedése pedig nemcsak finomítaná a Vár megjelenését, hanem az eddigi lapos tető helyett biztonságos védelmet jelentene.

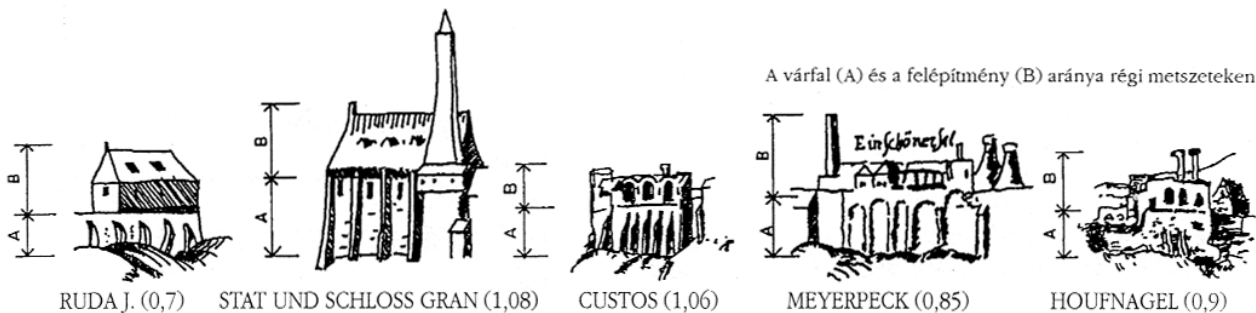
A régészeti kutatások eredményein alapuló építéstörténeti és építéstörténeti tanulmányok lehetővé teszik a Vitéz-palota elméleti rekonstrukcióját, s ennek alapján a helyreállítás irányelveinek kidolgozását.

Az elméleti rekonstrukció egyes elemei egymásra épülnek, sorrendjük hierarchikus. E hierarchia szerinti eljárást a történetileg megfogható építési periódusonként meg kell ismételni. Az első elem egyértelműnek tűnik; sokszor elkerülhetetlen az alapos épületkutatás, falkutatás, ásatás, amely rávilágít az építéstörténetre, a maradványok igazi mondanivalójára. A hangsúly ekkor a műemlék dokumentum-jellegén, s nem a művészeti értékén van. A második elem az objektum alapos ismeretén, a kutatási eredmények feldolgozásán, értelmezésén és a történeti építési eljárások tanulmányozásán alapul. A harmadik elem eleve hipotetikus, ezért valójában minden elméleti rekonstrukció több változatban készíthető. Az analógiák felkutatása, és a kor és környezeti szellemiségének tanulmányozása jó közelítésre ad reményt az egykori művészeti produktum, vagy történeti érték rekonstruálásához, és mindenképpen többszölamú tudományos felkészültséget illetve több tudományág – és tudós – együttműködését feltételezi.

Az egykori esztergomi érseki palota tudományosan alátámasztott kutatása és az ezen alapuló értékelés arra inspirál minket, hogy ne elégedjünk meg a mai, (talált) állapottal, annak pusztta állagmegőrzésével, hanem a rekonstrukció irányába lépünk. Ennek komoly indoka, hogy az épület mai formájában csupán *kaszárnya*, s ilyenképpen nincs az a gazdag mondanivalója, mint azon épület

A jobb oldali rajzon a Beatrix-terem és a dolgozószoba izometrikus rajza látható.

A várfal (A) és a felépítmény (B) aránya régi metszeten

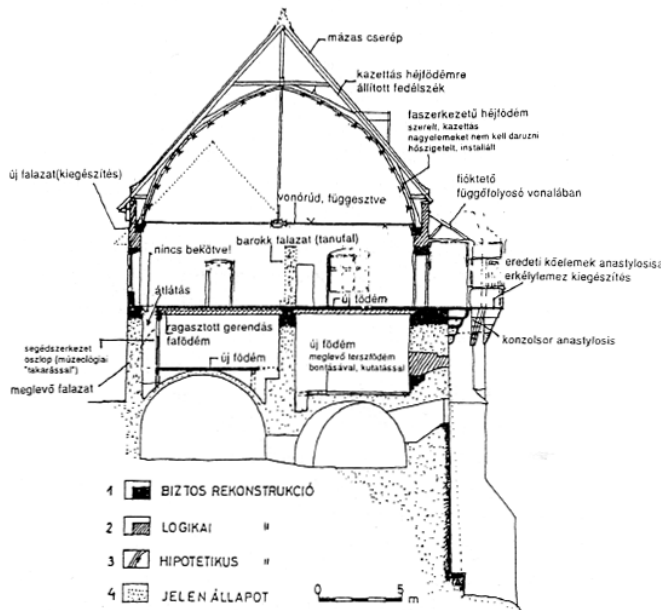
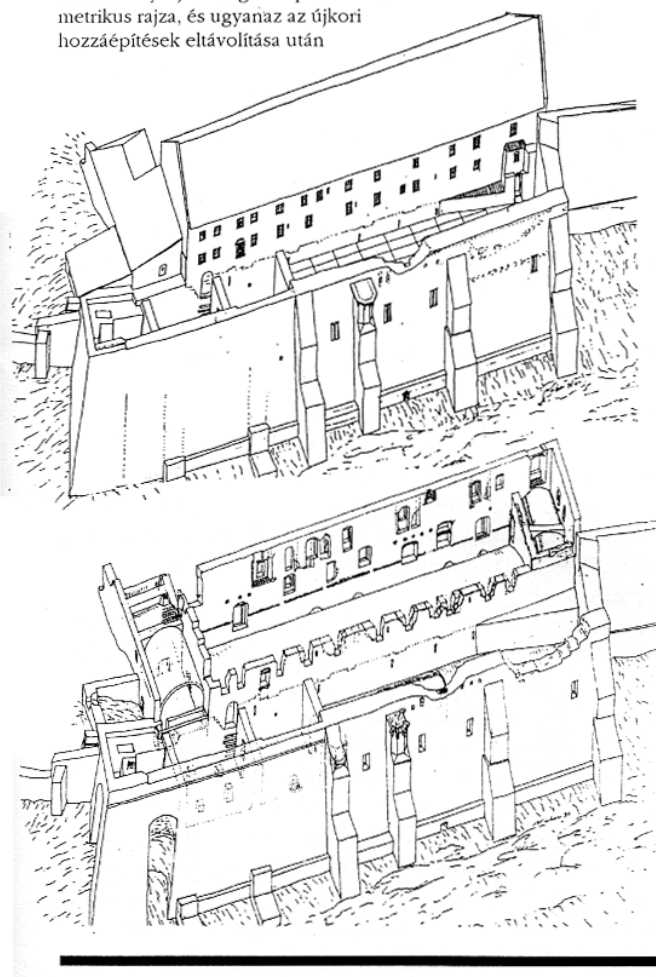
kifejtésének (helyreállításának), amely ezt a maradványt magába foglalja. A kutatás és az elméleti rekonstrukció során leszűrődtek az irányelvek a vitathatalanul szükséges műemléki helyreállítási munkához. A megkülönböztethetőség, leolvashatóság és reverzibilitás az új hozzátételek vezérelve.

A XV. század végi állapotot azért célszerű alapul venni a tervezéskor, mivel ez a periódus az összes történeti állapot kiteljesedése, ezenkívül szervesen magába foglalja a korábbi – különösen a III. Béla-kori – építési korszakokat; ezeket még be is lehet mutatni. Nyilvánvaló, hogy biztosan tudott, illetve hitelesen kiszervezhető részeket vissza kell építeni. Megfontolásra a nagyterem belső térhatásának, illetve az ezzel együtt jelentkező külső tömegnek a megjelenítése készlet. Horizontális értelemben a rekonstrukció pontosnak mondható, de annak érdekében a barokk kaszárnya nyugati falát nagy hosszban vagy egészében el

kell bontani. A kaszárnya barokk szükségépitmény, ugyanakkor az épület egyik történeti állapotát is jelenti. A nagyobb érték érdekében – akárcsak a soproni Ózsinagoga esetében – lehet bontani, de csakis a legteljesebb dokumentálás mellett!

A kutatási eredmények, elméleti szerkesztések meglehetősen pontosak vertikális értelemben is kb. 2 m hibahatáron belül, ami hosszban 4%, magasságban 15%. (A régi ábrázolások elemzését lásd az oldal tetején.) Vegyük számításba azt, hogy ez a rekonstrukció lényegében korszerű eszközökkel oldandó meg a Velencei Karta szellemében, egyben úgy fogható föl, mint a tudományos eredményeket kifejezésre juttató védőépitmény. A belső tér érzékeltesére rendelkezésre állnak íves ragasztott fatartók, méginkább a szerelt jellegű kazettás héjak egyértelműen kortárs szerkezetei. Ezek az alkalmazott főszerkezeti és meghatározó arhitekturális elemek a mai kor nyelvén adják

A kaszárnya jelenlegi állapotának izometrikus rajza, és ugyanaz az újkori hozzáépítések eltávolítása után

A nagyterem helyreállításának elvi lehetőségeit bemutató metszet

vissza az építészeti tér egykori nagyszerűségét és így mutatják meg a maga korában játszott európai rangú szerepét. Hiteles élményt közvetít a külső tömeg is a pontatlanság ellenére, különösen a Duna túlsó partjáról nézve. Határozottan érvényesítendő a tetőidom óromzatos nyeregformája. A függőfolyosó zónája igényli különösen az építészeti leleményességet, nyitottan kell hagyni az utólagos anastylósis beillesztés lehetőségeit, ugyanakkor magukról az erkélyekről nincs konkrét ismeretünk.

A belsőknben a pontosan ismert történeti szintmagasságú födémek újralétesítése igényli a legnagyobb gondos-

ságot. A feltárt gerendafészkeket, mint tanújeleket meg kell őrizni, de ugyanebben a ritmusban kell az alsó földémbordáknak a régi gerendás famennyezet szellemében húzódnuk Nyilvánvaló, hogy a falba kötött bármilyen, pl. vízbetonfödém az eredeti falban vonalmenti és végleges veszteséget okozna, ezért nem zárható ki, pl. műzeológiai eszközökkel elfedett segéd támaszok vagy függesztő rendszerek alkalmazása.

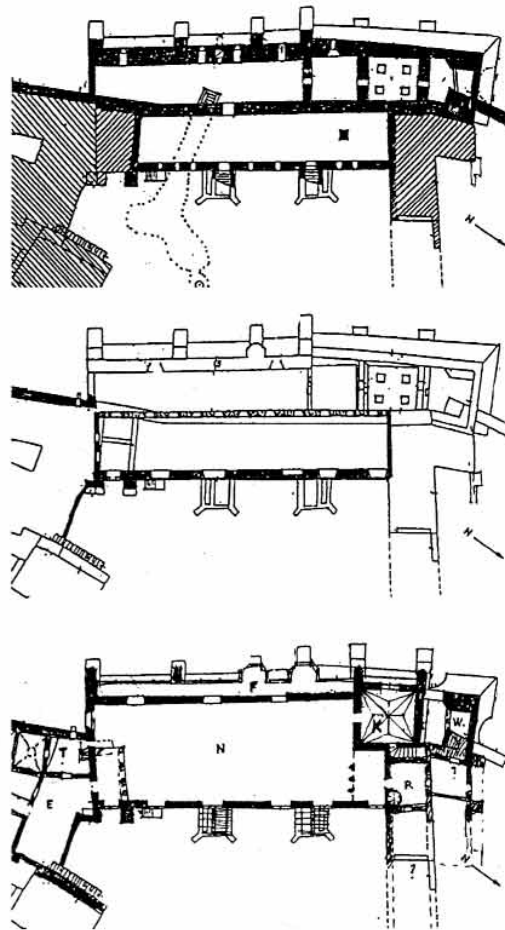
A műemlék vagy a műemlék környezetében mindig a legkritikusabb beavatkozás a modern kiegészítés, s erre még a Velencei Karta is bátorít. Történeti korokban is történtek ilyen esetek, amelyeket ma, mint a különféle korok egymásmellettségét és az épület történeti fejlődésének, periódusainak jeleit tiszteljük és védjük. Egyik szép példa erre a pozsonyi későgótikus Koronázó Dómhöz illesztett barokk gyöngyszem, az Alamizsnás Szent János kápolna. A XVIII. századi modern igazi minőséget alkotott, amely vetekszik a meglévő építészet minőségével. Valószínűleg itt lehet a kulcsa a modern hozzátételek bátorságának vagy minőségi gondolatok híján a bátortalanságnak.

A modern építészet eszközeinek szerepe a műemlék-védelem szakmatörténetében többször került napirendre. A probléma az, hogy a modern építészet eszközeit sokszor nem eléggé differenciált módon alkalmazzuk, s ebből jön létre – nem szükségszerűen – disszonancia. Nem egyszerűen két stílus, hanem két építészeti rendszer egymásmellettségéről van szó, s ezért kell jó érzékkel megválasztani, hogy mikor milyen megoldást alkalmazhatunk.

A külső tömeget helyreállító munkával a Vitéz-palota és a Bazilika új térbeli kapcsolatba kerül. A helyreállítási irányelvek közé ennek vizsgálatát mindenképpen be kell venni. A látvány többoldalú körbejárásával arra a következtetésre jutottunk, hogy az új tömeg nem fogja zavarni a Bazilika hatalmas tömbjét.

A kaszárnya gerince a mai tetőmagasságának 0,8-0,9-szeresével lesz magasabb, azzal is számolva, hogy a gerinccel együtt az ereszmagasság is emelkedik. De nem az abszolút méretek növekedése a döntő, hanem a környezetben való megjelenés értelmezése. Morfológiai szemszögből a Várhegy Duna felőli látványa ma bizonyos kiegyensúlyozottságot, majdnem szimmetriát mutat a közepén álló Bazilikára nézve. Valójában a szimmetrikus hatást csak a Főszékesegyház hatalmas tömege tartja „egyensúlyban”. A Palota tömegének növekedése meg fogja kissé bontani a látvány egyensúlyiának érzetét, de a tudományos eredményen alapuló rekonstrukció ennél sokkal nagyobb értéket teremt. Hasznos modellezéssel ellenőrizni a hatásokat. Az esztergomi várban folyó munkálatoknál az eddiginél jobban figyelembe kell venni, hogy a Duna túlsó partján is vannak szemlélői: a szomszédos Szlovákia egy tömbben élő, elszakított magyarsága, amely a látványon keresztül élheti meg ezeréves történelmét.

A rekonstrukció során nagymértékben megnövekedik a hasznosítható, beépített terület. A gyakorlatban megerősített és elméletben elfogadott nézet, hogy mindenféle épület, kiváltképp a műemlék fennmaradásának biztosítása a megfelelő hasznosítás. Legalább egy variációt érdemes felvetni: észszerűnek tűnik a létrejövő közbülső kéttraktusú szintet részben műzeológiai célra, másrészt a felső nagyte-

A reprezentációs szárny alagsori és emeleti alaprajza, valamint a nagyterem rekonstrukciós alaprajza. E: előcsarnok intarziás padozattal; T: előkészítő; N: nagyterem; F: függőfolyosó legalább két zárterkélyvel; K: Sybilla-kápolna; R: kis román palota; W: WC-csoport.

rem kiszolgálására fenntartani. A nyugati traktusban, amely a legtöbb új szerkezetből áll, elhelyezhetők raktárak, stúdiók, öltözők, esetleg teherlift is. A keleti épületrész viszont túlnyomóan történeti szubsztanciájú, ide javasolható a vár feltárását és építészettörténetét dokumentáló, tudományos igényű, látványos állandó kiállítás.

A kb. 16 x 47 méteres nagyterem többcélú, nem feltétlenül múzeumi funkcióval használható értelmesen. Bizonyos, hogy a terem minit építészeti tér és mint a XX. század végének egyik legjelentősebb rekonstrukciója önmagában is érdekes lehet, de emellett az esztergomi Várhegy teljes együttesében gondolkodva, a Vitéz-termet csodálatos konferenciateremmé lehet tenni. A régi kanonoki házsorok egyike kínálkozik megfelelő színvonalú szálloda kialakítására. A szálláshely iránti igényt növeli a Katolikus Egyetemnek a Szeminárium épületébe kerülő Jogi Kara, de vonzó a konferenciaturizmusnak is, hiszen jól megközelíthető dunamenti helyen van. A nagyterem további hasznosítására a hagyományos gitárfesztiválok, a Várszínház esőnap előadásai, az Alkotmánybíróság ünnepi ülései kínálnak javaslatot. A hely történetiségéből adódóan diplomáciai fogadóhelyként a Vitéz-terem elsőrangú szerepet kaphat, mivel egyház, állam és város semleges és mégis hagyományokkal

rendelkező találkozóhelye.

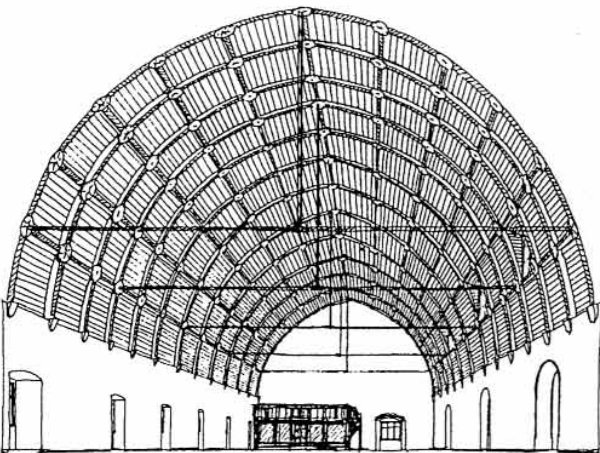
A műemléki és rekonstrukciós – építő jellegű – munkálatokkal egyidejűleg ki kell dolgozni a múzeológiai funkciót és kiállítási tervet, az elkészült objektum üzemeltetési tervét és a működtetés optimális szervezeti és gazdasági formáinak vizsgálatát.

S inentől már csak feltételes módban folytathatom:

Ez az úgynevezett *nagyterem koncepció* műemlékvédelmi – elméleti szempontból nagyszabású vállalkozás lenne, amely a maradványok teljességének megővését, a tudományos kutatások eredményének tükrözését, a palota valós történeti és művészettörténeti szerepének kiemelését, és a megfelelő módon alkalmazott kortárs építészet és a történelmi maradványok lehetséges harmóniáját példaalkotóan lenne képes biztosítani; s egyúttal méltó emlékműve lehetne az államalapítás millenniumának is!

A jelenlegi helyreállítási munkák alapját nem ez a nagyívű elgondolás képezi. A barokk kaszárnya tömege lényegében változatlanul megmarad, a Dunára néző egyik erkély és a függőfolyosó kis szakasza kerül jelzésszerű rekonstrukcióval bemutatásra. A kis román palota új építészeti eszközökkel formált emeleti szintet kap. A tervek a pincében elhelyezendő vendéglőről és a kiegészítésben kialakítandó vendégszobákról szólnak. A Vármúzeum kiállítási terének bővüléséről még nincs kidolgozott koncepció.

Ünnepelni általában nem visszafogottsággal szoktunk, egy ezredforduló pedig különösen ritka alkalom. Most nyílt volna lehetőség valami nagyszerűt alkotni. A jelenleg tervezett munkák elvi műemlékvédelmi szempontból elfogadhatók, hiszen a meglévő állapotot és az abból bemutatható régít veszik alapul. Gyakorlati műemlékvédelmi szempontból viszont a jelenlegi kivitelezés nem fogadható el. Sok eredeti maradványt átépítettek gondos dokumentálás nélkül (a kaszárnya északi oromfala és a teljes barokk tetőszék helyett másolat készült), a tervekben eredeti, románkori részekbe történő belebontás is szerepelt. Ha igazi műemlékvédők kívánunk lenni – s ezt elsődlegesnek tartom – akkor figyelmünk elsősorban a történeti, fennmaradt maradványok védelmére irányuljon, bármilyen úgynevezett *rekonstrukciós koncepció* érvényesüljön is!

A nagyterem rekonstrukciójának belső nézete
(Az ábrák szerzőnek Horváth István kutatásai alapján készült rajzai)

Babits Mihály

DAL AZ ESZTERGOMI BAZILIKÁRÓL

Épen olyanok mint otthoni dombjaim:
alattam, fölöttem egy kis darab *enyim*.
Távolabb a város, és túlnan látszik a
szemközti dombról a komoly bazilika.

Hoc erat in votis... S ne jutna legalább
a jóknak annyi föld, hol megállhat a láb
nyugodtan és bölcsen, s kinyúlhat édig a
lélek, mint dómjával a bazilika?

Rossz föld, de megterem itt legalább a csend
virága, nyugtató lótuszon, s odalent
kertem az egész táj, hol óriás csiga
kétszarvú dómjával e bölcs bazilika.

De túl már cseh határ – idegen katonák
s szuronyos szőlők szorítják a Dunát,
mely ma friss ér helyett zsibbasztó pántlika:
áldástalan nézi a hús bazilika.

Egy kis darab *enyim*... De hát hol a *mienk*,
amit épügy védjen a törvény és a rend?
Hogy bölcs nemzeteken bíró ökök s iga
legyen, miért hagyd, ó szent bazilika?

Ne bánd ma, lelkem! Itt fölülről egyhatár
minden; és kék és zöld, s szálló szem s gyors madár
tanítják, hogy nagy az Isten és kicsik a
nemzetek, és a Menny különb bazilika.

Óh ős Templom! azur architrávod alatt
túrd és áldd med ezt a csöndes fecskéfalat.
Csönd van itt; csak egy-egy kocsi vagy talyiga
zörg föl a városból, s zeng a bazilika.

Mérföldjáró öreg csizmákban a vihar
erretoppan olykor szürke lábaival:
az se soká marad; elszáll és nincs hiba:
mint orgona után néma bazilika.

ÉPÍTÉSZETI ÉS SZERKEZETI ÚJDONSÁGOK AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTÉSÉNÉL

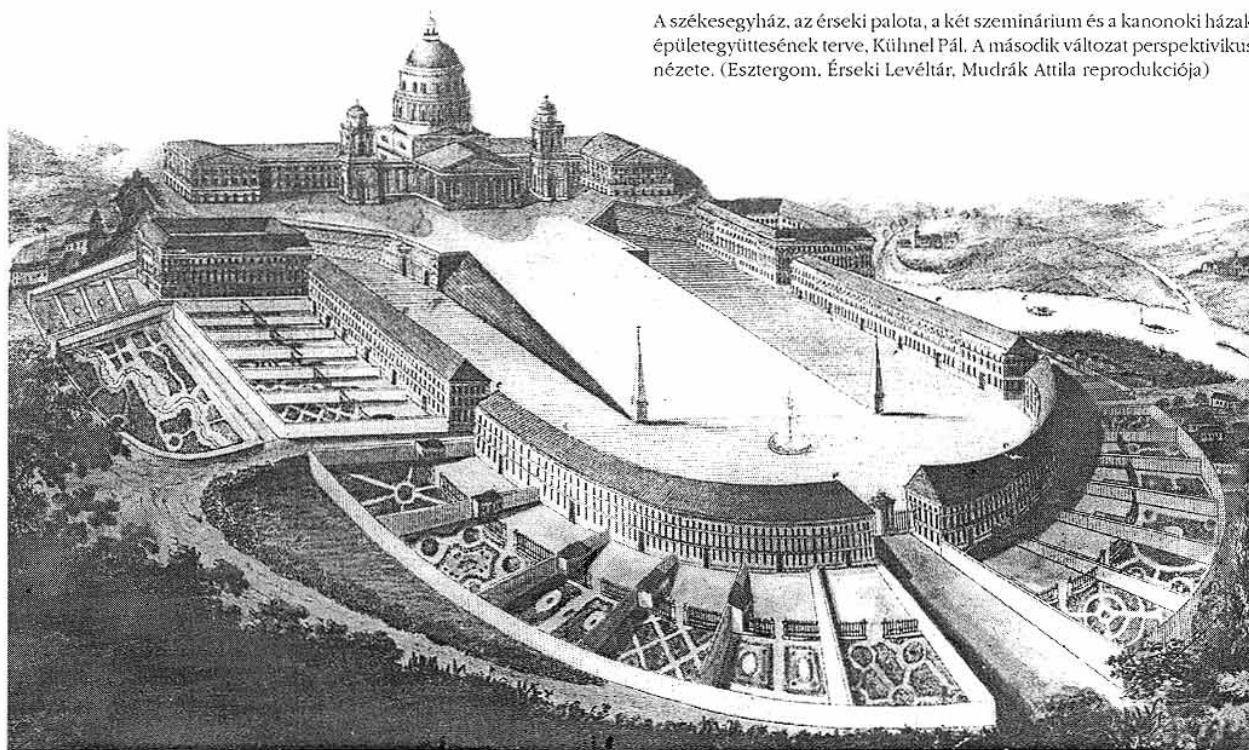
Az esztergomi Főszékesegyház a világviszonylatban is jelentős egyházi építmények közé tartozik. Kupolájának méreteit csak a firenzei dómé, a római Szent Péter székesegyházé és a londoni Szent Pál katedrálisé haladja meg. Tervezése, felépítése és belső díszítése több mint egy évszázadon át, 1763-tól 1885-ig tartott. Megalkotása hat érsek és hét építész – Isidore Canevale (1730-1786), Franz Anton Hillebrandt (1719-1797), Ludwig von Rémy (1776-1851), Kühnel Pál (1765-1824), Packh Keresztelő János (1796-1839), Hild József (1789-1867) és Lippert József (1826-1902) – nevéhez fűződik.

Esztergom 1526-tól 1683-ig a magyarországi várrendszer egyik fontos láncszeme volt, tizenöt ostromot vészelt át. Ezek az ostromok elpusztították a magyarországi egyházszerkezet középkori főtemplomát és mindazt, amit a romanika és a gótika évszázadai a Szent István-kori épületen gazdagítottak. 1683. október 28-án Sobieski János lengyel király követei útján jelentette IX. Ince pápának, hogy Esztergomot visszafoglalták és a visszafoglalásáért mondott hálaadó istentiszteletet a várban álló „*kiváló szépségű és régtől fogva igen ékes*” templomocskában, a Bakócz kápolnában tartották meg. A *mű tökéletessége*, és az oltár Mária kegyképe a felszabadítás utáni építkezéseket előkészítő bontásoktól is megóvta a kápolnát, sőt a centrális, kupolás

épület a későbbi építkezések mindegyikében tervformáló elemmé vált. Amikor 1761-ben Barkóczy Ferenc érsek visszakapja a császári katonaságtól ősi székhelyét, az esztergomi Várhegyet, Bécsből érkező építészével felméri az épületeket, közöttük a Bakócz kápolnát is, és nekilát „*felépíteni Új Jeruzsálemünk falait*”. Az építész, Marcellus Isidore Canevale, Servandoni tanítványaként került Párizsból Bécsbe, az egyszerű mértani formákból komponáló *forradalmi klasszicizmus* egyik előfutára. Rekonstrukciós tervet készít a Bakócz kápolnára, és székesegyházat és érseki palotát tervez a Várhegyre. Ebben – a maga korában Magyarországon rendkívül újszerű tömegalakítást – centrális ötkupolás templomban a Bakócz-kápolna tér- és tömegformáló elem lett volna, hiszen a helyén maradvá, mint délkeleti saroktér, meghatározta volna az egész épület méretrendszerét. Úgy tűnik, Barkóczy ezt a racionalista megközelítést nem fogadta el, mindenesetre Canevale 1763 után nem szerepel Esztergomban. Elképzeléseit csak egyetlen, azóta elpusztult építési famodell fényképfelvételeiről ismerjük.

A terveket „*feltülvizsgálta*” és a tervezési megbízást is megszerezte a bécsi kamarai építész, Franz Anton Hillebrandt. Terveiben keletelt székesegyház és szétaprózott tömegű építészeti együttes szerepel a várhegyen. Hille-

A székesegyház, az érseki palota, a két szeminárium és a kanonoki házak épületegyüttesének terve, Kühnel Pál. A második változat perspektívikus nézete. (Esztergom. Érseki Levéltár, Mudrák Attila reprodukciója)

brandt, aki Balthasar Neumann-nak, a würzburgi püspöki rezidencia építésének tanítványa volt, valószínűleg Barkóczy érsek felfogásához közelebb álló terveket készített. Az esztergomi munkálatokat 1763-ban megkezdik, 1765-ben azonban meghal az érsek, és korai halála az építkezéseket is megszakítja. A körülmények megváltoztak, s noha 1770-71-ben kisméretű barokk templomot építettek a Várhegyen Szent István király tiszteletére, a továbbépítés lehetősége majdnem hat évtizedre megszűnt.

1820-ban vette át az egyházmegye kormányzását Rudnay Sándor érsek, aki azonnal megbízta Ludwig von Rémyt, az udvari építési hivatal kancelláriájának vezetőjét az új székesegyház, a primási palota, a kanonoki lakóházak és a papnevelő intézet terveinek elkészítésével. Rémy, aki a klasszicizáló bécsi biedermeier építészet mestere volt, a Várhegy fennsíkjára nagyszloprendes, sarokrizalitos, háromemeletes palotát és laternás kupolával fedett kör alaprajzú templomot magába foglaló épületegyüttest tervezett. Rémy tervei azonban soha nem jutottak el Esztergomba. Rudnay primás ugyanis Kühnel Pált, az építészeti hivatal kismartoni származású adjunktusát is megbízta a tervezéssel, s Rémy nem volt hajlandó versenyre kelni saját beosztottjával. Így Kühnel egyszerűbb tömegformálásra, klasszicizáló tervét fogadták el kivitelezésre.

Kühnel első terve középpontjában görögkereszt alaprajzú, kupolasorral fedett székesegyház állott, északi és déli oldalán zárt udvart körülvevő érseki palotával, az udvarok közepén a templomhoz kapcsolt kápolnákkal. Ezek egyike az eredeti helyén maradó Bakócz-kápolna lett volna, létével bizonyítva az érseki székhely folyamatosságát. Keletről a papnöveldek majd a kanonoki házak sora csatlakozott, a székesegyház főhomlokzatával szemben a kanonoki házak félköríves elrendezése nem titkolt utalás volt a római Szent Péter tér lezárására. A kivitelezés megkezdéséig Kühnel második tervváltozatot is készített, 1820-21-ben, ebben a palota léptéke kisebb lett, a templom oldal-kápolnáit elmaradtak, illetve bevonta azokat a templom tömegébe. Így alakult ki a mai templom alapelrendezése, a görögkereszt alaprajzú templom, a kupolatérhez kapcsolódó kelet nyugati irányú hosszahajóval és észak déli irányú rövid keresztszárnyakkal. Kühnel Pál tervei szerint az építkezést 1822. április 23-án, Szent Adalbert napján kezdték el, s hamarosan elkészült a teljes alapozás.

A tervezett templom kupolájának átmérője a szokványos 15-20 m-es méretet jelentősen meghaladta (26,5 m), ezért a nagy terheléseknek biztonságosan megfelelő, és az alátámasztó boltívek oldalnyomásának ellenálló alépítményt kellett választani. Kühnel Pál a kupola alatti tér alaprajzát ezért alakította nyolcszögletesre. A kupolát alátámasztó faltesteket mindenképpen a várhegyet alkotó sziklára kívánta építeni. A szikla felső szintje azonban sokkal meredekebben lejtett a felszínnél és emiatt az eredetileg tervezett helyen az alapok túl mélyre nyúltak volna.

A Kühnel mellett már ekkor Esztergomban dolgozó Packh Keresztelő János javaslatára a templom épületét kelet felé tolták el. Ennek következtében Kühnelnek a palota és a székesegyház együttesét újra át kellett tervezni. A palota építése később elmaradt, így a bazilika önmagában is kiválóan érvényesül – jobban mintha eredeti helyén marad.

Kühnel Pál 1824-ben bekövetkezett halála után utóda a székesegyház tervezésében és kivitelezésében unokaöccse, a szintén kismartoni születésű Packh Keresztelő János. Packh lényegesen módosította a templom terveit. Ő tervezte az altemplomot mai formájában, áttervezte a székesegyház belső kialakítását. A körítőfalak és a négyzet pilléreinek felfalazásáig gyakorlatilag folyamatosan kivitelezte átgondolt, statikai számításokkal is alátámasztott tervét. A Főszékesegyház altemploma és a szintén általa épített esztergomi *Sötétkapu* a kor archeológizáló irányzatainak hatását tükrözi. Magyarországon is ismertek voltak már a 18. században Piranesi, Fischer von Erlach vagy a magyar jezsuita Molnár János műveiben megjelent egzotikus emlékek, vagy a *Magyar Hirmondó* 1799-ben megjelent ismertetése az egyiptomi építészet emlékeiről. Packh ennek az egzotikus irányzatnak legmonumentálisabb európai tér-sorát hozta létre megalkotva szinte a *Varázsfwola* világát a Főszékesegyház altemplomában.

A főszékesegyház keleti homlokzata, 1832 márciusi tervváltozat; Packh Keresztelő János. (Érseki Levéltár, Mudrák Attila reprodukciója)

Ugyancsak Packh alakította ki a székesegyház északi, Szent István kápolnáját. Ő mérte fel és szedette szét 1600 számozott darabra a Bakócz kápolnát és építette vissza az új székesegyház déli oldalára. A kupola tartóíveinek felfalazását saját szerkezeti számításai alapján kezdte meg, amelyek Sebastian de Maillard kísérleti és matematikai eredményeket is felhasználó, a boltozatok mechanikájával foglalkozó munkáján alapultak. Az általa vezetett munkálatok során 1828-ra megépült a székesegyház altemploma, elkészültek a székesegyház főfalai, a kupoladob egyik tartóíve valamint tizenkét kanonoki ház.

Packh János korának tudós építész volt. Két építészeti könyvet írt, s értő kortársainak elismerését is kivívta. Kazinczy Ferenc esztergomi látogatásakor, 1831-ben ezt írta a készülődő templomról: *„...a templom testének fala, mely a kupolát fogja tartani, minden ablak nélkül, görögösen! Mely temérdek nagyság! A nézőt elfogja a kicsinységének érzése, de elgyzersz mind nagyságának érzése is, s örvend ennek...”*

1831-ben elhunyt az építkezést nagy eréllyel irányító Rudnay Sándor érsek. A bécsi udvar több mint hét éven át elhalasztotta új érsek kinevezését, szokása szerint magához vonva ezalatt a legnagyobb magyar egyházmegye jövedelmeit is. Ugyanakkor a bécsi udvari építési igazgatóság

A sírokhoz széles, alkalmas, világos grádics vezet. Egyiptusi lélek szállja meg a nézőt, midőn itt a temérdek izmú oszlopot látja, s azt a két kolosszális angyalt, mely az alól szélesb küszöbű veresmárvány ajtó előtt őrt áll, s a pályát megfutottnak nyújtja a diadal koszorúját. Az ajtó felett ez olvastatik: PRINCIPIS A RUDNA SUCCESSORUMQUE SOPORI. S harmincnál több nyílás mégyen be a falba, hova a koporsók betolatlak.

Kazinczy Ferenc: Magyarországi utak, 1831

hivatalos szervezetén keresztül megpróbálta az építkezés folytatását az itáliai származású bécsi építész, Pietro Nobile kezébe átjtszani. Nobile többször járt Esztergomban, vizsgálatokat vezetett Packh ellen, építészetelméleti érveket igyekezett felvonultatni tervei lejárására. Terveket is készített a székesegyház befejezésére, amelyek meglepően kevés eredetiséget tartalmaznak, s szerkezeti tekintetben meg sem közelítik Packh gondosságát.

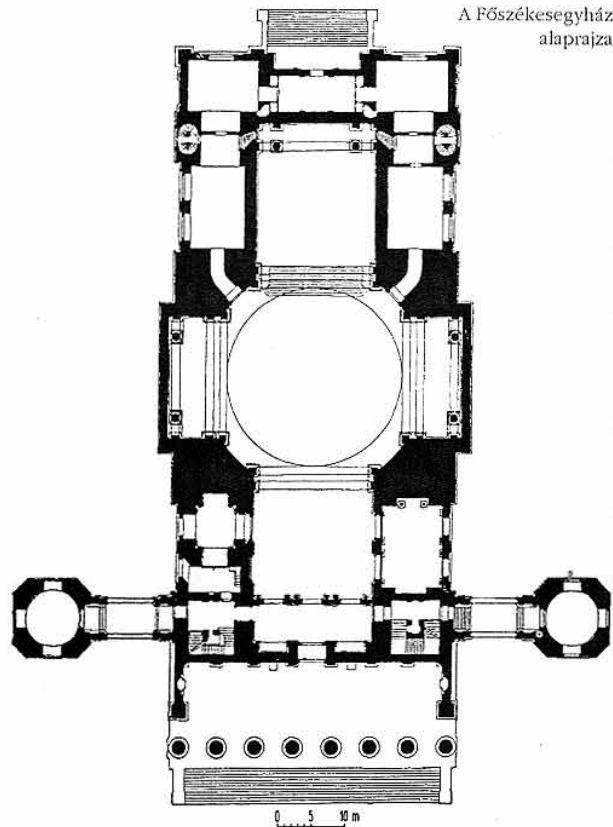
Packh elődje tervéből a legtovább a kupola formájához ragaszkodott. Ennek áttervezésére csak 1831 és 1837 között, az építkezés kényszerű szüneteltetésekor került sor.

1838-ban végül Kopácsy József személyében kinevezték az új érseket, és úgy látszott, az építkezés folytatódhat, azonban Packh Keresztelő János néhány hónap múlva gyilkosság áldozata lett. Az építkezés folytatására ekkor ajánlotta Pyrker János László egri érsek Hild József pesti építész. Pyrker így vélekedett Hild munkáiról: „...Több éven át Rómában is tanulta hivatását, és ma már Pest váro-

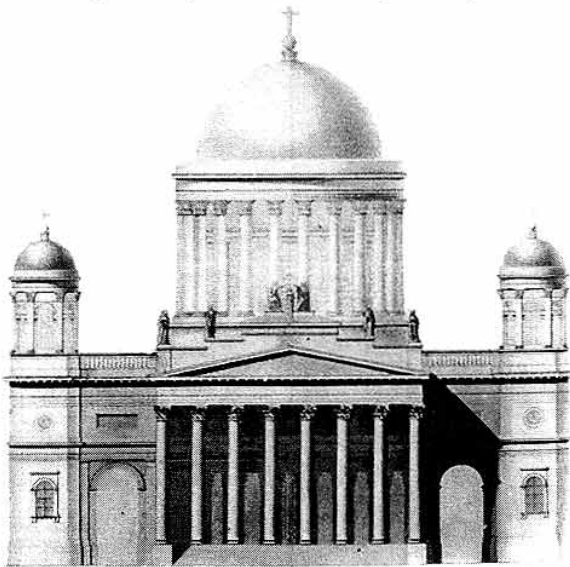
sának legszebb épületeit is kivitelezve bizonyította tehetségét. Én őt az újabb kor első építőmesterei közé sorolom – Palladio óta – mert különleges szépérzéssel van megáldva, s nem is tud mást, mint szépet alkotni...”

Hild több kisebb templom és az egri székesegyház felépítése után kapta a megbízást az esztergomi építkezés befejezésére. 1839 őszén járt Esztergomban, ahol átvette elődje terveinek egy részét és egy sorozat rajzot kupolabolozatos kútűnő templomokról. Valószínűsíthető, hogy ez az a metszetsorozat amelyet ma az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őriznek, és a velencei és konstantiná-

A Főszékesegyház alaprajza

Hild József terve; az új kupola és főhomlokzat szobrászati díszítése. (Főszékesegyházi Könyvtár, Horváth Alice reprodukciója)

polyi templomok mellett a római Szent Péter székesegyház, a párizsi és a londoni katedrálisok ábrázolásait is tartalmazza.

Hild József 1840-41-ben a székesegyház terveit alapvetően átdolgozta. Úgy tűnik, a nagyszabású együttes tervéről lemondtak, már csak a templomépület befejezése volt lényeges. 1841-ben Hild elbontatja a korábbi csegelytartó íveket és eltávolíttatja a székesegyház belső falait borító, Packh féle vörösmárvány burkolatot.

A következő években elkészülnek az épület attikafalazásai, a hiányzó boltozatszakaszok, és felépítik a kupola tamburját az azt övező oszlopsorral. A kupola és a dob számos műszaki érdekességet és egy nagyon fontos kupolaszerkesztési újítást rejt magában.

Hild József teljesen áttervezte a Packh által átdolgozott Kühnel féle kupolát. A terv megjelenésében is és szerkezetében is teljesen új. Megtartja ugyan a dobot övező kolonnádot, de ezt jelentősen megmagasítja és a külső félgömb kupolahéjat a kissé megemelt tömör attikáról indítja.

Az oszlopgyűrű fejezeteinek magasságából indított belső, falazott kupola és az attikafal közötti teret sugárirányú falakkal osztja meg. Ezeket, a terveiben *kazamatáknak* elnevezett helyiségeket szegmens vezérvív haránt boltozatokkal fedi le. A megtámasztó *kazamaták* merev gyűrűként övezik a kupolát és annak oldalnyomása ellen biztos támasztékot nyújtanak.

A *kazamata gyűrű* a boltozatára támaszkodó külső kupolahéj terheit és a belső, falazott kupolából áthárított terheket megosztja a dob és a kolonnád között, ezzel tehermentesíti a dobot. Ez a tehermentesítés tette lehetővé a

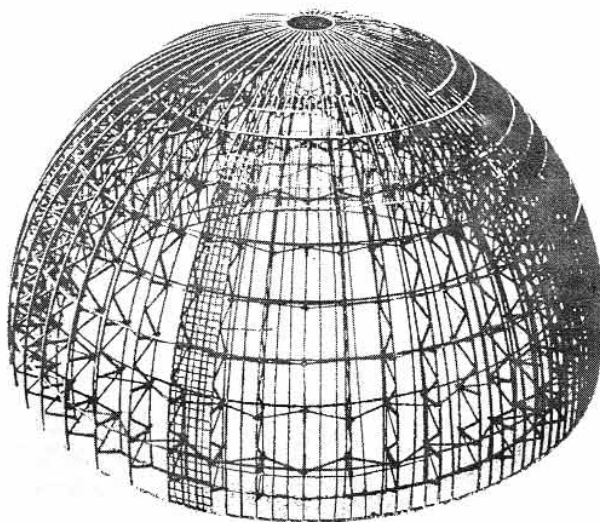
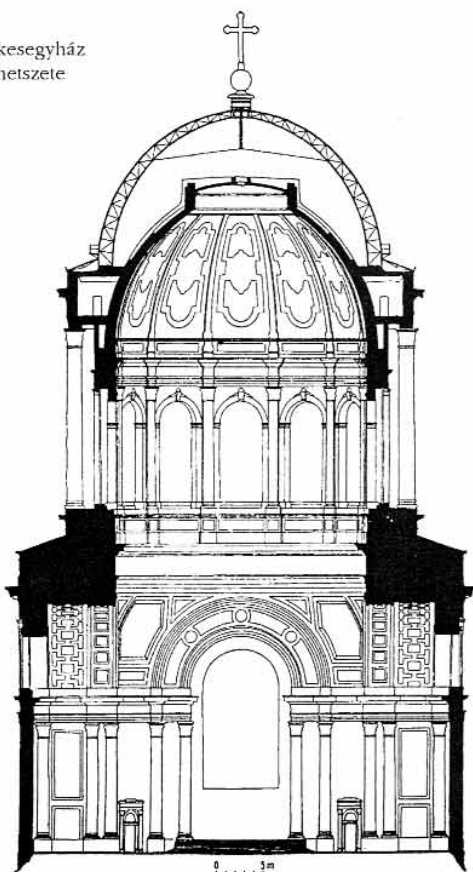
tizenkét bevilágító ablak méretének megnövelését, a kupolatér hallatlanul fényes megvilágítását. A kupola és a kupola megtámasztásának szerkezeti megoldása rendkívül tiszta és kikristályosodott megoldás. Hild előképe minden valószínűség szerint a londoni Szent Pál székesegyház kupolája lehetett, amellyel részletes összehasonlítás során több analógia is felfedezhető.

Hild József, a kor hazai szakmai hagyományával szakított a külső kupolahéj megtervezésénél is. Az ezt alátámasztó szerkezetet nem fából, hanem térbeli acél rácsszerkezettel tervezte meg. Elképzelésének megvalósítása jelentős ellenállásba ütközött, hiszen Magyarországon először javasolt, úttörőként acélszerkezetet hasonló feladat megoldására. Mint egyik levelében írja: *„...a bizalmatlanság talán ... ennek az új kupolának a szerkezeti rendszerét illeti. Ez azonban nem egy általam teljesen újonnan feltalált szerkezet, hanem pontosan tanulmányoztam mindent, ami jelentőset eddig ezen a téren építettek, és csupán egy pontban tértem el ezektől: jelentősen megerősített rendszert javasoltam, amely kivitelezhetőség, erősség és tartósság szempontjából semmi kétséget nem kelthet...”*

Végül a kételkedők meggyőzésére elkészíttette a kupolahéj szerkezeti modelljét is, és sikerült elfogadtatni a tartószerkezet biztonságának és időtállóságának gondolatát is.

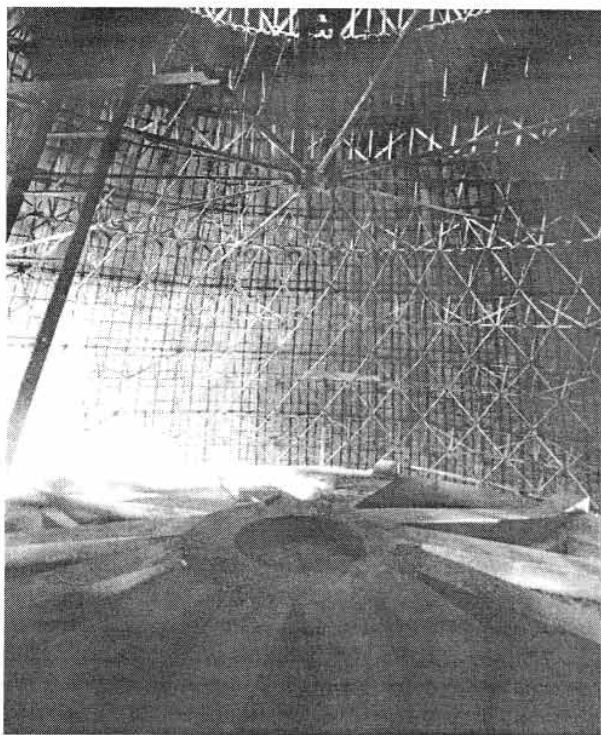
A térrácsként kialakított kupola acélszerkezetét a bécsi Brühl József cége gyártotta le. Hild a kivitelezésbe is bekapcsolódott, a gyártást és a bécsi próbaszerelést is személyesen felügyelte. A vasszerkezet részeit hajón szállították Bécsből Esztergomba, és felépítését 1845 augusztusában fejezte be Sozer András pesti lakatos, aki a főkaput is ké-

A Főszékesegyház keresztmetszete

A kupola vasszerkezetének modellje (a Főszékesegyház mintatára, Horváth Orsolya felvétele)

sztítette. A kupolahéj rézlemezfedését nem deszkázatra szerelték, hanem *pikkelyfedésként* közvetlenül az acélrúd *lécezésre* erősítette Prick Vince tolnai születésű bécsi üstös, a vízszintes részeket és a vízlevezetőket pedig aszfalttal szigetelték. A kupola keresztjének alsó, aranyozott gömbjét 1845. augusztus 19-én helyezték el, benne az építkezésről szóló emlékirattal.

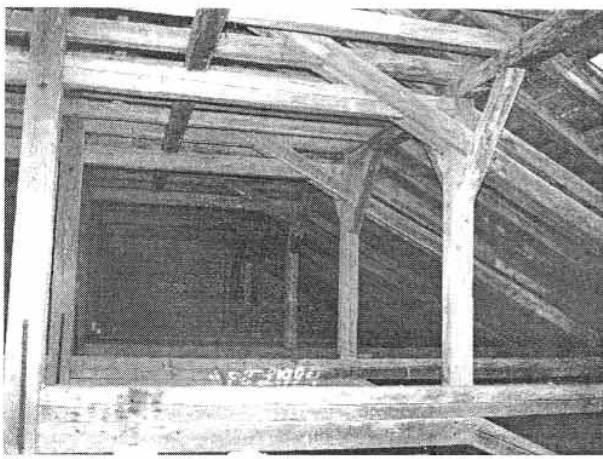

A kupolafedés vasszerkezete az 1910-es években (Érseki Levéltár kép-gyűjteménye; Horváth Orsolya reprodukciója)

1847 őszén Kopácsy érsek halálakor az építkezés újra megszakadt, de ekkor a főszékesegyház teljes épülete már tető alatt volt.

A Bazilika tetőszerkezete is a műszaki érdekességek közé tartozik. A múlt század közepén kezd elterjedni az állószerkes tetőszerkezet, amelyet addig csak kisebb épületeken alkalmaztak. Hild korábbi épületein – mint az egri Székesegyházon is – többnyire düllt székű tetőket alkalmazott de Esztergomban már az újabb megoldást választotta. A nyugati hosszhajó tetőszerkezete még eléggé kezdetleges kétállószerkes fedélszék, ami lényegében a kisebb épületeken alkalmazott tetők felnagyított formája, gazdaságtalan, nagy keresztmetszetű elemekből összeépítve. A keleti hosszhajó felett viszont már teljesen kiforrott, tiszta

Esztergom, a templom keleti főhajójának eredeti tetőszerkezete (Horváth Alice felvétele, 1989.)

erőjátékú és szerkesztésű, állószerkes, feszítőműves tetőszerkezetet találtunk.

(A Főszékesegyháznak ez a tetőszakasza 1993-ban leégett. Szerencsére a szerzők előzőleg alaposan tanulmányozták és lefényképezték a tetőszerkezetet. Így a tervek pontos műemléki rekonstrukcióját tudták elkészíteni. Építész-tervező: H. Nándori Klára, statikus Dr. Gilyén Nándor építészmérnökök.)

Az 1849 nyarán kinevezett új prímás Scitovszky János az épület belső művészi kiképzésére, a festésre és az új oltárok elkészítésére összpontosítja figyelmét. 1850-re elkészülnek a tornyok az óralapok szintjéig, majd 1853-ban az északi oldaltorony teljesen felépül. 1856 augusztus 31-én Liszt Ferenc ez alkalomra komponált ünnepi miséjének előadása mellett, nagy ünnepélyességgel felszentelik a főszékesegyházat.

A székesegyház korábban már lealapozott előcsarnokának építésére csak 1862-ben kerül sor. Hild József ezen épületrész földemét is, tetőszerkezetét is újszerű módon, öntöttvas illetve kovácsolt acélszerkezettel oldotta meg. A déli torony 1863. évi befejezése, az előcsarnok és a timpanon megépítése Hild utolsó esztergomi munkái.

A magyarországi Fő-Templom végső kompozícióját tehát Hild József munkásságának köszönhetjük. Célját így fogalmazta meg: „...egy székesegyház a magasabb építészeti stílus temploma, ahol maguknak a művészeteknek is arra kell törekedniök, hogy alkotásuk harmóniájával az emberi lelket első pillantásra szent megilletődéssel töltsék el, hogy a szellemet a legkomolyabb szemlélődésre emeljék, és – mindenek felett – a Mindenható imáadására vezessék...”

Hild József 1867-ben bekövetkezett halála után az előcsarnok befejezése már Lippert József építész feladata lett. Őt az 1867 januárjában kinevezett bíboros érsek hozta magával korábbi győri püspöki székhelyéről. Az Aradon született és Bécsben tanult építészről az érsek az akkor fellépő neoreneszánsz stílus alkalmazását kívánta. Így tervezte és építette meg az előcsarnok faragott és stukkó díszítését. 1869. november 1-én Simor prímás ünnepélyes hálaadást tartott a székesegyház építésének befejezéséért. Lippert eklektikába hajló tevékenységének eredménye a Bakócz-kápolna megújítása, ami 1875-re készült el. Szintén ő tervezte a Főszékesegyház végleges belső kialakítását is. 1885-ben fejezték be a kupola belső felületének márványstukkó díszítését az aranyozott felirattal: ASSUMPTA EST MARIA IN COELUM GAUDENT ANGELI.

A Főszékesegyház földrengés elleni biztosítására Möller István az 1910-es években vasbeton bordákkal megerősítette a falazott kupolát.

A II. világháború idején bombatalálatok és belövések tömege érte a Bazilikát. A kupolahéj vasszerkezete ehnek ellenére csak javításra és megerősítésre, valamint a héjazat cseréjére szorult. Ezt a kiegészítést új rácsrudak felhegesztésével valamint a hadi sérülések által megrongált eredeti szerkezet megerősítésével 1945-46-ban Dr. Csonka Pál műegyetemi tanár tervei szerint készítették el.

Homor Kálmán

AZ ESZTERGOM ÉS PÁRKÁNY KÖZÖTTI MÁRIA-VALÉRIA HÍD

A rekonstrukció előzményei és problémái

Az Esztergom és a vele szemben a Duna bal partján fekvő Párkány közötti átkelőhelyet már II. Endre királynak 1215. évi oklevele említi. Bár az oklevél az átkelés lebonyolításáról nem tesz említést, minden bizonnyal csónakátkelelésről volt szó. Az első hajóhidat a török uralom idején, 1585-ben Szinán, török építész készítette. A híd közel száz évig működött, míg a törökök által elvesztett párkányi csata után a menekülő hadak alatt darabokra szakadt.

1762-ben állították forgalomba az úgynevezett repülőhidat. Ez egy a Duna közepén lehorogonyzott hajókra kötött hosszú kötéltre erősített dereglye volt, melyet egy evezőskormány segítségével a vízáram sodort egyik partról a másikra. Az átkelés 6-8 percet vett igénybe.

Miután Komáromnál hajóhidat váltotta fel a repülőhidat, Esztergom tíz polgára engedélyért folyamodott a tanácshoz, hogy saját költségükön hajóhidat építhessenek. Az engedélyt megkapták; 1840-ben Gramling Ignác ácsmester benyújtotta a terveket és a költségvetést. 1842 márciusára az ácsok is elkészültek a munkájukkal.

A híd élete rövid volt. 1849-ben először a visszavonuló császári seregek rombolták szét, majd újjáépítése után később az ugyancsak visszavonuló honvéd seregek tették tönkre.

1851-ben az érsekség új hidat építtetett Pfalcz Ferenc esztergomi ácsmesterrel (A Pfalcz család leszármazottai a II. világháborút követő államosításig esztergomi építési vállalkozók voltak.) A híd középső része 37 hajóból állt, parti részei „dobogóhidak” voltak.

A XIX. század vége felé közeledve ez az állandó hajóhidat sem felelt meg az egyre fokozódó igényeknek. A Kormány a pozsonyi és a komáromi vashíd elkészülte után Esztergomnál is vashídra kívánta ugyan felcserélni a hajóhidat, de az állami beruházás megtérülését akadályozta volna

az érsekség vámszedési joga. Vaszary Kolos érsek *a közérdek előmozdításának szándékától vezettetve* saját és érsekutódai nevében lemondott a vámszedési jogról, elhárítva ezzel a hídépítés legnagyobb akadályát.

Az állandó vashíd építését 104 évvel ezelőtt 1893-ban engedélyezte Magyarország kereskedelmi minisztere. Építésének üteme mai szemmel is gyors volt: a pályázatot nyitó Cathry Szaléz és Fia svájci származású budapesti vállalkozók 1893 november 3-án kaptak megbízást a kivitelezésre és 102 évvel ezelőtt, 1895 szeptember 28-án már részt is vehettek az ünnepélyes avatáson. Az építést elősegítő egyházi és világi méltóságok neveit az esztergomi hídfőben elhelyezett márvány emléktábla őrzi. Maga a híd Ferencz József és Erzsébet Budán született lányáról kapta a nevét. A köznép ma is Mária Valéria hídként ismeri.

Cathry Ede (Szaléz fia) 1897-ben a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében beszámolt a hídépítés adatairól és körülményeiről. Dolgozata ma is forrásmunkának számít. A terveket – minden bizonnyal – Feketeházy János készítette, bár a tervpéldányokon csak a vállalkozó neve szerepel. Feketeházy „találománya” volt a sarlóalakú rácsos kéttámaszú híd típus, melyet több magyar hídnál – köztük a Komárominál is – alkalmaztak.

A híd 102 éves élete szomorúnak mondható. A 102 évből csak mintegy 30 évet üzemelt. 1919-ben egy ívét a csehek egy véletlen folytán fölrobbantották és csak a 30-as évekbe állították helyre véglegesen.

1944 karácsonyán azután megpecsételődött a sorsa: a visszavonuló német csapatok az Oberkommando der Wehrmacht parancsára felrobbantották. Az öt mederív közül három a vízbe zuhant és a pillérek is megsérültek. A vízbe hullt az a középső, 120 m-es nyílás is, amely építésének idején Európa legnagyobb fesztávolságú rácsos

kéttámaszú hídszerkezete volt.

A roncsokat meglehetősen hamar kiemelték (a hajózást biztosítani kellett) és a pilléreket is kijavították, de a teljes híd helyreállítása nem került szóba. Ma az egyetlen Duna-híd, amelynek II. világháborús sérüléseit nem állították helyre. Azóta napszaktól és időjárástól függően kompromisszum próbálja a forgalmat lebonyolítani.

A politikai rendszerváltozás után a két leginkább érintett város, Esztergom és Párkány lakossága részéről elemi erővel jelentkezett az újjáépítés igénye. Újságcikkek és tömeggyűlések foglalmazták meg: a hidat újjá kell építeni.

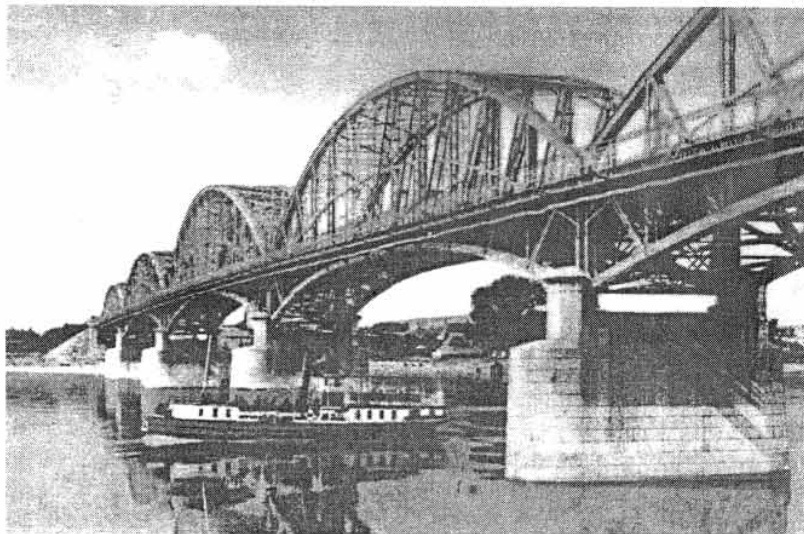
Az első lépések azonban még a rendszerváltozás előtt történtek: 1985-ben Esztergomban, az Esztergomi Balassa

Bálint Társaság és az Építőipari Tudományos Egyesület Esztergomi Csoportja felkérte Reviczky János állami díjas mérnököt egy a Mária Valéria Duna-híd újjáépítésének műszaki feltételeit elemző előadásra. Az előadást követő vitában az a vélemény fogalmazódott meg, hogy van reális műszaki lehetőség a híd eredeti formá-

jában történő újjáépítésére. Néhány hónap múlva ez a gondolat egy – Esztergom városa által megrendelt – előtanulmányban is megfogalmazódott, melyet Reviczky János és Homor Kálmán készített. A helyi kezdeményezésekkel párhuzamosan mind Magyarországon, mind Szlovákiában az országos hatáskörű tudományos egyesületek lépéseket tettek az újjáépítés műszaki lehetőségeinek megkeresésére. A tervezeteket 1991-ben, egy Esztergomban rendezett magyar-szlovák ankéton ismertették.

Az ankétot az Építőipari Tudományos Egyesület, a Közlekedéstudományi Egyesület és a Mérnöki Kamara rendezte. Számos változat elemzése után az a kollektív vélemény fogalmazódott meg, hogy ha a két part melletti ív felhasználható, akkor a régi forma szerinti híd építendő meg, ha nem, akkor az UVATERV dr. Sigray Tibor féle kétcsuklós ívekre függesztett, úgynevezett Langer tartós változata ajánlható. Ez a forma ugyanis utal az eredeti hídra.

A Mérnöki Kamara Tartószerkezeti Tagozatának állásfoglalása az Esztergom-Párkány közötti Duna-híd újjáépítéséről idézi az 1992 szeptemberében a bécsi, a pozsonyi és budapesti műszaki egyetemek illetékes tanszékeinek közös rendezésében lefolytatott *Hidak a Dunán* nemzetközi konferencia szlovák-magyar *ad hoc* bizottságának határozatát, az újjáépítés közös akcióként való megvalósításának elősegítését. A Mérnöki Kamara Tartószerkezeti Tagozata szakmai súlyával minden erkölcsi támogatást meg-

ad az akció sikeréhez. Javasolják az illetékes hatóságoknak, hogy folytassák a híd közös újjáépítését célzó tárgyalásaikat. Az ankét után – annak ellenére, hogy a híd hivatalosan a közlekedési tárca kezelésében volt – a város megrendelte a TETA Kiszővetkezettől a magyar oldali, fel nem robbantott mederív szerkezetének statikai vizsgálatát. A vizsgálat igazolta a műszakiak sejtését; a vasszerkezet korróziós kárai annak ellenére, hogy az karbantartva hosszú évek óta nem volt, még nem csökkentették számottevően a szerkezet teherbírását, az még intenzív homokszórással kombinált felületi védelem után felhasználható. Néhány kritikus helyen a korróziós károk szerkezetjavítással szüntethetők meg. A vizsgálat azt is megállapította, hogy

a vasbeton pályaszerkezet műszaki állapota oly rossz, hogy az már nem újítható fel, azt az újjáépítés kapcsán le kell bontani.

Esztergom város képviselőtestülete a híd előkészítésének munkájára hídbizottságot hozott létre. A város vezetői személy szerint is bekapcsolódtak a szervezési munkába. A hídbizottság mindenekelőtt javasolta Párkány város-

ának, hogy ők is hozzanak létre egy hídbizottságot és azt, hogy a magyar és szlovák bizottságok közösen tartsák üléseiket. A javaslatot a párkányiak elfogadták. Hídbizottságuk a javaslat után hamarosan meg is alakult és nagy lelkesedéssel kezdte meg a munkát.

A 90-es évtized elején némi bizonytalanság volt érzékelhető a híd újjáépítésének hovatartozását illetően. A Magyar Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium lényegében a város kezébe kívánta helyezni a hídújjáépítés szervezését mondván, hogy ez a híd a Minisztérium távlati, főleg teherforgalmi elképzeléseibe nem illik bele. Hozzájárul viszont az újjáépítés költségeihez, a meglévő szerkezetek elvi bontási árával. Ha ugyanis a híd nem épülne újjá, a bontás a minisztériumot terhelné. Ez a hozzájárulás, bár nem volt elhanyagolható nagyságrendű (mintegy 100 millió Ft) mégsem elégitette ki Esztergom „elvárásait”. A felépítendő hídon lebonyolódó idegenforgalom ugyanis túlnő a város érdekein és kimutatható haszonnal járó országos jelentősége is van. A hídbizottság kérésére 1993-ban a KHVM a 100 millió terhére elvégeztette a magyar oldali ív korrózióvédelmét és a használhatatlan pályalemez bontását. A rekonstrukció első üteme megvalósult.

A hídbizottság és a KHVM tárgyalásai alapján tisztázódott az újjáépítendő híd terhelési paramétere: a híd 22,5 tonnás Ikarus autóbusszra lenne méretezve, ezenkívül természetesen személygépkocsiforgalomra és „megoszló em-

berteherre” is. A teherforgalom kizárt.

Az egyik járdája kiszélesítve a kerékpárosforgalmat szolgálná. (Később a tervek szlovák kérésre mindkét oldalon kiszélesített járdát irányoztak elő.) Az esztergomi hídbizottság beszerezte az Országos Műemlékvédelmi Hivatal állásfoglalását a híd megjelenésére, szerkezetére vonatkozóan: a Hivatal – ha a két szélső nyílás marad – csak a hagyományos formát fogadja el, természetesen anyagában és részleteiben a legkorszerűbb megoldásokkal. Állásfoglalását alátámasztja az a tény, hogy az esztergomi Várhegy dunai látványa megpályázta az UNESCO védelmét, melynek elemeként nem közömbös a Mária Valéria híd formája sem. Ez az állásfoglalás teljesen megegyezett a hídbizottság véleményével és tükrözte Esztergom és Párkány lakosságának óhaját is. Ma már a szlovák hivatalos szervek is elfogadják ezt a rekonstrukciós formát, így az a továbbiakban már mint megvalósítandó változat szerepel.

Itt kell megemlíteni a pályaszerkezet szélességének problémáját. A régi híd 5,8 m széles pályával épült (a ma is működő komáromi Erzsébet

híd is). Ma a minimális szabványos szélesség 6,3 m lenne. Az előtervek általában a középső három nyílásnál a 6,4 vagy 6,5 m szélességet alkalmazták. Konceptiójuk szerint, ha majd (kb. 30 év múlva) a szélső íveket is újjáépítik, ott is ez a szélességi méret alakítható ki. Az esztergomi mérnökök véleménye más. Szerintük a megmaradt íveknél (ahol a pályák vasbetonszerkezeteit el kell bontani) megoldható az útpálya és a főtartók közötti sáv 10-10 cm-rel történő csökkentésével az eredeti 5,8 m-es pálya 6,0 m-re való növelése.

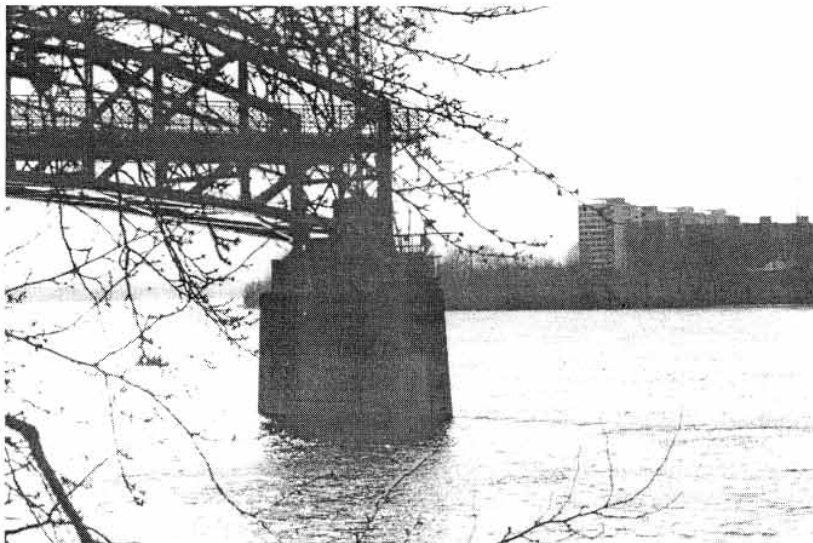
Célszerűen ugyancsak 6,0 m-re tervezendő az új három ívnél is a pálya oly módon, hogy a főtartók az eredeti 40 cm helyett 30 cm szélesek lennének. Ezt a szélességcsökkentést az új szerkezeteknél alkalmazott acélminőség és a régi ívek „hegeszvas” anyaga közötti igénybevehetőségi különbség lehetővé teszi.

Ezáltal teljesül egy esztétikai alapigény, a megmaradó és újonnan épülő főtartók külső síkja azonos marad, és a 6,0 m-es pályaszélesség végig megoldható. A csökkentett szélesség, következményeképpen előírandó sebességkorlátozás (40 km/h) csökkentené azokat a gondokat, melyeket a híd a két városközpontot közvetlenül összekötő elhelyezkedése okoz. Az 1995. május 4-i együttes szlovák-magyar hídbizottsági ülésen, amelyen a szlovák Közlekedési Minisztérium illetékesei is jelen voltak, a partnerek elfogadták ezt a javaslatot.

Az ismertetett gondolatmenetet erősíti egy nagyforgalmú új közúti Duna-híd távlati építési szándéka, melyet Esztergom város jóváhagyott általános rendezési terve is tartalmaz. Ez az új híd Tát község alatt épülne és a becslések szerint 30-40 év múlva valósulna meg. Forgalmoba állítása után a Mária Valéria híd kerékpáros és gyalogos hídként szolgálná egyik lényeges, eredeti feladatát: Esztergom és Párkány összekapcsolását.

Vitathatatlan, hogy amíg az új nagyforgalmú Duna-híd, amely közúti forgalomba szervesen illeszkedik, meg nem valósul, a Mária Valéria híd forgalma (napi max. 2600 jármű) terhelni fogja Esztergom és Párkány belső járműforgalmát. A forgalomnövekedés 25%-ra becsülhető. Annak

érdekében, hogy Esztergomban a várost hosszában átszelő és a forgalom túlnyomó részét levezető 11. sz. útnak ne egy csomópontját, a városközpontot terhelje a híd forgalma, célszerű (a rendezési terv is ezt tartalmazza) a Dorog és Tát felől érkező és oda irányuló hídforgalom egy részét az esztergomi Sziget egyébként

is létesítendő új gyűjtőútjára terelni és egy új Kis-Duna hídon át, az Árok utcán keresztül a 11-es és 111-es út csomópontjára vinni.

Ezt a beruházást a Mária Valéria híd megépítésével egyidőben azonnal kezdeményezni kell. Hasonlóak a problémák Párkányban, ahol ugyancsak második ütemben körforgalom szabályozná és terelné el a város központjától a híd forgalmát.

További súlyos probléma volt az árvízi hajózási űrszelvény kérdése. A Mária Valéria híd sarui az eredeti tervek és a valóság szerint is egy vízszintes egyenesben feküdtek. A hídpálya mintegy 1 %-os lejtését az ívek növekvő ritmusa (80-100-120 m) tette lehetővé. Az árvízi hajózási szint feletti űrszelvény eredeti magassága 7,2 m volt. Az előtervezések kapcsán, főleg az akkor már ismert szlovák álláspont bizonyos feloldására, a tervezők felhasználták a kéttámaszú főtartó billentésének lehetőségét és a megvalósíthatósági tanulmányban a parti pillérek eredeti magasságában való megtartása mellett a mederpilléreket megemelték: a belsőt 3,55 méterrel. Így biztosítani lehetett az előírás szerinti 9,5 m-es árvízi hajózási űrszelvény magasságot 100, illetve 75 m hajózási szélesség mellett. E megoldás ára a hídpálya lejtésének 3,2%-ra történő emelése volt, és egy esztétikai kompromisszum: az öt ív közül négy igen erőteljesen ferde felfekvésű tengelyt kapott, ami esztétikai hátrányt jelent az eredeti hídlátványhoz viszonyítva. Sajná-

latos tény, hogy ezt a magyar javaslatot a szlovák Közlekedési Minisztérium végül is nem fogadta el és egy 11,0 m-es űrszelvénymagassághoz ragaszkodott az esztergomi, 1995 augusztusi szakértői egyeztetésen, ahol a tárgyaló felek már nem a hídbizottságok voltak, hanem a szlovák és a magyar Közlekedési Minisztérium képviselői.

A szlovák ellenjavaslatot a KHVM – kényszerhelyzetben — elfogadta, de ragaszkodott egy szimmetrikus és elfogadható lejtésű pályahossz-szelvényhez.

Ami a zömmel civil szerveződésű hídbizottságok által vezényelt műszaki előkészítési munkát megalapozhatta, az a téma politikai előkészítése volt. E munkának véleményem szerint lendületet adott, hogy dr. Haller Zoltán Esztergom országgyűlési képviselője Kovács László külügyminiszterrel beszélve a híd megépítésének szükségességét illetően a tárca maximális egyértelműségével találkozott.

Dr. Szentiványi István külügyi államtitkár ezt követően szlovák partnerével együtt Brüsszelben az Európai Uniónál – előadván a közös szlovák-magyar szándékot – ígéretet kapott PHARE segély biztosítására, ha a közös igényt a két ország együttesen jelenti be.

Az előkészítés ezek után egyértelműen állami feladattá vált. 1995 szeptemberében a Magyar Köztársaság Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztériuma és a Szlovák Köztársaság Közlekedési, Postaügyi és Távközlési Minisztériuma az UVATERV RT hathatós közreműködésével a PHARE segély elnyeréséhez megvalósíthatósági tanulmányt készített, melyet Alexander Rezes szlovák és Dr. Lotz Károly magyar miniszterek éppen a híd 100 éves születésnapján, 1996. szeptember 28-án együttesen adtak át az Európai Unió illetékeseinek Brüsszelben. Ekkor úgy tűnt, hogy e rekonstrukció előtt már nincs számottevő akadály.

Optimizmusunkat erősítette az a hír, hogy 1995 novemberében a PHARE segély biztosításáról szóló levél is megérkezett Budapestre. Elkezdődhetett az engedélyezési tervdokumentáció készítése az UVATERV, a pozsonyi DOPRAVO PROJEKT, a lebonyolító UTIBER Kft. szervezésében. A beruházó a Komárom-Esztergom Megyei Állami Közútkezelő Közhasznú Társaság.

A rendszeres egyeztetések megállapodást hoztak a közlekedési és a terhelési paraméterek vonatkozásában, de hosszú ideig nem született megegyezés a hajózási űrszelvény kérdésében, vagyis a hídvívek billentésének mértékét illetően. Végül is 1996. december 15.-én elkészült a háromnyelvű (magyar, szlovák, angol) engedélyezési dokumentáció, melynek kétoldali jóváhagyása szabad utat nyitott volna a további előkészítő munkákra. A hídbizottság véleménye szerint ugyanis (tekintettel a kényes építészeti kérdésekre) a kiviteli tervek alapján szabadna csak a ténnyel kiírni.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a Mária Valéria hídnak mint határhídnak a rekonstrukcióját Magyarország és Szlovákia között három fő tényező határozza meg: közös politikai akarat, a pénzügyi fedezet együttes megléte és egyeztetett, kölcsönösen elfogadott műszaki tervek.

A közös politikai akarat sajnos a cikk elkészítésének időpontjában még nincsen dokumentálva, nincs államközi egyezmény annak ellenére, hogy a PHARE segélyre vonatkozó kérelmet a két ország közlekedési miniszterei együtt

nyújtották be Brüsszelben. Magyar részről Horn Gyula miniszterelnök az építési szándékot többször is egyértelműen hangoztatta; az előrehaladás a szlovák félen múlik.

A pénzügyi fedezetet illetően a PHARE segély, melyet az Európai Unió 1995. novemberében biztosított és amelynek összege 5 millió ECU, a közös beruházásnak kb. 40%-át fedezné. A pillérek és a két első ív felhasználhatósága miatt rendkívül olcsó híd további költségvetési fedezete magyar részről biztosított. A PHARE segély, mint Európai Unió nyilatkozata, csak 18 hónapig érvényes. Ezen belül egy háromoldalú szerződést követően a kivitelezési munkákat meg kell kezdeni. Az 1997. májusáig hátralévő idő rendkívül kevés.

Az előtervek és az UVATERV Rt által készített engedélyezési dokumentáció a hajózási űrszelvény vonatkozásában elment e kompromisszum végső határáig (szerintünk azon is túl) és 11,0 m magas űrszelvényt biztosított 100 m széles hajózási űrszelvény szélesség mellett a középső nyílásban és ugyanilyen magasságot 80 m szélesség mellett a parttól második nyílásban. (A nagymarosi duzzasztás figyelembe vétele 12,0 m űrszelvény magasságot jelentene.) Mindezeket a magasságokat 4,8 %-os maximális útpálya-lejtéssel oldotta meg. Úgy tűnik, hogy a szlovák műszakiak részére ezek a paraméterek elfogadhatóak voltak, bár a tervet jóváhagyó közös dokumentum még hiányzik.

Csak remélnünk lehet, hogy most, amikor végre elérhető közelségbe került a sokak által régen várt rekonstrukció, nem fog az ügy zátonyra futni.

Beszámolómból ismert, hogy a rekonstrukció kapcsán a két első hídvíz (Esztergomban és Párkányban) felhasználásra kerül. A hídvívek billentése, mely a hajózási űrszelvény növelése miatt szükséges, az eredeti állapotban maradó parti elemeket nem érinti. (Ez volt a koncepció egyik lényeges eleme.) Megmaradhat a magyar oldalon a hídkeszélő háza, a későbbi vámház, melyet az évek során csak kis mértékben és helyrehozhatóan alakítottak át. Már helyreállították a hídvíz festések a történelmi Magyarország címerét és az emlékpillért.

Esztergom, 1997. február 12.

Az alábbi levelet, amelyben a szerintünk realizálandó főbb építészeti tervezési szempontot rögzítettük, az UVATERV RT.-nek írtuk. Tettük ezt azzal a felelősséggel, mellyel a műemléki védettséget nem élvező híd új megjelenésének és szeretett városunk, illetve a Várhegy és környezete értékes dunai látványának tartozunk.

A Mária Valéria híddal kapcsolatban alulírottak az alábbi építészeti szempontok realizálását tartjuk fontosnak.

1. A híd tartószerkezeti hálózatának vonatkozásában:

A híd sarui eredetileg egy vízszintesben épültek. A hajózási vízszint emelkedése miatt ismeretes, hogy az eredeti tervhez viszonyítva a kéttámaszú nyílásívek billentésre kerülnek. A billentés a parti hídfőnél kezdődik, melynek magassági adatai és helyzete változatlan marad. A billentés kapcsán a megmaradt rácsos szerkezet oszlopai a függőlegestől el fognak térni. Az eltérés az oszlopok megerősítését fogja valószínűleg szükségessé tenni, javasoljuk, hogy a megerősítés az oszlopok áttörtségét ne

VÁROSÉPÍTÉSZETI TANULMÁNYTERVEK, 1986

(részletek)

befolyásolja, pl. a szögvas elemek kettőzésével történjék.

A második ívnél is szükséges a billentés, bár ez kisebb mértékű, mint a megmaradó első ívnél. Elvileg fennáll a lehetőség annak, hogy a billentett íveknél az oszlopok billentett állapotban is függőlegesek legyenek. Javaslatunk azonban az, hogy az oszlopok a billentett ív saruinak összekötő egyenesére merőlegesek legyenek, vállalva annak statikai konzekvenciáit (nyomatékfeltevő képesség). Aggályosnak tartanánk, ha a billentett ív szimmetriaviszonyai az oszlopok függőlegességé tételével sérülnének. A középső új mederívnél a húzott tartóelemek (első-sorban az oszlopok) tervezésénél az áttört kivitel tartjuk helyesnek, melyet tudomásunk szerint az UVATERV dokumentációja tartalmaz is.

Javasoljuk, hogy a szélrács rendszer a régi hídnak megfelelő formában kerüljön kivitelezésre, ezt a szempontot azért tartjuk fontosnak, mert a szélrács a híd számos ránézetű pontjából jól látható eleme a hídnak.

2. A korlát vonatkozásában:

A régi korlát formai megtartását tartjuk kívánatosnak, még akkor is, ha a járdapálya javításakor az első íveknél is átmenetileg leszerelésre kerül:

Ha a járda vasbeton lemezből készül, úgy fontosnak tartjuk a lezáró függőleges felület markáns kiképzését (pl. acél U-tartó annak felületi cizellálásával).

Amennyiben a járdaszerkezet ortotrop megoldással épül, megmenthetőnek tartjuk a jelenlegi VIRENDEL tartószerű járda-lezárást. A korlát magasságánál az eredeti 1 m-es magasság megtartását tartjuk fontosnak, melyre véleményünk szerint lehetőséget ad az a körülmény, hogy mindkét járdát vegyesen fogják kerékpárútként és gyalogos útként használni, és ha a kerékpárút belülré kerül, úgy szerintünk elfogadható a gyalogúthoz tartozó 1 m-es magasság (a kerékpárút 1,4 m-es magassága helyett).

A hídfőnél kialakított emlékpillér meghagyását fontosnak tartjuk és annak csak cm nagyságrendű elmozdítását tartjuk megengedhetőnek, a megvalósíthatósági tervben szereplő pillérát-helyezést nem tartjuk elfogadhatónak. Véleményünk szerint a pillérnek akkor is a helyén kell maradnia, ha annak megtartása a járda, vagy a gyalogút rendszer kismértékű módosítását teszi szükségessé a környezetében.

A híd világitása vonatkozásában javasoljuk, hogy az a pálya íveltségét kövesse. Javasoljuk az eredeti tervek alapján a hídfők közelében a kandelaberek visszaállítását.

3. Pillérek vonatkozásában:

A pillérek magasítása esztétikailag negatív beavatkozás lesz, így javasoljuk a kedvezőtlen hatások csökkentését. Úgy gondoljuk, hogy ezt gondos építészeti tervezés képes megoldani, de mint elvet elfogadhatónak tartjuk, hogy a pillérek alsó tömbjének felső éle a hídpálya ívenél laposabb ívben legyen elhelyezve és erre kerüljön az a felső tömb, amely a billentések miatt ugyancsak emelkedő tendenciát fog mutatni. Az emelés esztétikailag így két részre tagozódik, ami nem olyan zavaró mintha teljes emelés csak az alsó tömb magasításával történne.

A sarukat eltakaró kis kömemelvény alkalmazását elhagyhatónak tartjuk.

4. A híd acélszerkezetének színét illetően:

A rekonstrukciónál alkalmazott színt tartjuk megfelelőnek, mely szándékaink szerint egyezett a Bazilika kupolájának patinázóldjével. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a végleges színnél pontosabb vizsgálat határozná meg a két szín azonosságát.

Esztergom, 1996. december 11.

Homor Kálmán

okl. mérnök, okl. építész-
mérnök, az Esztergomi Híd-
bizottság ügyvezető elnöke

Kund Ferenc

okl. építész-mérnök, műem-
lékvédelmi szakmérnök.

Tíz évvel ezelőtt, a rendszerváltás hajnalán Jánossy György ismeretése révén (Kún János, akkori főépítész lelkes bizalmából) és vele együtt kaptam életem egyik legérdekesebb megbízatását; Esztergom, volt Királyi város, Szentgyörgymező és az új városközpont térségének rehabilitációját.

Köztük mindegyik a maga eredetiségében kihívás és egyben vonzó feladat; de a megdöbbentő közülük mégis a harmadik volt. Egy nemrég (a nyolcvanas évek végén) „befejezett” modern, jóllehet a hatvanas évek végén fogant városközpont rehabilitációja? A döbbenet akkor vált kétségbeeséssé, amikor először megnéztem, de menjünk sorjában.

A Királyi város problémája (ma is) az, hogy a vasútépítés annak idején elkerülte a várost, ami fejlődésének megtorpanását eredményezte. Azóta egy varázspálca nyomán minden úgy maradt, ahogy volt: *álmos, mezővárosi állapotban*. Keskeny és hosszú telkek, többnyire zárt sorú beépítés, a tulajdonviszonyok elképzelhetetlen kuszasága, a telekbelső rákyszerű elszőlődése, szürkeség, szegénység és kilátástalanság, amibe csak a nyomorúságos, utcai KGST-piac hozott valami színt, de az is csak a Zalka Máté (micsoda név Esztergomban!) utca elején. Az egykori királyi városi rangra csak a Széchenyi utca – Széchenyi tér és szűkebb környezetük emlékeztet; egy-két házzal kijebb már mindennek nyoma sincs. A tulajdonképpeni feladat nem a műemléki mag, hanem éppen ez az álmos kisváros volt, ahol a Rác templom kivételével nincs egyetlen nevezetes épület sem, viszont a sugaras utcák által legyezőszerűen feltárt terület kiterjedése a műemléki maghoz képest reménytelenül nagy. Afféle büntető-feladat, amibe mások bicskaja már beletört.

Dr. Horváth István archeológus, a helyi várostörténeti múzeum mai igazgatója segített a városrész tudatalattijának előhívásában, de közvetlen élményt csak a tapasztalás adhatott. Morfológiai elemzések: az utcák és a terek térfalainak karaktere, a telektípusok rendkívüli változatossága (átlagosan 8-16 méter szélesség, de 20 métertől helyenként 120 méteres mélységgel!) a mezővárosi építészet jellegzetes formációi, a mivesebb kapuk és ablakok stílusa, stb. Jánossy György barátommal sétálva fokozatosan felfedeztük ennek a kisvárosi világnak a szépségeit, de az volt a véleményünk, hogy a „városszerkezetileg védett terület”-nél a szokásos regresszív szemlélet helyett fel kellene tenni a kérdést: *mi lett volna, ha a város fejlődése nem törik meg?* Mi lett volna, ha az a bizonyos varázspálca nem konzerválja a több, mint száz évvel ezelőtti állapotokat? Megegyeztünk benne, hogy a „rehabilitáció” (ami itt nem szerencsés szó) célja csak az lehet, hogy pergessük tovább a történelmet, szimuláljuk és gyorsítsuk fel az elmaradt fejlődést, ahogyan az alkímisták sem tettek mást, mint hogy

tégyeikben felgyorsították azokat a természeti folyamatokat, amelyek hitük szerint nagyon-nagyon lassan, de maguktól is bekövetkeztek volna.

Az eredmény az lett, hogy a földszintes házak emeletre nőttek, és a tradicionálisan zárt utcafront mögött, a telkek belsejében egy magántőkére épülő korszerű, de intenzív kertvárosi fejlődés bontakozott ki. Tanulmánytervről lévén szó, feltételeztük, hogy a fejlődés alapja csak a magántőke felszabadítása és a bérlakásépítés lehet, s nem sejtettük, hogy ennek politikai és jogi lehetőségét megteremtí ugyan, de azon nyomban el is lehetetlenítik a gazdasági viszonyok. Úgy véltük, a mai telektulajdonosok érdekelték lesznek benne, hogy a telkükön bérlakások épüljenek. Ehhez persze olyan várospolitikát is fel kellett tételni, ami a város külterjes, extenzív fejlesztésével szemben a belső városrészek megújítását és tartalék területeinek felhasználását tűzi zászlajára. Mint tudjuk, ebben is csalódunk kellett.

Azt hiszem, hogy a telkek belsejére kidolgozott szabályozás városépítészeti újdonsága a 14x120 méteres telkek-nél javasolt *udvaros beépítés* volt. Az akkor – és még sok helyen ma is – szokásos tömbfeltárás (amikor Boribon macsó hasát ollóval felvágják) helyett telkenkénti átépítésben gondolkodtunk. Ezt ugyanis úgysem lehet meggátolni, ezért jobb, ha a benne adott természetes energiákat rendezett mederbe tereljük. (Gondoljunk csak bele például, hogy – koncepció híján – milyen városfejlesztési lehetőségek szorultak bohócsipkába a budapesti Rákóczi úti kapualjakban!) Esztergom volt Királyi városában ez utóbbi energiákat először az emeletes utcai épületek földszintjére, majd javasolt *belső pációk* közé lehet terelni. A szabályozás szerint a kapualjakban tilos butikot nyitni. A pációkba terelt szolgáltatások, kisiparok, kisüzletek, vállalkozások, stb. csak cégtábláikkal jelennek meg az utcafronton. A pációk csak az utcafront hagyományos kapuátjáróin keresztül közelíthetők meg, így gyakorlatilag a Kossuth Lajos utca bővíténeinek tekinthetők; nem azt mondom, hogy a házakat átszövő, csillogó salzburgi passzázsokról van szó, de esztergomi léptékben valami hasonlóról. Ezzel egy új, *organikus struktúra* alakulna ki a város szövetében, ami anélkül, hogy a régit feldúlná, felvállalja a jelenkori igények kielégítését is.

Mindehhez egy sajátos városi épülettípus tartozik; ennek változatait Jánossy György dolgozta ki. A „háromsoros beépítés” lakóépületei lényegében *zárt sorú* beépítésű lakóházaknak, illetve a legbelső sor esetében *ikervilláknak* feleltethetők meg. A pációkat tartalmazó telkek beépítése kétsoros, mert két, oldalhatáron álló láncházat tartalmaz, aminek konfigurációját a földszinti közösségi funkciók indokolják. Az épülettípusok az *új városi szövetet* szolgálják, ezért önmagukban nincs értelmük; máshová, más kontextusba nem is ültethetők át. A legfeljebb két szint plusz tetőtér beépítésű lakóépületek földszinti – esetenként kétszintes – lakásaihoz (a pációra néző és szolgáltatásokat tartalmazó földszintek kivételével) apró, saját használatú kert tartozik, míg a járműtárolás a kapuáthajtókon keresztül a telk belsejében parkosítva oldható meg. A tömbbelsőekben egy intenzív, de kertvárosias övezet alakulna ki, amire a pációk egy csipetnyi mediterrán karaktert adnak

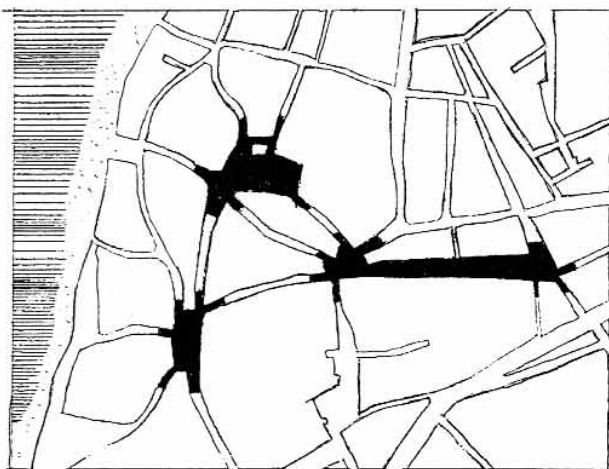
hozzá. Mindezt úgy képeltük el, mint a jelenlegi telektulajdonosok vállalkozását, vagyis bérlakásépítést.

Hamvas Béla beszél *Az öt génusz* című írásában arról, hogy a Kárpát-medence kultúrtájain és így a településein is mind mind az öt génusz megtalálható – jóllehet különböző arányokban. Jánossy György barátommal úgy éreztük, hogy elképzelésünk talán fölerősít valamit a nyugati polgári, urbánus lét rendezettségéből (lásd a kertvárosi kultúrát) és a mediterrán udvarterek félprivát hangulatából (pációk) anélkül, hogy ellentmondásba kerülne a mezővárosi múlt pozitív örökségeivel. Énhozzám azért áll közel ez a tanulmányterv, mert azt is demonstrálja, hogy *a történeti városok megújítása nem kell, hogy mindig a jelenlegi állapotok konzerválásával járjon együtt.*

A településtörténeti vizsgálatok rámutattak arra, hogy *Szentgyörgymező* nemcsak ősidők óta lakott hely, hanem a történelem pusztításai ellenére alaprajzában őrzi középkori eredetét. Szabálytalan alaprajza nem az alföldi mezővárosok halmaz-alaprajzának, hanem a középkori városok organikus rendszerének vonásait tükrözi. Bár régészetiileg nem igazolt az utcavonalak középkori eredete, morfológiai vizsgálat alapján feltételezhető, hogy a Balassa Bálint utca – Kiss Ernő utca – Báthory Schulcz Bódog utca – Vácsey Károly utca által határolt terület alaprajzilag is a török hódoltság előtti nyomvonalakat őrít meg.

Valószínűleg nem tévedünk, ha Szentgyörgymezőt az egyik legrégebbi magyar településnek tartjuk, és szerkezeti rendszerét, mind a mai napig megőrzött kanyargós utcáit és térfalait védelemre javasoljuk. Ez a védelem természetesen csak az építési vonalakra korlátozódhat, hiszen az épületállomány nagyrészt elavult, lecserélődése elkerülhetetlen, természetes folyamat. A védendő építési vonalakon túl azonban védelemben kell részesíteni azt a léptéket és hangulatot is, amelyet a mai Szentgyörgymező mezővárosias házai, hagyományos lakókörnyezeti kultúrája és építészeti karaktere képviselnek.

A városrész három jellegzetes, de egymástól lényegesen eltérő karakterű tere: a Dózsa György tér, a Negyvennyolcas tér és a Klapka György tér; a szerkezeti rendszer három természetes csomósodási pontja. Mindhármukra érdekes módon hat-hat utca fut be; a terek egymással szerve skapcsolatban vannak. A Dózsa György tér az érseki

illetve Királyi város felől fogadja a forgalmat; tipikus fogadó tér, amelynek kapcsolatait a Sötét kapu megnyitása még kedvezőbbé tette. A Klapka György tér ugyanezt a szerepet keleti irányban látja el, de jellegét a volt Vásártér, a rendkívül széles Hunyadi János utca határozza meg. A Negyvennyolcas tér jellegzetes központi tér; a városrész szíve: nemcsak egyházi, hanem kulturális központ is. Itt épült fel a századfordulón a Katolikus Olvasókör és ez a tér őrzi leginkább – a föld felszíne alatt is – a történelem emlékeit.

Külön fel kell hívni a figyelmet a városrész utcáiból feltáruló városképi és természeti látványok jelentőségére. A Bazilika csaknem mindenütt meghatározó városképi elem, amelynek sajnos ma inkább lehangoló, de egykor döntő eleme volt a Papnevelde épülete és annak környezete. A városrész kihasználatlan adottsága a Duna parti kapcsolat, amely jelenleg csak négy keskeny közön át érzékelhető.

A rehabilitációs terv ennek megfelelően elsősorban a szerkezetet védi. A jelenlegi épületállomány enyhén szólva siralmas. Legjobb indulattal is csak a mezővárosi telekhasználat és épülettípológia alkalmazható. Ha ilyen szemmel nyúl az ember a településhez, úgy találja, hogy az egész kész panoptikum; a típológiát itt tanítani lehetne. Jánossy Györggyel úgy véltük, hogy ez egyáltalán nem mond ellent a lakóház építésével szemben ma támasztott igényeknek, annál is kevésbé, mert reális alternatívája nincs. Olyan archetípusok ezek, amelyeket mindenkor meg lehet tölteni „korszertí” tartalommal. Ő a maga bravúros modorában ontotta magából a mezővárosi épülettípológián belül maradó alaprajzokat. A típológiáról pedig kiderült, hogy hihetetlenül intelligens „génkészlet”; sokkal több irányban fejleszthető tovább, mint gondolnánk.

Két esetben engedtünk a kísértésnek, és hasfelmetsző modorban tömbfeltárást is terveztünk. A tervezés egyik célja az volt, hogy az új utcavonal legyen olyan, mintha *nőlt* volna; a másik cél pedig az, hogy a kialakult telekstruktúrát ne bolygassuk meg: a tömböt feltáró utca mentén kialakuló új építési telkek a régiek keresztirányú megosztásával jönnek létre. A megvalósításhoz ezért csak a közterület kisajátítására és az út, illetve a közművek megépítésére van szükség.

Ami a *modernista városközpontot* illeti, arról legszívesebben nem is beszélnék. Míg a két történelmi városrész még nyomorában, omló vakolatok között is képes megtartani nemességét, addig ez a „korszertí” építészet már újkorában is nemtelen volt, és az egészre katasztrofális hatással vannak a fizikai avulás legapróbb jelei is. A feladat az volt, hogy adjunk javaslatot:

1. Hogyan lehet a szomszédos történelmi városrészek és az új városközpont közti fizikai és szellemi szakadékat áthidalni, és
2. Hogyan lehet az új központ kirívó hibáin enyhíteni.

Ami az első kérdést illeti, a szokványos morfológiai elemzés kimutatta, hogy a kontinuitás – legalábbis fizikailag – az új építéssel valamennyire helyreállítható, jóllehet ennek legkirívóbb akadályát éppen az 1987-ben elkezdett új városi párház átgondolatlan, északi irányú, a Fürdő Szállónak hátat fordító tömege képezte. Tipikus, a hatvanas

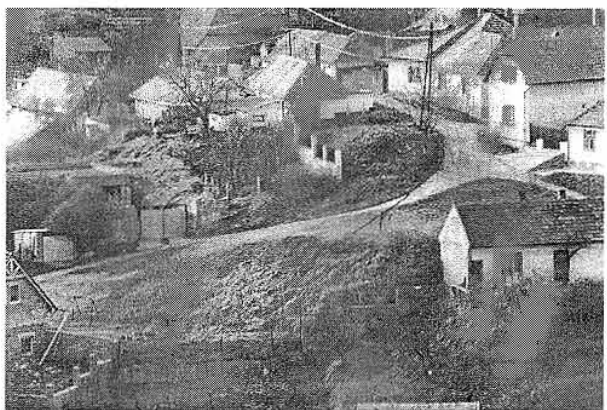
évekből ittragadt szemlélet: pártunk és népünk székháza olyan primadonna (ripacs) a színpadon, amihez kapcsolódni nem lehet, ő maga viszont a környezetéhez elvből nem alkalmazkodik. De a „deck”-es kereskedelmi egység sem akármilyen; különösen a földszint, aminek beton-bugyrait már akkor kezdték előtteni a maszek butikok. A munkát azzal kezdtük, hogy bejelöltük a térképeken a megoldatlan térfalakat és az ordító tűzfalakat. A sebeket lezáró új épületek mellett lehetőség adódott egy új szerkezeti tengely kialakítására is; a Madách Imre utca meghosszabbításával a Duna-partig. Az így keletkező utcát, illetve teret a strand öltözősorának külső térfalával lehetett értelmezni. Ez utóbbi kétszintes épület kifelé szolgáltatásokat is nyújtott; az öltözők az emeleten voltak. A központ új épületeire, valamint a strand városkép-alakító új bazár-öltöző sorára Karácsony Tamás és Kund Ferenc adtak építészeti javaslatokat.

A tanulmányterv a Fürdő Szálló, a strand, valamint a Malom utcától északra fekvő, középkori eredetű két lakótömb rehabilitálásával is foglalkozott. Itt derült ki, hogy Esztergomnak ez a figyelemre kevésbé méltított része olyan egyedülálló lehetőségeket tartogat, amelyek kihasználása mind a mai napig várat magára. Elsősorban a szálloda és bővítése, valamint a strand hozzájuk kapcsolható, különböző szintű teraszainak festői rendszeréről van szó. Az elhanyagolt uszoda rehabilitációja összeköthető a Malom utca kinyitásával a Duna-partra. A Liszt Ferenc utcáig terjedő terület hangulatos utcáinak, tömbbelsőinek és festői épületeinek (pl.: a híres képfestő műhely) rehabilitációja egyedülálló kulturális, szórakozási, rekreációs és idegenforgalmi központ kialakításának lehetőségét ígéri. Mindenesetre e gazdag funkció sok tekintetben feledtethetné az új kereskedelmi központ sivárságát, vagy legalább annak szomszédságában éles ellentétként kiegészíthetné, enyhíthetné annak gyökértelenségét.

Egy évtized távolából örömmel gondolok vissza e három munkára, amelyek során ez a város nagyon közel került hozzám. Egyben sajnálom, hogy a város és a hozzá kötődő gondolataim sorát már nem volt módom követni. Miután azóta nem voltam a helyszínen, kicsit úgy vagyok vele, ahogyan a régmúlt szeretővel van az ember. Félek a találkozástól; lehet, hogy mélyebb érzelmeket váltana ki, mint sejténém.

1997 február

Szent Tamás hegyi részlet

AMINT LESZ PÉNZ...

Beszélgetés Kiss-Rigó László
pápai káplánnal
az egyház fejlesztési elképzeléseiről

Kiss-Rigó László: Beszéljünk először a katolikus egyetemről. Hogy nem Esztergomba került a bölcsészkar, ma is foglalkoztatja a közvéleményt, annál is inkább, mert a jogi kar elhelyezése ma is napirenden lévő kérdés.

A bölcsészkarral egyszerűen az volt a helyzet, hogy Piliscsabán megvoltak az anyagi és műszaki feltételek a kezdéshez, Esztergomban pedig nem. Ha azonos feltételek mellett lehetett volna választani, az egyetem Esztergomot választotta volna. Ez egyértelmű.

Országépítő: Esztergomban rendelkezésre állt a szeminárium épülete.

Kiss-Rigó László: Amit az egyetem Esztergomban megkaphatott volna, inkább teher lett volna, mint segítség. Piliscsabán megkapta az elhagyott laktanyákat, és a lakta-nyahasznosítási keretből jelentős anyagi támogatást. Az önkormányzat magára vállalta a terület teljes közművesítését, így tudtak elindulni. Az esztergomi szeminárium épülete – amivel egyébként az egyházmegye nem tud mit kezdeni és igen alkalmas volna egyetemnek – nem volt elfogadható megoldás, mert a szükséges felújításra az egyetemnek nincs fedezete. Még az őrzést sem tudja vállalni. Az épület sajnos szovjet laktanyaként is mint egyházi tulajdon volt nyilvántartva, emiatt nem részesülhetett a piliscsabaihoz hasonló támogatásban.

Az egyházmegye most elvégzi a szükséges állagmegóvásokat; minden évben rákölt néhány tízmilliót, de közben nem tudja, hogy mi lesz az épület sorsa. Ahhoz, hogy használni lehessen, legalább egymilliárdot rá kellene fordítani, s ez semmilyen beruházónak nem éri meg.

A jogi karral is sok a bizonytalanság. Az önkormányzat a Mikromed épületét a Kanonokoron – ami egyébként egyházi tulajdon volt, de bizonyos manipulációk következtében mégsem lehet visszaigényelni – felajánlotta úgy a jogi kar céljaira, hogy a jelenlegi tulajdonosnak, a Budapest Banknak adott volna egy megfelelő csereingatlant a városközpontban. A helyzet azonban hasonló, mint a bölcsészkar esetében; csodálatos épület egy csodálatos helyen, de a rendbehozására nincs pénz. Amint lesz pénz, örömmel rendbehozzák.

Utólag már el lehet mondani, hogy Budapest közelsége előny a bölcsészkarnek, de kulturális és történelmi okokból csakis Esztergomban lett volna a helye. A jogi karnak nagyon rövid időn belül fejlesztési megoldást kell találnia; felmerült az is, hogy Piliscsabán, az országút túloldalán lehetne építkezni, de más ötletek is felvetődtek. Az egyházmegye újra felajánlotta a szeminárium épületét, az önkormányzat pedig azt a bizonyos kanonokrosi épületet, de ezekre, ahogy mondtam, nincs pénz.

A jogi kart Esztergomban alapította meg a püspöki kar, és a várost féltők most joggal tartanak attól, hogy Eszter-

gom ezzel is úgy jár, mint a bölcsészkarral és az Alkotmánybírósággal. A város nekik is felajánlott egy műemléket, de olyan romos állapotban, hogy nem tudtak vele mit kezdeni. Persze fel lehet vetni, hogy amit felépítettek Budapesten a Donáti utcában, azt miért nem Esztergomban építették fel. Ha egy kicsit fogékonyabbak lettek volna a történelem iránt, valamilyen jelképes módon ettől függetlenül jelen lehetnének Esztergomban is.

Azt nem kell részleteznem, hogy az egyetemet milyen diszkrimináció sújtja; ezért nincsenek abban a helyzetben, hogy felújíthassák a szemináriumot. Az épülettel valamit előbb-utóbb kell kezdeni; lehetséges, hogy egyházi gyűjteményi központ lesz, ideköltözik a Bibliotéka, a Keresztény Múzeum, a Levéltár. De a hasznosításra egyelőre nincs végleges koncepció.

Az egyház tulajdonában van a Kerek templom mögötti tömb, amelyet még a rendszerváltás előtt életveszélyessé nyilvánítottak, kiürítettek és ilyen állapotban adtak át. Ez messze nem olyan jelentős, mint a szeminárium, de itt legalább kis lépésekben előre tudunk haladni az ide tervezett iskolaegyüttessel.

Országépítő: Ki ennek az építtetője?

Kiss-Rigó László: A plébánia létrehozta a Rudnay Sándor Alapítványt, és ők azok, akik egyházmegyei segítséggel – céltámogatásként állami, önkormányzati pénzt egy fillért se kaptunk – fokozatosan végzik a beruházást. A teljes koncepció megvan tervben, két szárny már elkészült, és az iskola egyelőre nyolc tanteremmel működik. Lenne még tornaterem, gimnáziumi osztályok, kulturális, sport és karitatív célú helyiségek, plébániaközpont, étterem – szóval volna még tennivaló.

Ha soroljuk az egyházi létesítményeket, akkor bele kell venni a szemináriumot, amely ideiglenesen a zárdaépületben működött. Azt az egyház visszaadta az eredeti tulajdonosnak, a Szatmári Irgalmas Nővéreknek, és a régi Volán Szállót vette meg helyette szeminárium céljaira. Ez a városképbe is szépen illeszkedik; átalakították, bővítették, a funkciójának jól megfelel. Építettek hozzá egy új kápolnát is. Ezt abból a pénzből lehetett megvalósítani, amit az egyház kárpótlásként kapott az államtól a régi szeminárium-épület tönkretételéért.

Országépítő: Hogyan készül az egyház a 2000. évre? Úgy tudom, Ön részt vesz az előkészítő tevékenységben.

Kiss-Rigó László: Én Esztergomban tanítok, mint teológiatanár, Budapesten csak az egyházmegyéhez tartozó iskolák ügyeit intézem, szóval inkább Esztergomhoz kötődöm hely szerint. Arra van megbízásom ott, hogy az egyház és a társadalmi szervezetek meg az önkormányzat, egyáltalán minden lehetséges közreműködő összefogásával próbáljunk fórumot teremteni ahhoz, hogy közösen gondoljuk meg: mit csinálunk Esztergomban 2000-ben.

Azt hiszem, el vagyunk maradva, de még nincsenek konkrét programok. Az országos emlékbizottságban benne van a bíboros úr és Esztergom polgármestere is.

Országépítő: Az egyház saját hatáskörében mit tervez?

Kiss-Rigó László: Nyilvánvaló, hogy az évenkénti Mindszenty-zarándoklat ünnepélyesebb lesz, s a Szent Istvánhoz kapcsolódó megemlékezések nagyobb jelentőséget kapnak. Az idei év Szent Adalbert éve; olasz, lengyel, cseh

és magyar résztvevőkkel nemzetközi rendezvények lesznek; Budapest és Esztergom lesznek a fő színhelyek. Ezt is tekinthetjük egyfajta előkészületnek.

Az a helyzet, hogy amíg az egyház közszolgálati funkcióit nem támogatják igazságosan, addig nem nagyon van módja egyéb célokra költeni, még ha vannak is kézenfekvő lehetőségek. Ilyen a Prímáspince is a Bazilika feljárója alatt; ennek csak egy részét foglalja el a vendéglő, építészetileg, funkcionálisan nagyon jól ki lehetne használni.

Országépítő: Az ezeréves évforduló, úgy gondolom, jelentősebb annál, hogy csak a rendszeres események legyenek nagyobb szabásúak. Bizonyára készül az egyház valamire más tervekkel is.

Kiss-Rigó László: A püspöki kar feladata ezek kidolgozása. A központi egyházi rendezvények témája állandóan szerepel a napirendjükön. Ami az esztergomi helyszínt illeti, még csak most kezdődnek az egyeztetések, s még nem látom az együttműködés kereteit.

A 2000. év a pápa által meghirdetett jubileumi év is, amelyet az egész világon megünnepelnek; nálunk ehhez jön hozzá saját történelmi ünnepünk.

A városnak rengeteg lehetősége volna az idegenforgalom fejlesztésére: páratlan adottságaiból szinte semmi sincs kihasználva. Az egyház is, és azt hiszem, a város is érzi, hogy olyan a helyzet most, miután évtizedeken át megvontak minden támogatást, mint ha valaki, akit sokáig sötétben, megkötözve tartottak, egyszerre kiszabadul, és egy darabig se látni, se mozogni nem tud. Az tény, hogy a város a rendszerváltozás óta se kapott sok állami segítséget, de lehetne valamit tenni önerőből is.

Országépítő: Esztergom, mint az ország egyházi központja, nem kaphatna meghatározott programokra támogatást az egész ország híveitől? Ha az egyház méltó reprezentációját akarnák megteremteni?

Kiss-Rigó László: A Mindszenty iskola építéséhez a hívek is hozzájárultak, de azt irreális volna elvárni, hogy más egyházmegyékből esztergomi programokat, terveket támogassanak. Nekik is megvannak a maguk feladatai.

Visszatérhetünk a központ kérdéséhez is. Esztergom harmincezres város, Budapest kétmillió; a lakosság súlya szempontjából, a pasztorális kötelezettségek szempontjából a központ Budapest. A székesegyház Esztergomban van, a kulturális és történelmi hagyomány a központ több funkcióját Esztergomhoz köti, ezeket igyekeznünk erősíteni, de azt nem lehet várni, hogy az operatív központ is Esztergomban legyen.

Országépítő: Az egyház függetlenségét, önállóságát nem éppen a külön székhely biztosítaná?

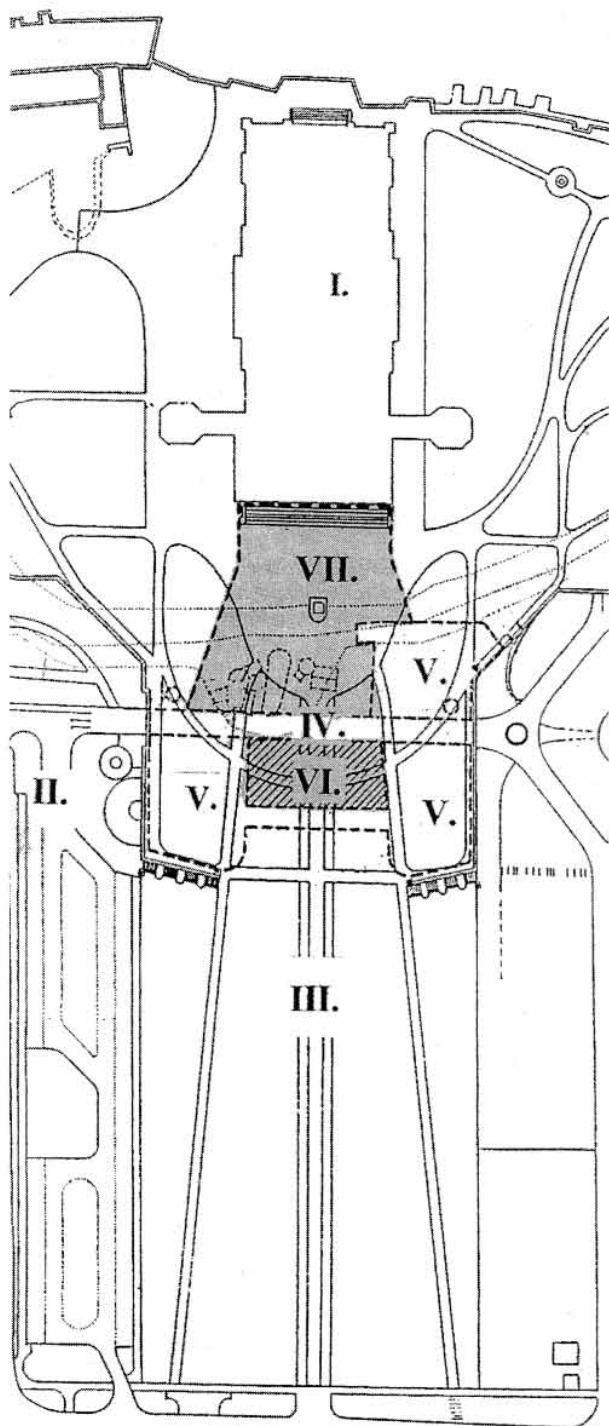
Kiss-Rigó László: Azt hiszem, most nem fenyeget ez a veszély. Az állam annyira független akar lenni, hogy a vállalt kötelezettségeit sem teljesíti.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Esztergom általános bemutatásához:*
Dercsényi Dezső - Zolnay László: Esztergom. Képzőművészeti Alap 1956
Zolnay László: A középkori Esztergom Bp. Gondolat 1983.
Horváth István: Város a föld alatt; Régészeti barangolások Magyarországon; Szerk.: Szombathly Viktor Bp. Panoráma 1978.
Horváth István: Esztergom Medium Regni - Középkori magyar királyi székhelyek; Bp. Nap kiadó 1996.
- Esztergom régészeti bemutatásához:*
Horváth István: Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Kötet; Bp. Akadémiai 1983.
A megye és a város középkori történetéhez:
Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája; Bp. Zrínyi 1978.
Gyórfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, II. kötet Bp., Akadémiai 1987.
Granasztói György: A középkori magyar város; Bp. Gondolat 1980.
Horváth István: Templomok és kolostorok a középkori Esztergomban
Egyházak a változó világban; Esztergom 1991.
Horváth István: Az esztergomi pénzverde kutatásáról; Bp. Érem 1993/1.
Prokopp Gyula: Az esztergomi „királyi város” a XVIII. században; Művtört. Értesítő 1981/1.
Prokopp Gyula: Az esztergomi Viziváros; Művtört. Értesítő 1979/2.
- A Várhegy épületeinek bemutatásához:*
Horváth István - Vukov Konstantin Vitéz János esztergomi palotája; A Komárom megyei múzeumi szervezet tudományos füzetei 2-3., Tata 1986.
Horváth István: Vitéz János palotájának régészeti feltárása; Vitéz János Emlékkönyv, Esztergom Évlapjai, Esztergom, BBT 1990.
Vukov Konstantin: Az esztergomi Vármúzeum Vitéz János-korabeli rekonstrukciós programja, - ugyanott
Horváth István: Mátyás-kori építkezés az esztergomi várban (Az esztergomi „Vitéz Palota” régészeti feltárása) A Komárom-Esztergom m. múzeumok tudományos füzetei 6., Tata 1990.
Zolnay László: Esztergomi érsekek palotái a középkorban; Művészettörténeti Tanulmányok, Képzőművészeti Alap 1961.
Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna; Képzőművészeti Alap, 1955.
Horler Miklós: A Bakócz-kápolna; Bp. Helikon-Corvina 1987.
Edvi Illés Gyula: Az esztergomi főszékesegyház 1822-96; Bp. 1929.
Lux Géza: Az esztergomi ásatások építési feladatai; Építészet 1942/3.
Várnai Dezső: Az esztergomi királyi palota építési szakaszai; Magyar Műemlékvédelem 1971-72 Bp. Akadémiai 1974
- Részletek, töredékek bemutatásához:*
Dercsényi Dezső: Az esztergomi Porta Speciosa; Bp. MOB 1947.
Marosi Ernő szerk.: Árpád-kori kőfaragványok; Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei, Székesfehérvár 1978.
Mikó Árpád szerk.: Pannónia Regia, Művészet a Dunántúlon 1000-1541; Bp. MNG 1994.
Prokopp Mária: Az esztergomi várkápolna 14. századi freskói; Művtört. Értesítő 1966 /2.
Horváth István: Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke; Esztergom évlapjai, Esztergom 1979.
Prokopp Gyula: Barkóczy Ferenc esztergomi érsek építkezése Esztergomban; Művtört. Értesítő 1977.
Prokopp Gyula: Újabb adatok Hild József esztergomi alkotásaihoz; Művtört. Értesítő 1973.
- Esztergom középkori művészeti kisugárzásához:*
Marosi Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn; Esztergom in der Kunst des 11-12. Jahrhunderts; Bp. Akadémiai 1984.
Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei; Bp. MOB 1938.
Marosi Ernő szerk.: Magyarországi művészet 1300-1470 körül; főszerk.: Aradi Nóra; Bp. Akadémiai 1987.
- Építészeti pályázatok:*
Az esztergomi Vármúzeum és Várhegy építészeti kialakítására kiírt tervpályázat; Magyar Építőművészet 1973/2.
Az esztergomi városközpont kialakítására kiírt tervpályázat; Magyar Építőművészet 1972/2. - részletes ismertetés; Városépítés, 1971/1.
Esztergomi irodalmának közel teljes jegyzékét tartalmazza:
Bodor Antal - Gazda István: Magyarország honismereti irodalma 1527-1944, Reprint Bp. Könyvtér, 1984.
Horváth István: Magyarország Régészeti Topográfiája 5. kötet; Bp. Akadémiai 1983.

JAVASLATOK A PRÍMÁSI TÉREGYÜTTES FEJLESZTÉSÉRE, 1987-1997

Építészek: Mújdricza Ferenc és társa

A primási téregyüttes helyszínrajza

I. Bazilika; **II.** XVIII. századi kútház, rekonstrukció; **III.** a Bazilika főbejáratához vezető felvonulási rámpa.

A rámpa földfeltöltésén belül: **IV.** Sötétkapu átjáró, XVIII. sz. **V.** meglévő pinceterek, XIII-XVIII. sz. (3500 m²) **VI.** Szent László lovagterem (1989-től tervezés alatt, 500 m²) **VII.** Szent István színházterem (1996-tól tervezés alatt, 3000 m²)

Több mint egy évtized munkájával dolgoztuk ki az esztergomi Várhegy környezetfejlesztési, idegenforgalmi, kulturális, vendéglátási, és kereskedelmi lehetőségeit kibontakoztató terveinket, hogy az ezredfordulóig történő fejlesztéseknek köszönhetően országunk egyik legszebb városaként Esztergom is a Világörökség részévé válhasson. A már részletezett történelmi jelentőségből adódóan az elmúlt évtizedekénél feltétlen jobb sorsra érdemes városunk méltán kell, hogy az egész magyar világ érdeklődésének középpontjába kerüljön. A Kormány és az Egyház figyelve révén jogosult legyen címzett támogatásokra, az állami és egyházi alapok igénybevételére, helyi és országos, valamint nemzetközi kedvezményes hitelek és adókedvezmények, és intervenciók keretében felhasználására.

A fenti támogatások által a jelenleg nagyrészt paragon heverő – bár kivétel nélkül első osztályú műemléki védettségű – épületegyüttesek felhasználásával és továbbfejlesztésével kiépíthetővé válhat a városi társadalmi élet hiányzó színtere, mely a milleniumi eseményeket világszínvonalon lesz képes fogadni.

Ennek érdekében az alábbi létesítmények tervezésével foglalkozunk:

Az esztergomi Várhegy főtengelyében, a több ezer négyzetméteres monumentális pincerendszer középpontjában két új nagyterem; a kb. 3000 m²-es, 1800-2000 fő befogadóképességű Szent István színházterem, és az 500 m²-es, 300 fő befogadóképességű Szent László lovagterem; a körülöttük lévő középkori, barokk és klasszicista térsorokat, csarnokokat tartalmazó Prímási téregyüttes megővésével és felújításával együtt reprezentatív fogadója lehet bármely ezredfordulós megemlékezésnek; a Magyarok V. Világkongresszusának, az egyházvezetők világtalálkozójának, stb.

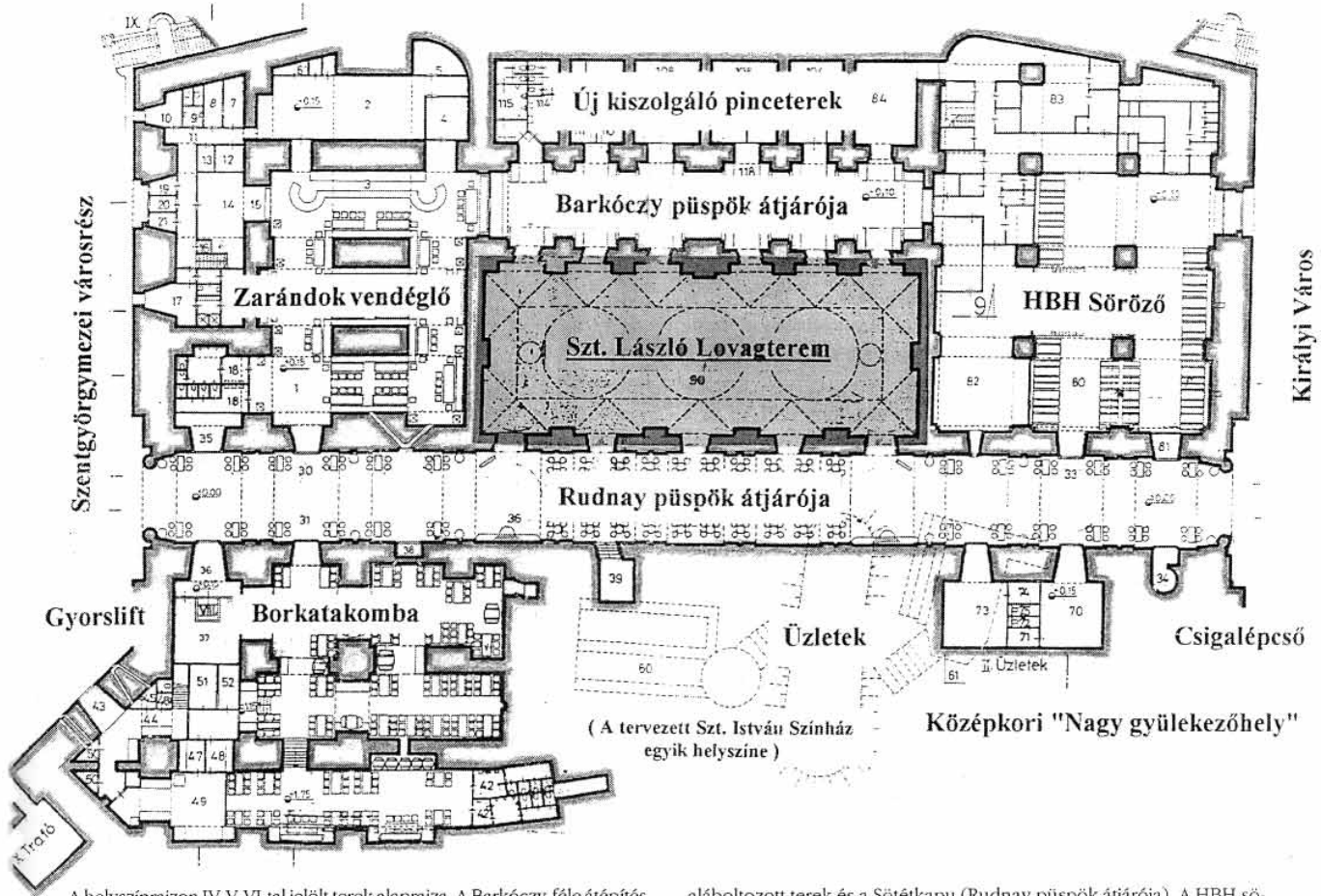
A tervezett létesítmény ökológiai, környezet- és polgári védelmi jelentősége, hogy a várhegyre felvezető lejtő alatti helyzetéből következően maximális akusztikai, hőhátartási és biztonságtechnikai védettséggel rendelkezik, ezáltal a millenniumi eseményeken túl alkalmas nemzetközi szintű világi és egyházi konferenciák, testvérvárosi találkozók, kongresszusok, színházi és zenei előadások, kiállítások, bálók, táncversenyek, fogadások, nyári egyetemek és művész táborok stb. megrendezésére. A beruházás jelentőségét növeli, hogy az ezredfordulóig a legjobb remények szerint elkészül az Esztergomot a Felvidékkel ismét összekötő Mária Valéria híd – az utolsó, még helyre nem állított Duna-híd – továbbá az említett nagyterem építése során várhatóan előkerülő régészeti leletanyag jelentős segítséget nyújthat a fellegvári Vitéz János-féle Lovagterem rekonstrukciójához, valamint a Krey-féle térképen látható középkori védművek – „Kis és Nagy Gyülekezőhelyek és Kifutófolyosóik” – a leendő Szent István Színházterem díszpályaként kerülneek ismét használatba, mint ahogy a gyönyörű átjáró középső függőköpülájának eredeti, Páckh János által tervezett felülvilágító opeionja is szolgálhatna a nagyterem főbejáratainak megvilágítására.

További feladat a volt Kanonoksorok múzeumok, szállodák, vendéglők, stb. számára történő hasznosításának megtervezése (amennyiben ezzel a Főegyházmegye is egyetért), valamint a volt Szeminárium közép-európai egy-

házi egyetemmé fejlesztése a lehető legtöbb fakultás ideirányításával, így Esztergom másik nagy lehetősége, a diákvárosi szerepkör is erősíthetővé válna.

Fenti gondolatokat a „Lépés a jövőbe '96” című, a Műcsarnokban bemutatott pályázaton kiállítottuk, anyagunk

kiemelt díjazásban részesült. Azóta alternatív megoldásként az esztergomi Prímás-sziget közepére is terveztünk egy színházat, hogy 2000-re lehetőség legyen a reformkor idejéből és a századfordulóról igen komoly hagyományokkal rendelkező kulturális életünk feltámasztására.

A helyszínrajzon IV-V-VI-tal jelölt terek alaprajza. A Barkóczy-féle átépítés során a tervezett Szent László lovagterem szélességében (40 m) alakították ki az építendő bazilikához vezető rámpát. Ez alatt vezetett át a Barkóczy püspök átjárója. A rámpa a későbbi földfeltöltés során nyerte el mai szélességét; ennek során készültek el – raktározási céllal – a ma

aláboltozott terek és a Sötétkapu (Rudnay püspök átjárója). A HBH söröző a rendelkezésre álló terek közül elsőként került kialakításra. További vendéglátóipari hasznosítás lehetne a Zarándok vendéglő és Borkatakomba. Az 500 m²-es Szent László lovagterem – hasonlóan a Szent István színházteremhez – jelenleg földdel feltöltött területen alakítható ki.

BESZÉLGETÉS NAGY ERVINNEL AZ ESZTERGOMI SZÁLLODA TERVÉRŐL

(Esztergom, Prímás sziget. Creditum, illetve NCC, illetve VBB szálloda, 1989-90. A különféle változatok munkatársai: Kravár Ágnes, Robogány Andrea, Voith Mária, Csongrády János, Heil Tibor, Farkas Erzsébet, Szentesi Anikó, Melanie Agace)

– Úgy csöppentem bele, mint Pilátus a krédóba. Egy barátom fölhívott, hogy akarok-e Esztergomba tervezni egy házat; mondtam, hogy akarok, természetesen. Elmentem a Prímás szigetre, akkor jártam ott életemben először. Fura világ volt ott. Furcsa, szlömös környék; autóklub, műhelyek, és ahogy ezzel a barátommal járkáltunk, ő közben elmondta, hogy itt a föld alatt hévizek vannak meg gyógyvizek, óriási értékek, akkor egyszerre csak odaértünk a Mária Valéria hídhöz. Én azt se tudtam, hogy ott van; korábban már hallottam róla, de egészen váratlan volt, ahogy előbukkant. Teljesen olyan, mint a Szabadság-híd; egy sötétzöldre festett, gyönyörű, századfordulós híd, amelyre ki is lehetett menni, volt ott egy drótháló, azon át lehetett mászni, és az ember elindult a Felvidékre. Aztán egyszer csak vége volt. Tulajdonképpen ez az egész történet a szállodáról, ez is ilyen; gyönyörűen indult, aztán egyszer csak vége volt.

– A munkát a Generalart közvetítésével csináltam, ami nem volt rossz; összehívtak különböző szakmai zsűriket, az én tervemhez Jánossy Györgyöt hívták meg, aki Megyei Tamással közösen foglalkozott Esztergommal korábban. Gyurkának elég érdekes véleménye volt az egészről; abban teljesen egyetértettünk, hogy ez a sziget soha nem volt része a városnak. Bennem az a kép él, amelyen a sziget török táborhely, és ostromlják a várat. Számomra ez kötődik legjobban a szigethez; valami cirkuszi vagy hadi sátor, s az néz fel a fantasztikus Bazilikára. Önmagában egy örület, hogy van itt egy bazilika, amelyet igazi távlatban egy másik országból látsz; furcsa, szürreális kép.

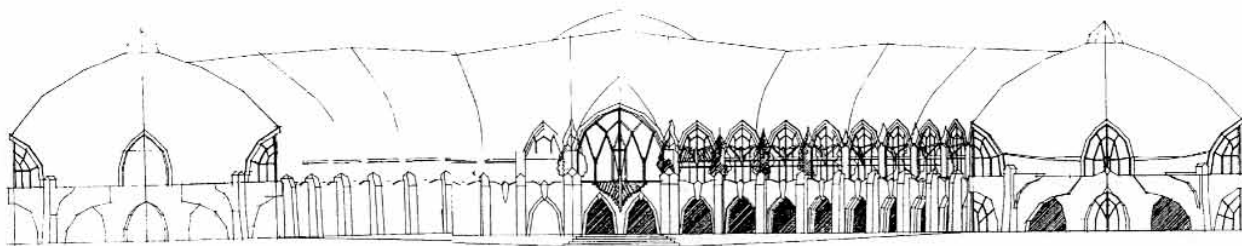
– Sokat gondolkodtam rajta, hogy itt milyen házat csinálnak, és ha megnézed az első rajzokat, ez tényleg egy hatalmas, sátorszerű épület, s közben a földre bemosódó forma. Ez az egész sziget árterület, s időnként elönti a víz. Abban az időben épült a bős-nagymarosi gát, nekem szakvéleményeket kellett kérnem; úgy mondták, hogy valójában minden terület árvízveszélyes, csak van, amit ezerévente önt el a víz, van amit tízévente; ezt a területet százévente. A ház úgy nézett ki, hogy alatta a föld meg van emelve; törött csontok vagy kövek hevernek ezen a lapos dombon, vagyis marhanagy sziklák állnak ki ebből a lejtős, füves területből, és ezekre épül rá a ház, mint egy nagy sátor. Süttő elég közel van, a követ tulajdonképpen Isten teremtette, vagy nem tudom, hogyan keletkezett, mindenestre nem a közgazdaság képződménye, és arra gondoltam, hogy a bányában vannak hatalmas sziklák. Tönkreteszik ugyan a hegyet a kőbányával, de azt úgyis tönkreteszik. Süttőnél megáll a Dunán egy uszály, kiobbantanak a hegyből nagy darab sziklákat, és ezeket visszük föl a szigetre, és felállítanánk őket, mint hatalmas oszlopokat.

Ez egy, a várostól teljesen idegen szerkezet; erre kerülne rá a tető, amely közepén ki van lyukasztva és besűt rajta a Nap, tehát egy kicsit valóban cirkuszi látvány.

Ez ment is egy darabig. Tetszett ez a jópofa dolog, és azt mondták, hogy tényleg, miért is kellene itt olyan házat építeni, amelyeneket másutt szoktak. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy utánanéztünk, és ezalatt a hely alatt valóban értékes források vannak, 90 fokos, gazdag ásványi só-tartalmú vízzel.

A szálloda az út mellett állt volna, amelyik átvezet a Felvidékre, azon a füves réten, ahol most csak hatalmas fák állnak – úgy emlékszem, hársfák – és az egész fölé magasodik a Bazilika, ami tulajdonképpen gyönyörű. Az én házam, mint két ölelő kar, fordult volna a fák felé, tulajdonképpen háttal a szigeteknek, és volt benne egy furcsa kettősség, hogy ez nem a város része, hanem inkább egy vágy, ami egy viszonyt fejez ki, hogy látod az óriási templomot, a püspöki palotát; ezt a többé-kevésbé homogén városképet, és a szálloda ennek az egésznek mintegy árnyéka vagy lenyomata.

A svédek, akik a pénzt adták volna, elvittük Süttőre, megnéztük, hogy ott milyen kő van; kicsit csodálkoztak azon, hogy uszályal hozzuk a köveket, meg hogy ott maradnak a fák a házban. Csináltam szabadkézi rajzokat, amiket bevittünk a Generalart zsűrijébe; ott Jánossy György a maga kedves, kicsit atyáskodó modorában az egészet viccnek vette; azt mondtá, hogy ennek semmi köze egy házhoz, csak egy cirkuszi sátor, de elfogadta, hogy amikor törökök voltak itt, a törökök raktak sátrat, most meg a svédek vannak itt, és a svédek raknak sátrat, kőből. Tehát ezen átverekedtem magam, és utána azt mondták a svédek, hogy nagyon szépek ezek a rajzok, és minden rendben van, de most a műszaki rajzokat is meg kellene csinálni. Nekiálltunk, baromi méretű rajzok voltak ötvenesben, néhány méter hosszúak, elkezdtük felszerkeszteni. A svédek többször eljöttek megnézni a Zay utcába, ahol a teherautópályaudvarnál volt az iroda, mondták, hogy ez nagyon aranyos, meg jópofa, meg az is nagyon jó, hogy biciklivel megyek a tárgyalásra, de ez így nincs rendben, ezt gatyába kell rázni, így ebből soha nem lesz ház, számítógéppel kell dolgozni, menjek ki Norrköpingbe. Én nem nagyon örültem ennek, féltem, hogy most Kelet-Európából odamegyek svéd építész bácsik közé, teljesen le fogok égni. Kimentem és semmi baj nem volt, elmeséltem, hogy milyen házat akarok csinálni. Odaadtam a szabadkézi rajzokat és hellyel-közzel felszerkesztett terveket, egyetértettünk; még megmutattak néhány rettenetes szállodát. A vendéglátóm, a VBB a világ egyik legnagyobb tervezővállalata; Afrikától Ausztráliáig kikötőket, olajkutakat, kongresszusi központokat terveznek. A katalógusuk tele van nagy kocka meg félgömb alakú kubista épületekkel. Hazajöttem azzal, hogy visszamegyek egy hónap múlva, addigra ők készen lesznek a tervekkel. Azt sem tudtam, mi az a számítógép, mint a mosógép, úgy gondoltam, bedobjuk a koszos ruhát, kivesszük a tiszta ruhát. Visszamentem, persze sehol sem tartottak, felszerkesztették az alaprajz felét, és azon tökörsztek, hogy a fürdőszobában a lefolyócső huszonhárom milliméter vagy nem tudom, mennyi. Én nem tudtam okosan viselkedni, konfliktus kerekedett az egészből és egy-

másra mutogattunk, hogy ki miatt nem megy a dolog. Hazajöttem, aztán még egyszer visszamentem és közben felszerkesztettük vonalzóval az egészet. Valamikor ebben az időben választottak meg egy kereszténydemokrata vezetőt Esztergomban; kitűnő, aranyos emberek kerültek hatalomra; támogatták ugyan ezt a tervet, de ahhoz nem értettek, hogy hogyan kell egy ilyen gazdasági ügyet kezelni. Tulajdonképpen valahol itt kezdődött, hogy a terv végül elhalt. Az egyik ok az volt, hogy a svédok naivak voltak; azt gondolták, hogy össze lehet egyeztetni az ő – bár lehet, hogy ez nem svéd, hanem amerikai – gondolkodásukat, ami a fürdőszoba csomópontjaiból indul ki, azzal a tervvel, amit mi csináltunk. Lehet, hogy össze lehet egyeztetni, de itt nem sikerült. Amikor a sátorszerű tetőt, a sziklákat meg kellett volna oldani, ott ők elakadtak és ettől a dolog ellehetetlenült; ők is csináltak egy tervet, meg én is. Annyira nem értették az egészet, hogy a számítógépes rajzok szerint egy emelettel magasabb lett a ház, mint amilyen az én tervem szerint volt.

Mikor ezt láttam, elég modortalan, bunkó módon hisztériáztam, és akkor átküldtek Stockholmba, a cég központjába, ahol szintén baromi rendes emberek voltak, soha nem találkoztam ilyennel; mindenfelé elcipeltek, rengeteg épületet megmutattak, nagyon iparkodtak, hogy ez az egész működjön. De nem működött,

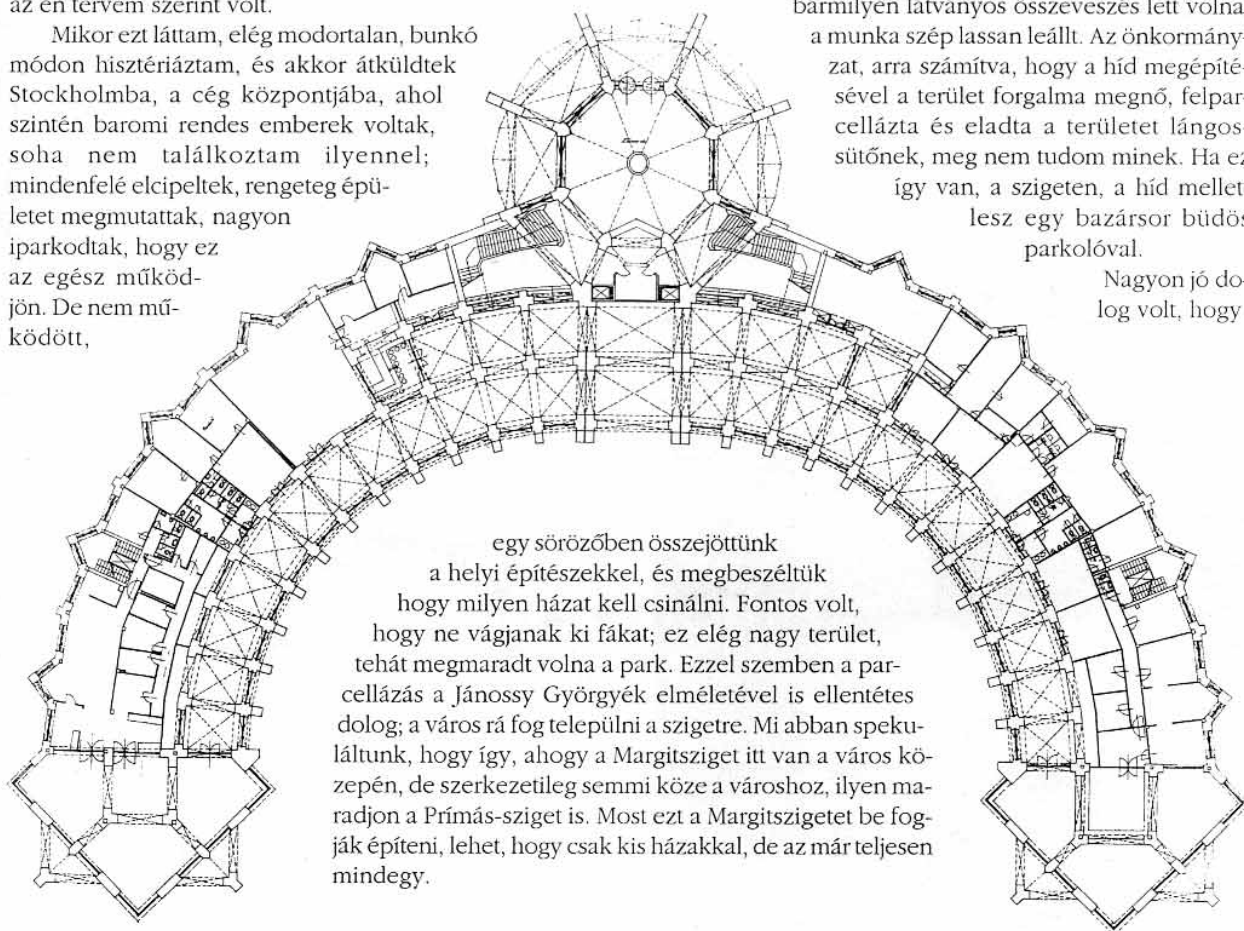
mert az az építészet, amit ők csináltak, olyan baromi messze volt a miénktől, hogy ezt a szakadékot nem lehetett áthidalni.

Egy idő után, amikor én már harmadszor voltam náluk, sikerült felrakniuk az alaprajzokat, de csak úgy tudták folytatni, hogy elkezdtek függőlegesen felhúzni a vonalakat, mintha egyszerűen felemelnék az alaprajzot, én ettől teljesen kész voltam, és itt a dolog leállt.

A terv nem emiatt nem valósult meg. Én ott sok emberrel jóba voltam, és ezt a műszaki félreértést még tisztázni lehetett volna, de közben az önkormányzat félni kezdett a munkától, nem volt elég pénze, elkezdett pénzt kérni az egészet kezdeményező Creditum RT-től a területért. Tulajdonképpen csak a svédeknek volt pénzük, de ők nem mertek kockázatot vállalni. A magyar befektetőknek nem volt pénzük, csak nagyon ügyesen megszervezték a beruházást, mindent opciókkal intéztek, és az önkormányzatnak szintén nem volt pénze. Ezért anélkül, hogy

bármilyen látványos összeveszés lett volna, a munka szép lassan leállt. Az önkormányzat, arra számítva, hogy a híd megépítésével a terület forgalma megnő, felparcellázta és eladta a területet lángos-sütőnek, meg nem tudom minek. Ha ez így van, a szigeten, a híd mellett lesz egy bazársor bűdös parkolóval.

Nagyon jó dolog volt, hogy

egy sörözőben összejöttünk a helyi építészekkel, és megbeszéltük, hogy milyen házát kell csinálni. Fontos volt, hogy ne vágjanak ki fákat; ez elég nagy terület, tehát megmaradt volna a park. Ezzel szemben a parcellázás a Jánossy Györgyék elméletével is ellentétes dolog; a város rá fog települni a szigetre. Mi abban spekuláltunk, hogy így, ahogy a Margitsziget itt van a város közepén, de szerkezetileg semmi köze a városhoz, ilyen maradjon a Prímás-sziget is. Most ezt a Margitszigetet be fogják építeni, lehet, hogy csak kis házakkal, de az már teljesen mindegy.

CSALÁDI HÁZ, BERÉNYI UTCA 23.

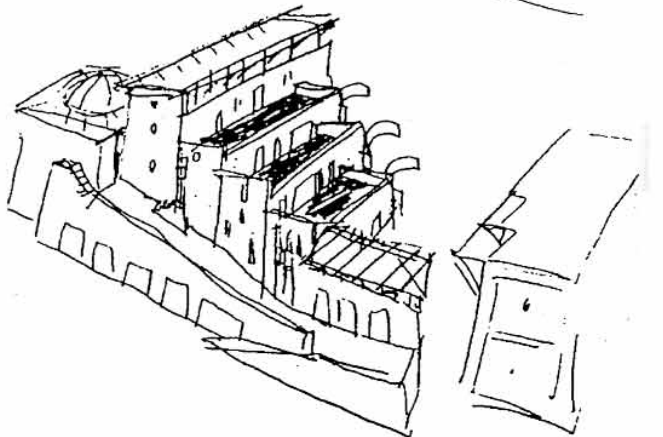
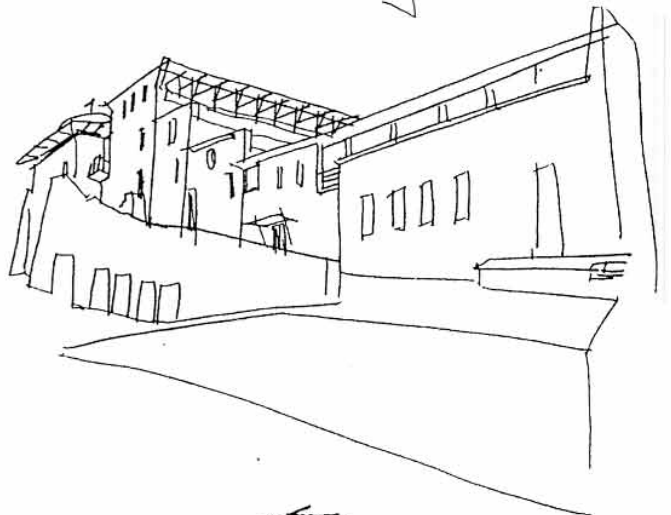
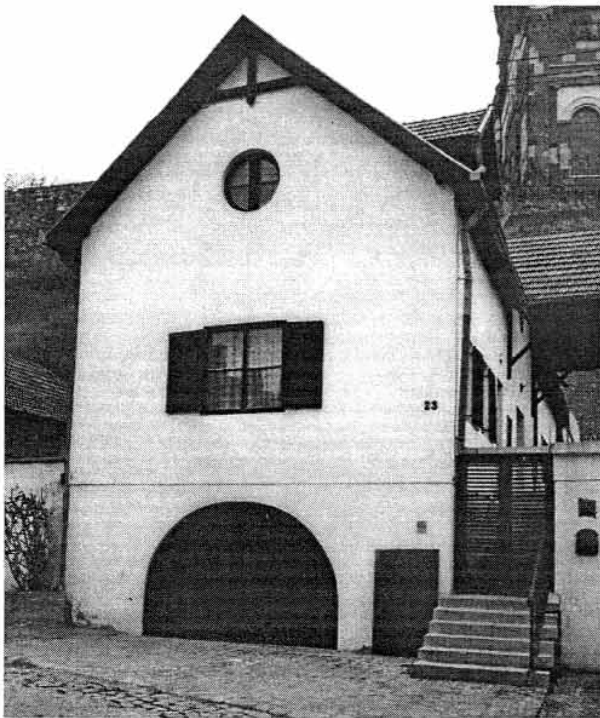
1983, Építész: Ekler Dezső

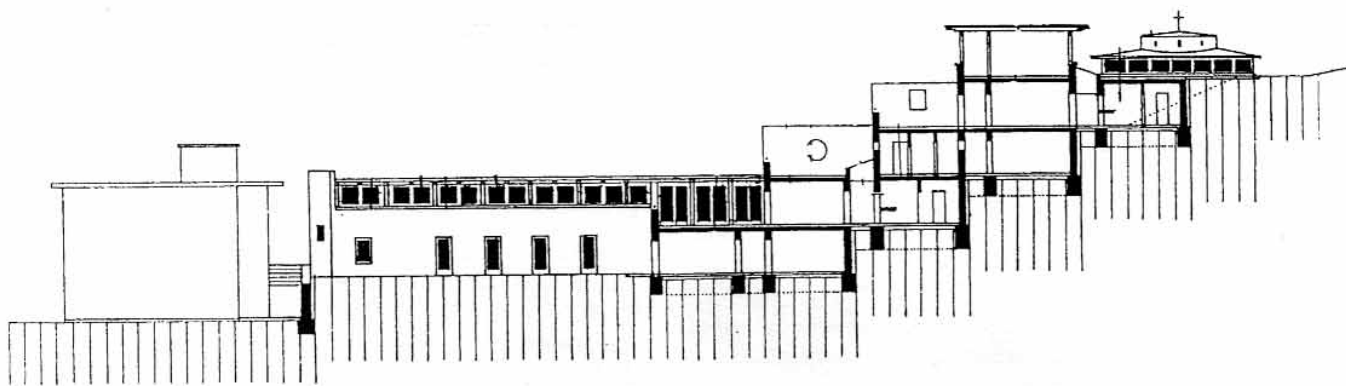
IDŐSEK OTTHONA, BABITS MIHÁLY ÚT

Építészek: Bártfai Tamás,
Karácsony Tamás, Kund Ferenc

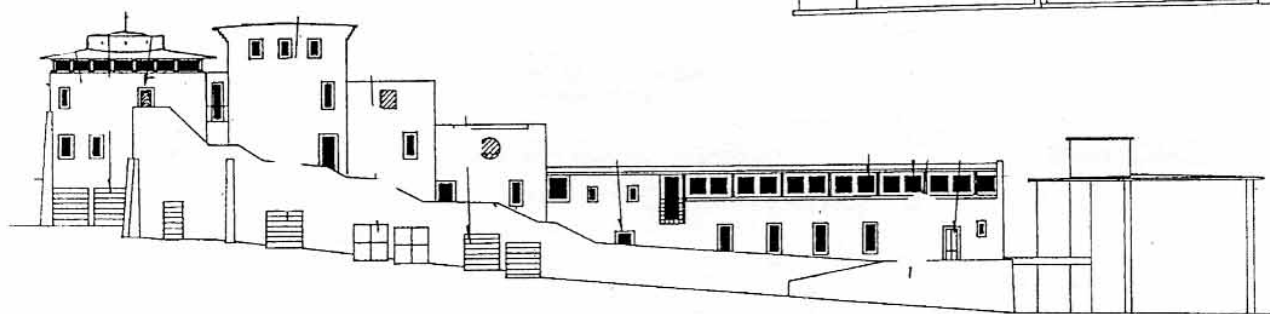
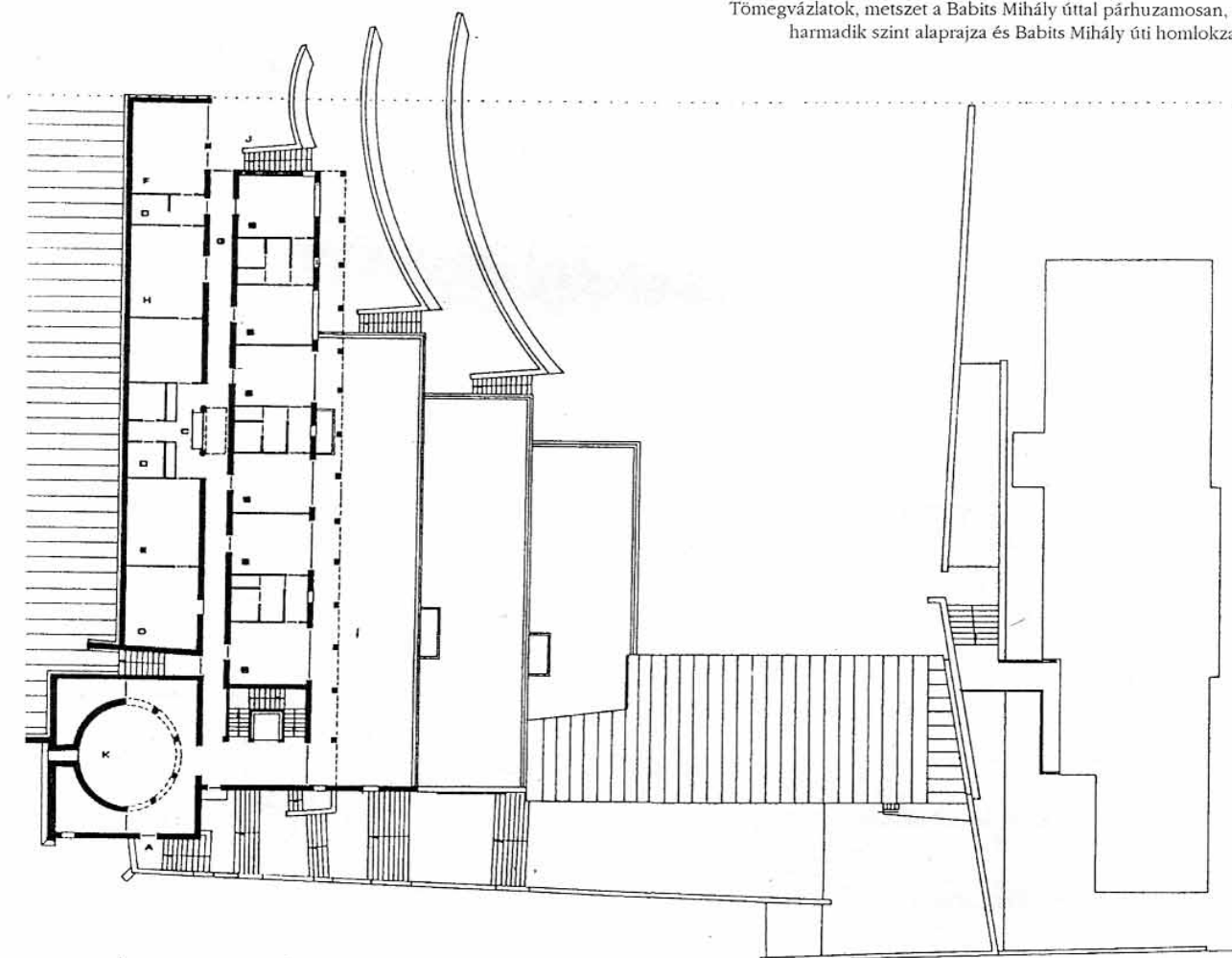

Tömegvázlat; utcai homlokzat, és mai fénykép, háttérben a Bazilikával

Tömegvázlatok, metszet a Babits Mihály úttal párhuzamosan, a harmadik szint alaprajza és Babits Mihály úti homlokzat

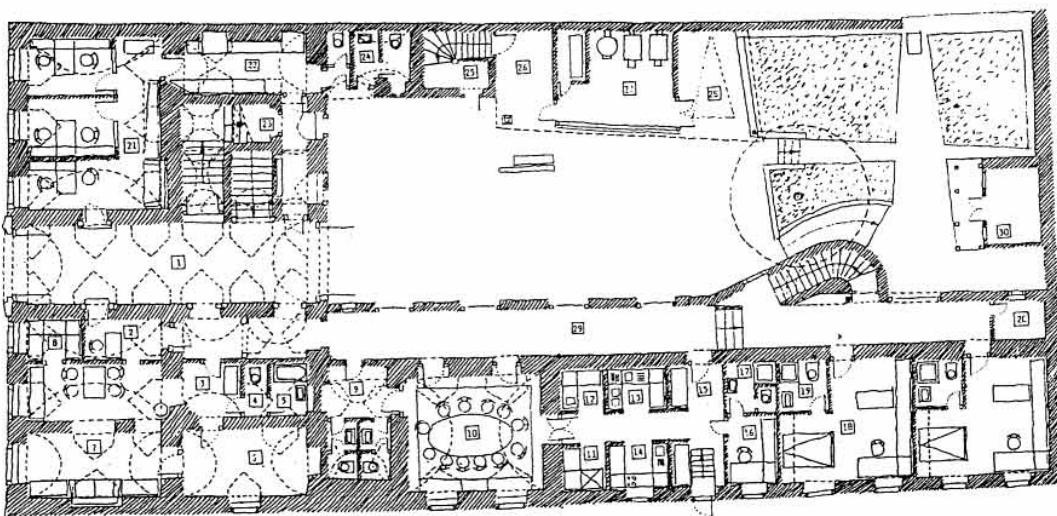
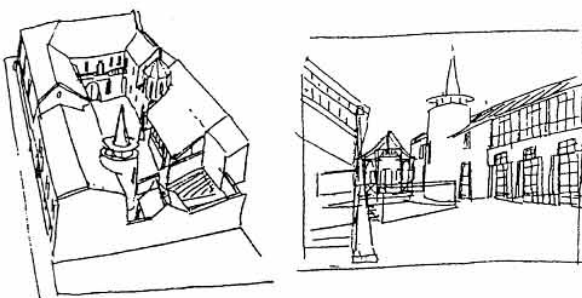
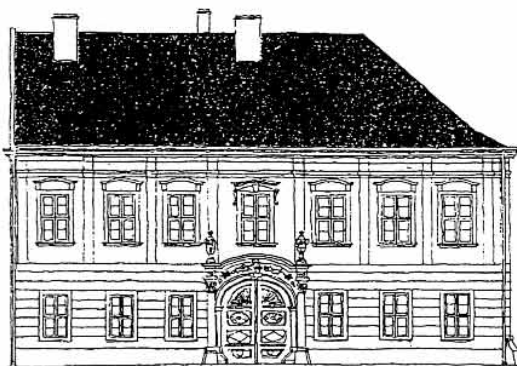
ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI ÉPÜLET (SÁNDOR PALOTA), JÓKAI UTCA 1.

Építészek: Karácsony Tamás, Kund Ferenc

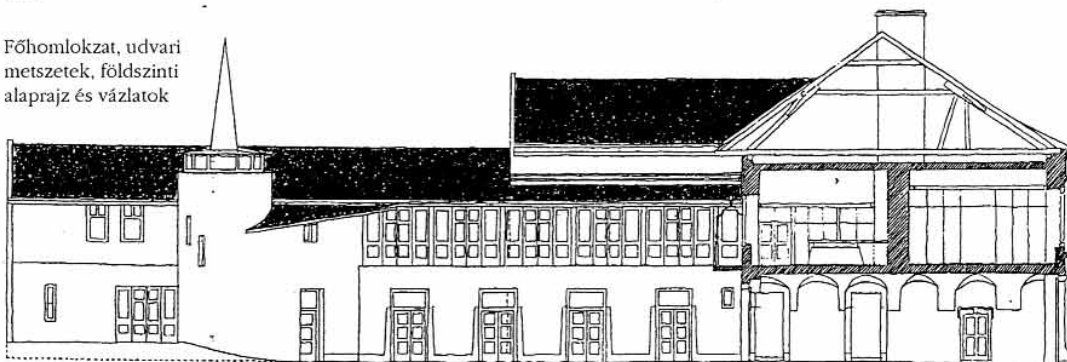
Esztergom egyik legrangosabb polgárvárosi építménye a történelemben Sándor palota néven számon tartott, szép, barokk kapuzatú épület.

A legutóbbi időkben városi lakóházként szolgált, majd amikor szóba jött az Alkotmánybíróság esztergomi elhelyezése, az önkormányzat kiürítette és rendelkezésükre bocsátotta az épületet.

Ebben az időben született a bemutatott tanulmányterv, amely az adott építészeti keretek mellett kínált megoldást az Alkotmánybíróságnak nemcsak jelképes esztergomi letelepedésükhöz...

Főhomlokzat, udvari metszetek, földszinti alaprajz és vázlatok

POSTAÉPÜLET FELÚJÍTÁSA, SZÉCHENYI TÉR

Építészek: Álmosdi Árpád, Karácsony Tamás, Kund Ferenc

Esztergom főterének egyik legszebb historizáló épülete, melyet Prokopp János (1825-1894) építész tervezett, a Postaépület. Eredetileg vaskereskedés céljára épült, de röviddel ezt követően a posta költözött az épületbe és azóta is ott működött kisebb-nagyobb belső átalakítások mellett, a legutóbbi időkig.

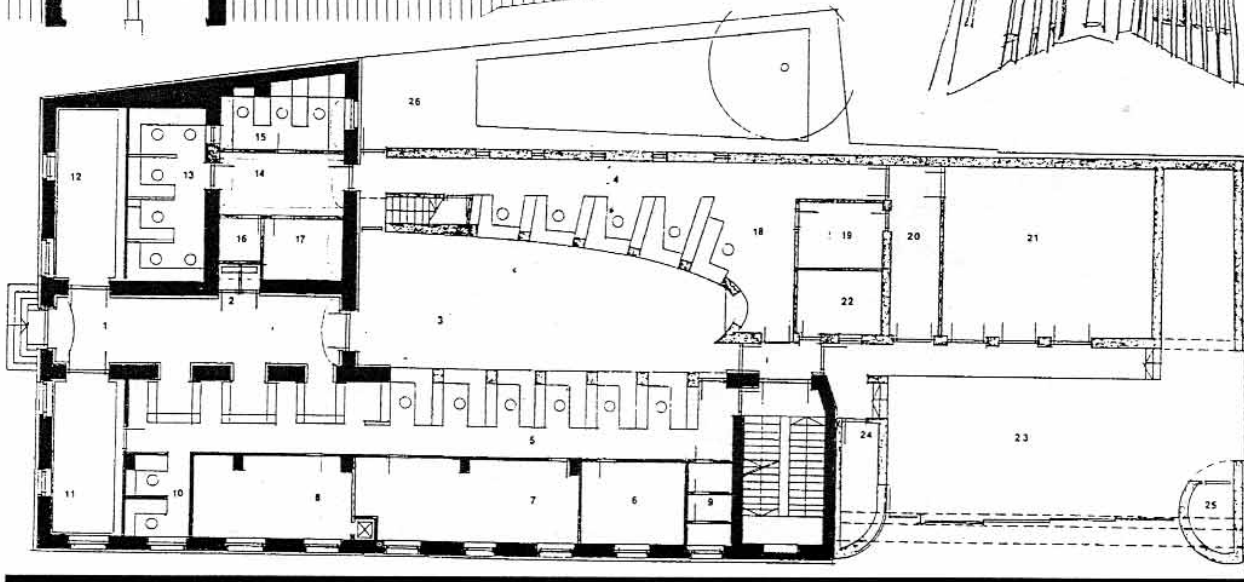
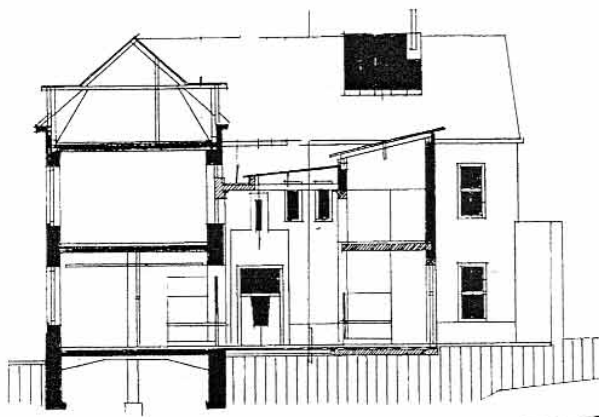
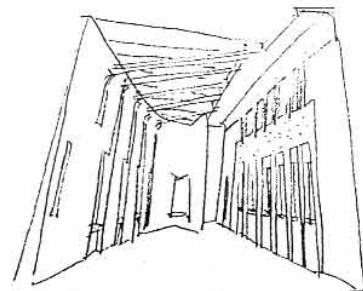
1994-ben a Posta Igazgatóság tervpályázatot hirdetett, mely pályázatra a bemutatott tervet nyújtottuk be.

Tervezési koncepciónk arra a történelmi hagyatékra támaszkodott, melyet kevésbé ismert, de esztergomi működésében annál magasabbra értékelhető elődünk ránk hagyományozott. Az épület igazi értékét a homlokzati képzésen és a beépítési konfiguráción túl egy díszesen kialakított emeleti terem adja. A korábbi durva beavatkozásokat átértékelve az eredeti épületet kívántuk meghagyni, és ehhez a régihez szervesen kapcsolódva adtunk egy új bővítési megoldást, mely a mai postai funkcióknak és forgalmi igényeknek megfelelően (volna....)

Az új épületrész nem hagyományosan értelmezett bővítés kívánt lenni, hanem markánsan új, önálló karakterű épület, mely messzemenőig igazodik a közvetlen környezethez, és képes a több mint 100 éves múltú épülettel összeölelkezni, mintegy a kollegiális kéznagyítás gesztusát tolmácsolva az előttünk működő alkotó

Archív fénykép a Postáról: átalakítás alaprajza, keresztmetszete: a toldalék bejárata és az ügyfélfogadó távlati képe

REHABILITÁCIÓS ÓVODA, HONVÉD UTCA

Építész: Jaksics László

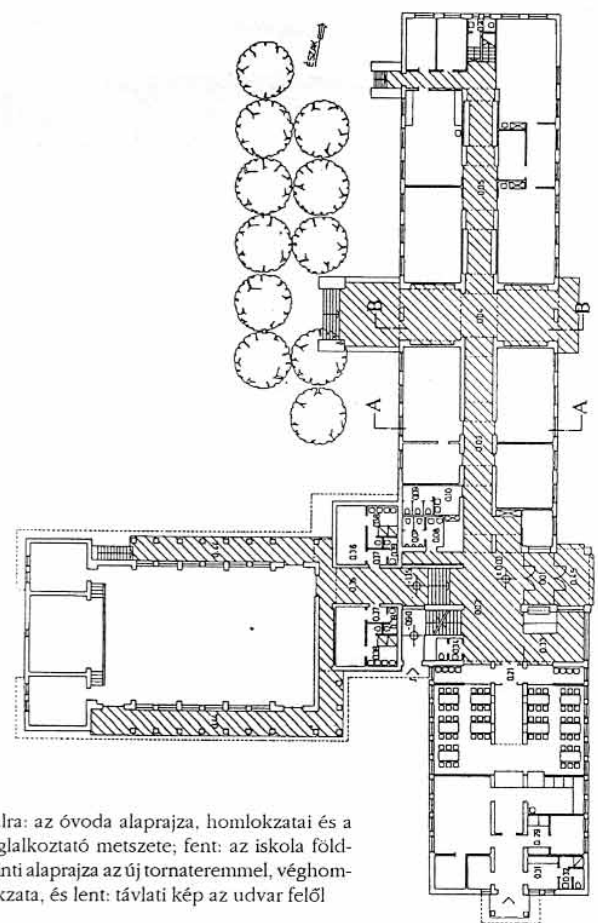
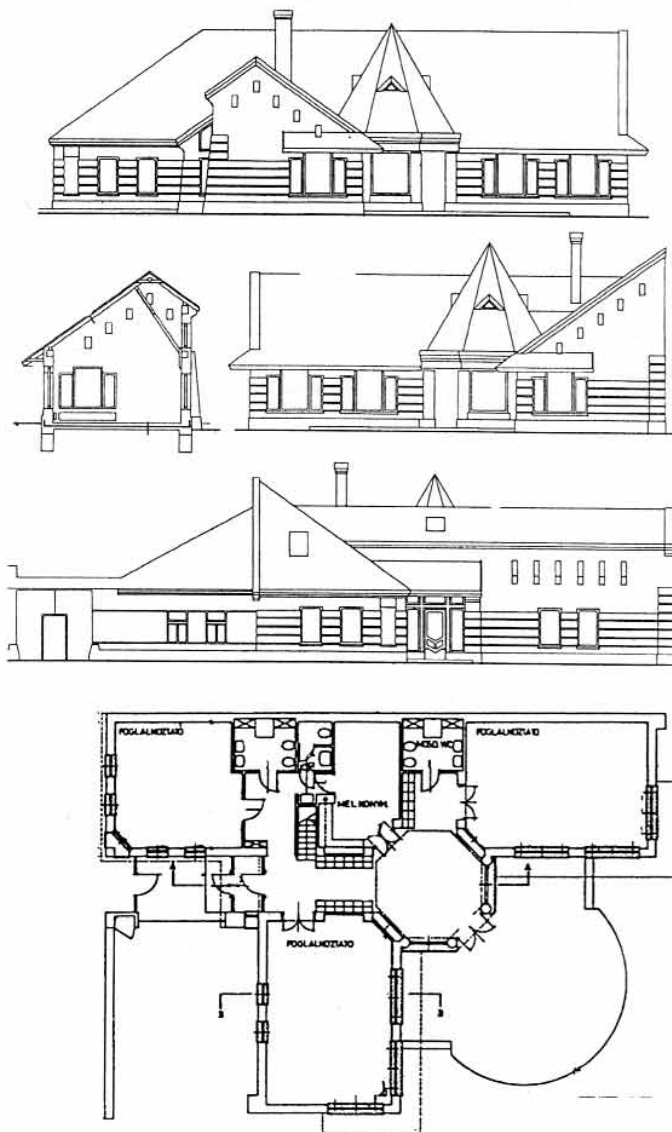
1994-ben terveztem, szellemi fogyatékos gyermekek számára. Az engedélyezési tervet mondták vissza. Egy kis ház Esztergom igazi mezővárosi utcájában, a református parókiya mögötti telken, lakóházak sorában. Nagyon szerettem ezt a munkát, amelynek révén sok értékes, de sajnos teljesen kiszolgáltatott emberrel kerültem jó ismeretségbe, munkakapcsolatba. Az ígéretesen kezdődött tervezés sajnos eredménytelenül zárult.

KISEGÍTŐ ISKOLA, DOBOGÓKŐI ÚT

Építész: Jaksics László

1994-ben terveztem a volt Malinovszkij laktanya legénységi épületének átépítésével. Hátterében ugyanaz a pedagógus közösség állt és segített, mint az óvodánál.

A reménytelennek tűnő, halott ház megtalálta az új életbeni szerepét, a szerep pedig (sok szomorúság után) megtalálta a reményteli jövő útját. A munkát engedélyezési tervig tudtam vinni; a város céltámogatást nyert vele, de ezt követően kivágtak belőle, mint egy rákos daganatot. Szerencsére a ház épül, de sajnos nem a megfelelő szakmai irányítás mellett.

Balra: az óvoda alaprajza, homlokzatai és a foglalkoztató metszete; fent: az iskola földszinti alaprajza az új tornateremmel, véghomlokzata, és lent: távlati kép az udvar felől

FÜRDŐSZÁLLÓ-REKONSTRUKCIÓ

Építész: Jaksics László

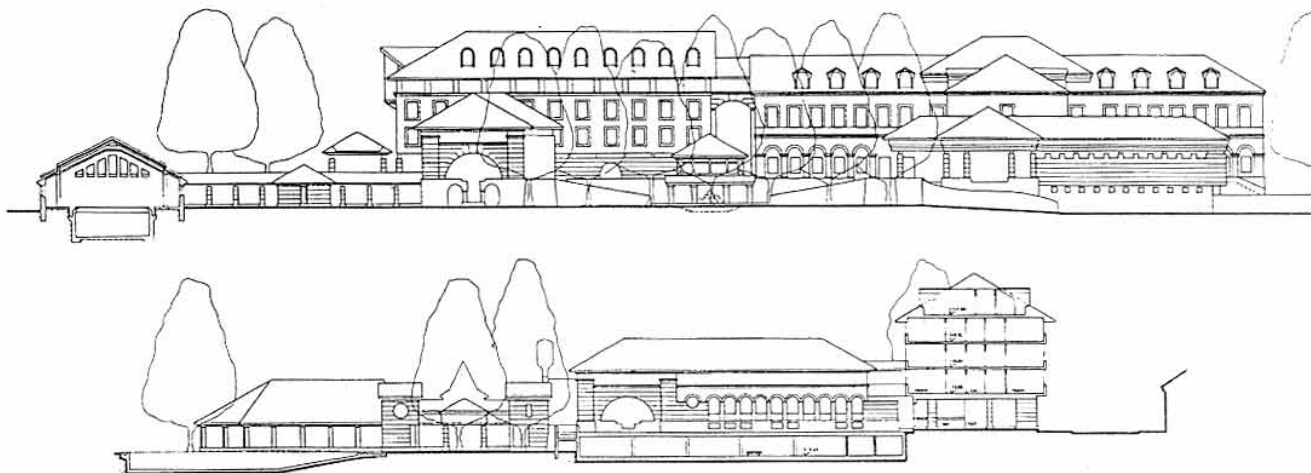
A ház utolsó állami kezelője a tatabányai Kristály vállalat volt. Az ő közreműködésükkel (de nyilván az elhibázott vagy nem létező városszervezés is közrejátszott ebben) elhasználódott, fizikailag és üzletileg is tönkrement, közéleti szerepkörében kihalt a műemlékszálló. A megbízást sajnos tőlük kaptuk, de nem volt konstruktív elképzelésük a fejlesztésről, holott a ház városszerkezeti és városképi szempontból kimagasló érték, közéleti szerepköre, hagyományai több évszázadra nyúlnak vissza. Ennek a hagyománynak a felélesztése és az építészeti környezet megújítása – úgy gondolom – a város kötelessége és felelőssége.

épület. A Szent István artézi fürdőtelepet az Esztergomi Takarékpénztár RT. az 1920-as években építtette, egyúttal felújítva a fürdőszállót is.

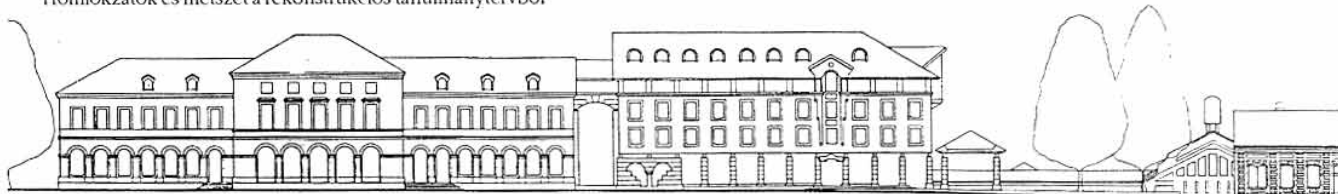
A háború utáni bányaművelést kísérő karsztvízkiemelés elapasztotta a forrásokat és lehűtötte a hévizeket. A strand az egyetlen, még működő artézi kútból nyeri a vizét.

A tanulmánytervben az előbbieken vázolt fürdőkultúra és vendéglátás feltámasztását célozva a teljes tömb összefüggő hasznosítását javasoltuk a meglévő, és feltétlenül figyelembe veendő épületállomány szellemi értékeihez igazodva úgy, hogy az új épületek az építészeti adottságokhoz és formavilághoz alkalmazkodjanak.

A városi vezetést sajnos ez a rekonstrukciós javaslat nem érdekli; ennek minden gondját, felelősségét elhárította magától, amikor a szálló privatizálását az ÁPV RT.-re bízta.

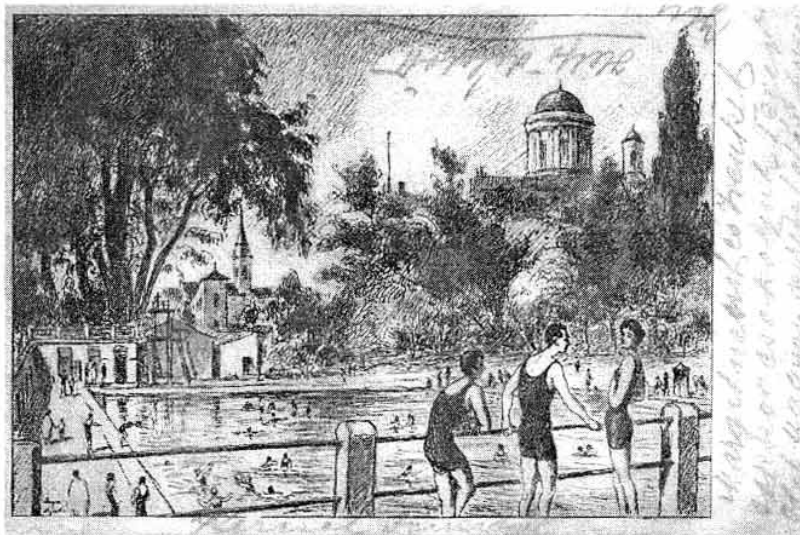
Homlokzatok és metszet a rekonstrukciós tanulmánytervből

Adalékok a fürdőkultúra helyi történetéből:

Ez a terület hőforrásokban gazdag; a források hévizei tavat tápláltak, amelynek létezéséről XIII. századi oklevelek már beszámoltak. III. Béla felesége, Anna királyné építette itt az első közfürdőt. A fürdőépítést a törökök intenzíven folytatták. Az 1830-as évek végén a tavat feltöltötték, a forrásokat föld alatti folyósórendszerbe foglalták; a csatorna ma is létezik. 1842-ben épült a fürdőszálló Zofahl Lőrinc és Gramling Ignác ácsmester vállalkozásában. 1908-ban épült a fedett medence Váczy Hübschl Kálmán tervei szerint, jelenleg a városban ez az egyetlen jelentős szecessziós

Szent István artézi strandfürdő – vitéz Bajor-Bayer Ágost rajza 1936-os képeslapon

ÉPÍTÉSZHALLGATÓK TERVEI

A következő oldalakon a 90-es években készült műegyetemi és iparművészeti főiskolai terveket mutatunk be, amelyek Karácsony Tamás irányításával készültek időszerű esztergomi feladatok megoldására.

A MESTER

Írásomhoz készülődvén megdöbbenem, hogy immár egy emberöltőnyi idő telt el első találkozásunk óta, amely a diplomamunkához kötődött a posztmodern forradalom kezdetén. Rekonstrukciós feladatot készítettünk Eger kiemelkedő szépségű vároldalában, team munkában, amelynek Karácsony Tamás meghatározó tagja volt.

A megoldásnál a városrendezés igen finom és érzékeny (akkor még szokatlan) útját választották a tervezők; letapogatva a meglévő épületállományt, annak történelmi és városkarakteri értékeit, finoman szöve össze újat a régivel. A tervet diplomadíjjal jutalmazták, és belépőt adott a Magyar Építőművészek Szövetségébe, majd a Mesteriskolába. A szakmagyakorlás első lépéseit Tamás szűkebb pátriájában, Esztergomban tette meg, a keresztény magyar államiság „elcsendesített” fellegvárában.

A környezet, a hely szelleme formáló erő, különösen annak számára, aki érzékeny műszerként reagál annak eseményeire, szeretett városának építészeti gondjaira.

Nem hiszem, hogy létezik Esztergomban olyan szeglet, amelyet Karácsony Tamás és munkatársai figyelő gondossággal fel ne mértek, amelyre építészeti javaslatot, tervet ne készítettek volna. Mint harkály a fa beteg kergét, úgy járták végig a város fejlesztésre szoruló pontjait.

Az építész közéletiség csodálatos kezdeményezése telve ötletekkel, lelkesedéssel és embert próbáló közömbösséggel, értetlenséggel.

Lakóházak Szent Tamás hegyén, rendezési terv a Víziváros Dunában tükröződő csodálatos beépítésére, belvárosi foghíjak, iskola és sorolni is lehetetlen a tervek bőségét és teljességét.

Emlékezetes kiállítás mutatta be ezt a küzdelmet, eredményeit tekintve sokszor szomorú szélmalomharcot.

Ha a város nem is fejlődött az alkotó munkatempója szerint, de formálódott az ember, az építész. Ennek eredménye egy szuverén egyéniség, akit a szakma Ybl Miklós díjjal tüntetett ki.

Az oktatás, a hallgatóság sokat nyert azzal, hogy sikerült személyét a Középülettervezési Tanszék számára megnyerni. Vezető tanár több mint tíz esztendeje, meghatározó építészeti elvekkel, stílusjegyekkel.

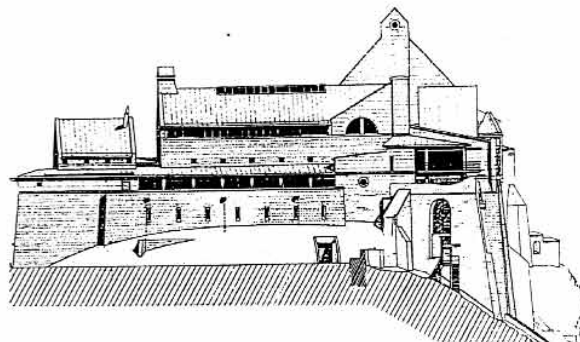
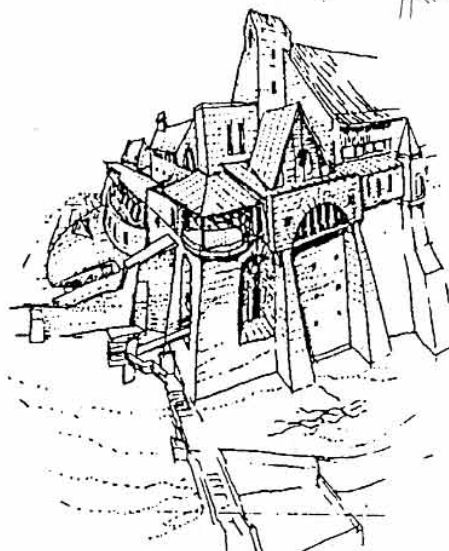
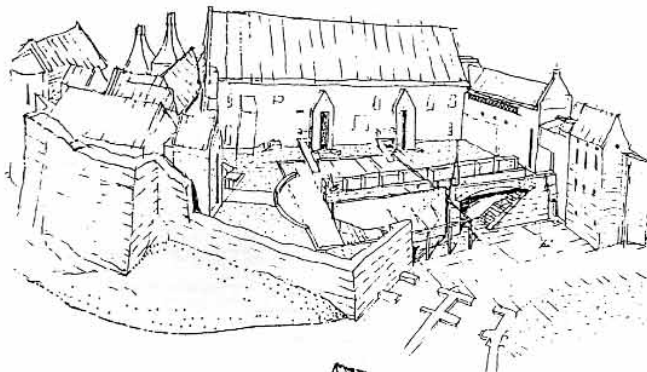
Az illeszkedés finom gesztusai, a környezeti érzékenység, a tiszta funkcionális rend, a szép formai részletek egyaránt jellemzik Karácsony tanár úr és növendékeinek terveit. Kölcsönös szeretet mester és tanítvány között az egyetlen bér, amelyet az egyetem méltatlan anyagi lehetőségei között a Tanár Úr magáénak tudhat. És a sok szép hallgatói terv, amelyek közül néhányat közrebocsájt.

Török Ferenc

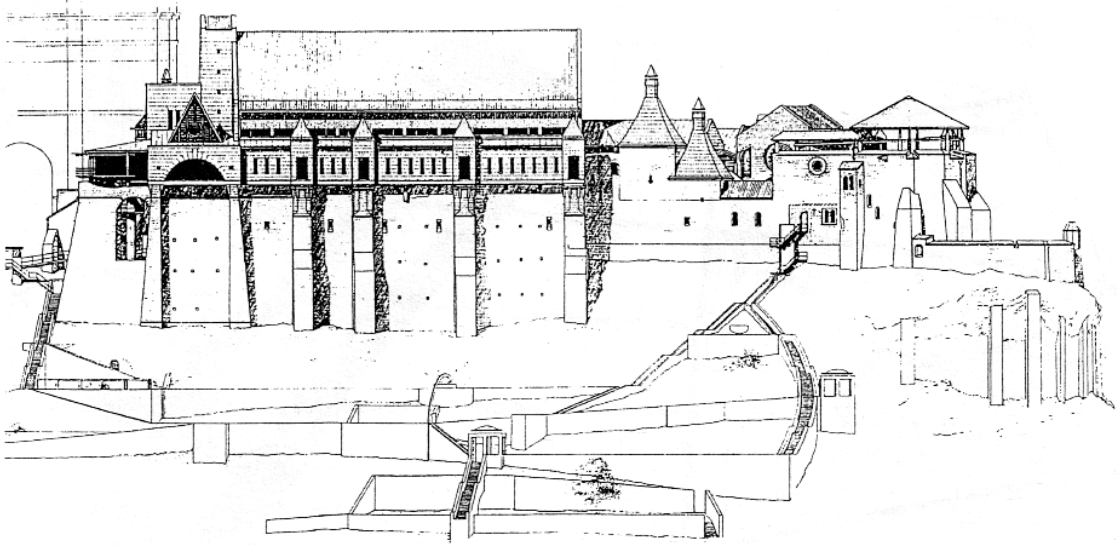
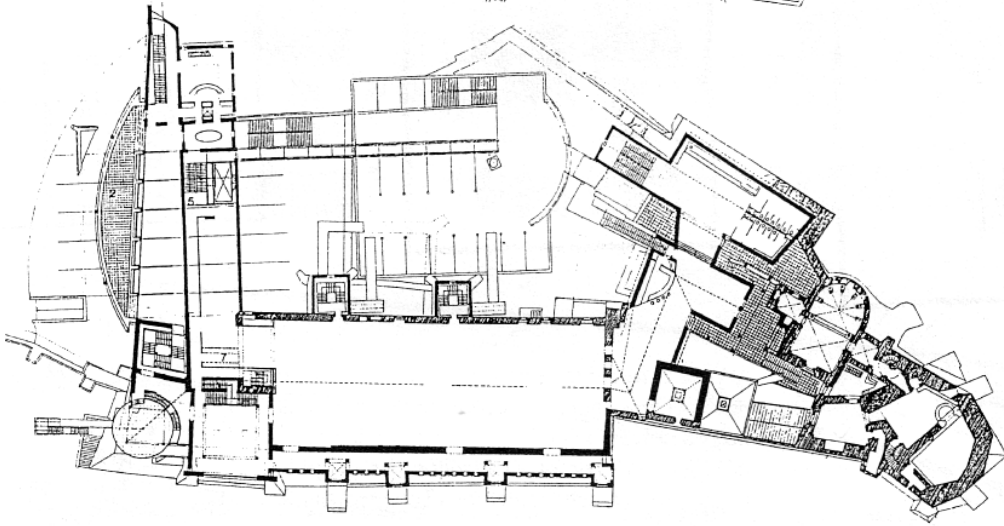
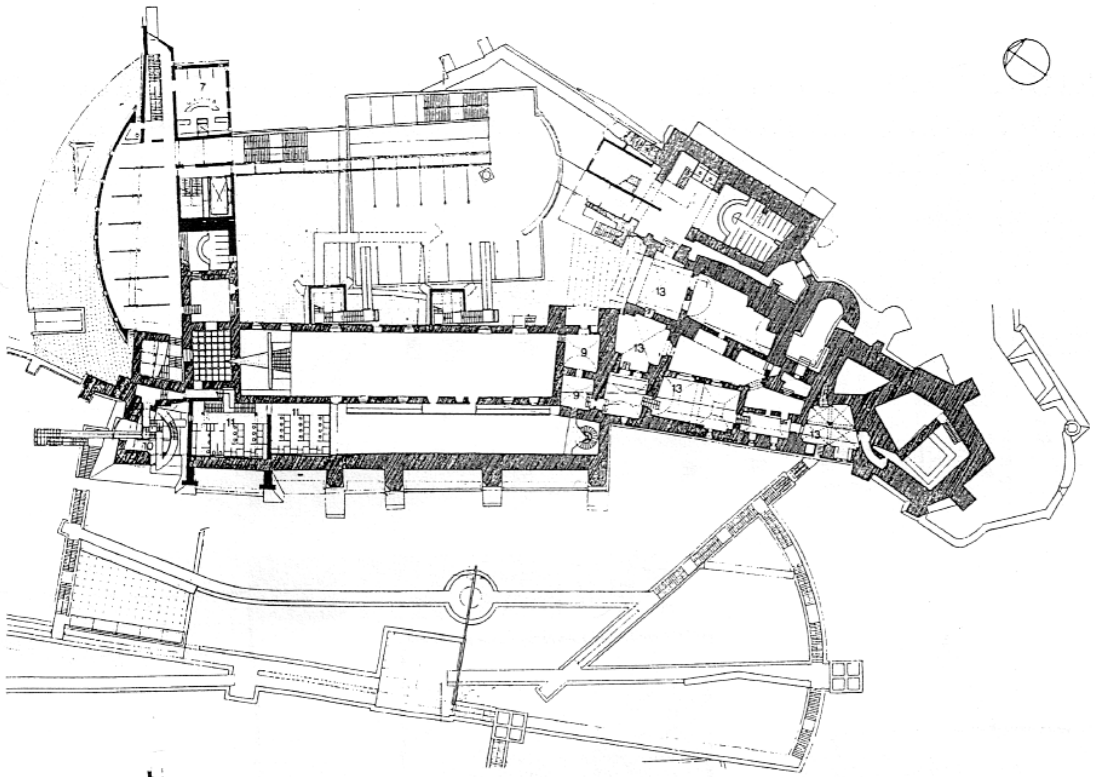
KIRÁLYI PALOTA REKONSTRUKCIÓJA

Kurta Zsolt építészhallgató, diplomatervező, 1992

A Vitéz János-féle lovagterem Vukov Konstantin által készített rekonstrukciós javaslatával egyidőben született a gondolat, hogy az esztergomi palota a visegrádi hármak vezető politikusainak találkozóhelye lehet, és ehhez megfelelő reprezentációs terek készüljenek. A felújítási terv ennek figyelembe vételével készült.

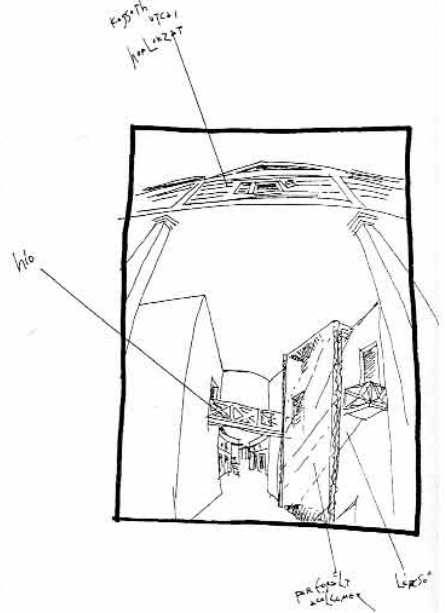
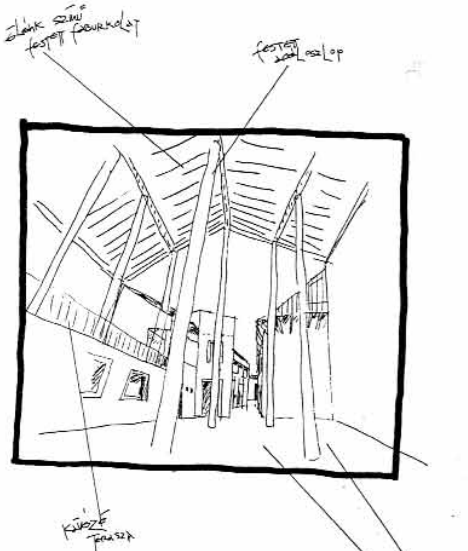
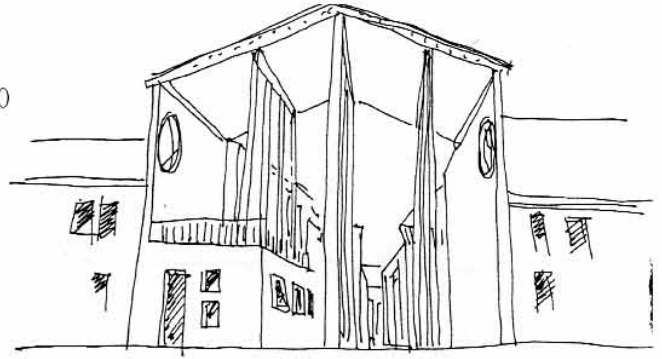
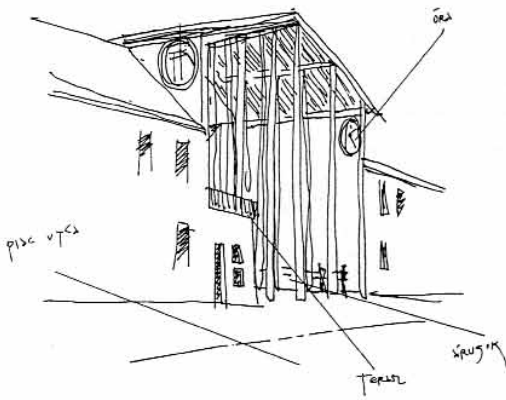

A felújított palotaszárny nézete a Bazilika felől, és annak nyugati sarok-részlete. Északnyugati homlokzat. A szemben lévő oldalon a földszinti és első emeleti alaprajz és a Duna felőli homlokzat.

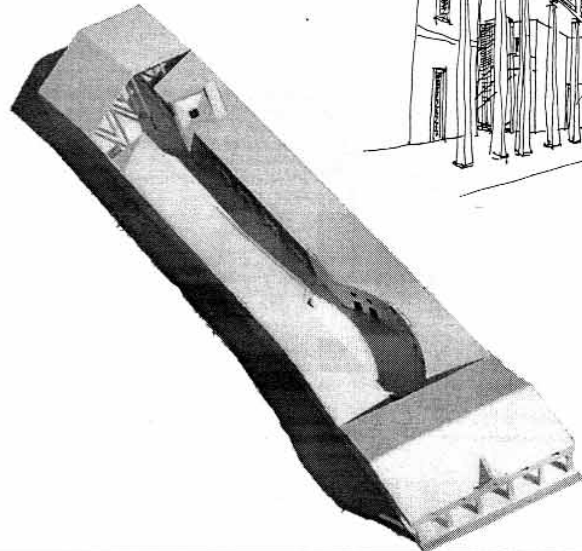
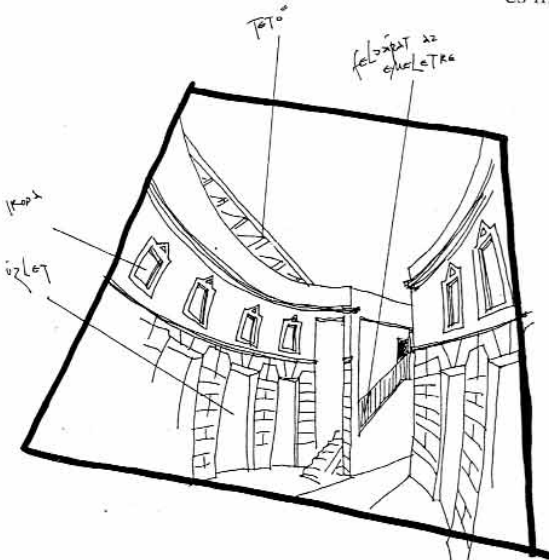

ÜZLETHÁZ A ZALKA MÁTÉ ÉS KOSSUTH LAJOS UTCA KÖZÖTT

Kelemen Csaba építészhallgató komplex terve, 1990

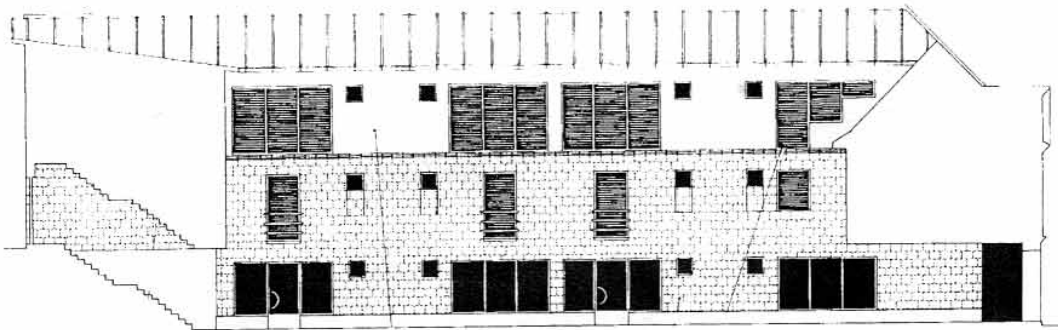
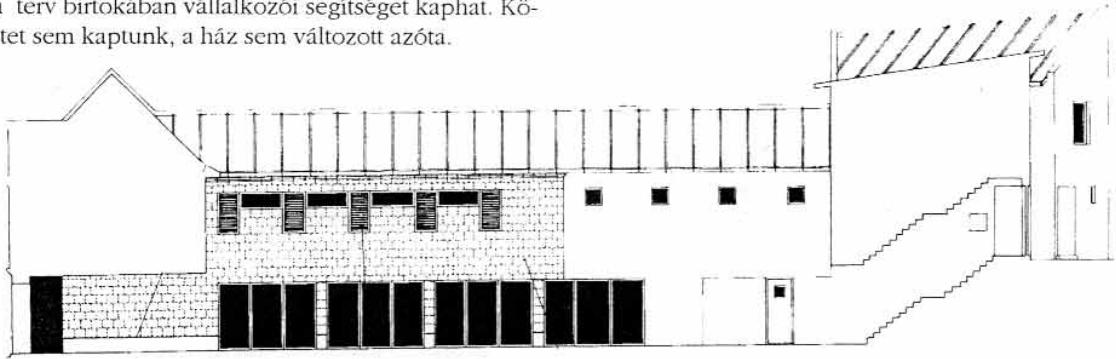
A piactérre nyíló egyetlen átjáróház összedőléssel fenyegetett, ebből adódott a gondolat, hogy a helyén üzletkét, irodákból, kávéház-ból álló belső üzletutca létesüljön. A régi épület megerősítve a helyén maradt. (Tömegvázlatok, és modellfotó)

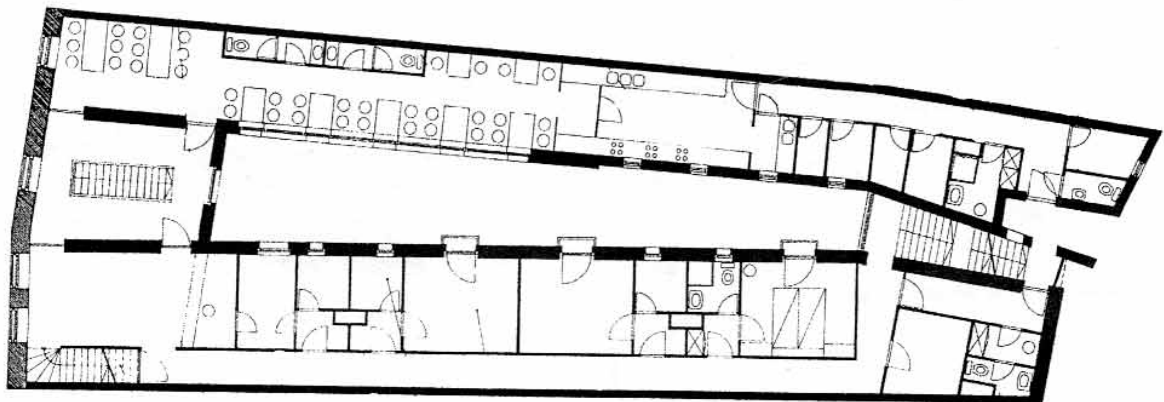
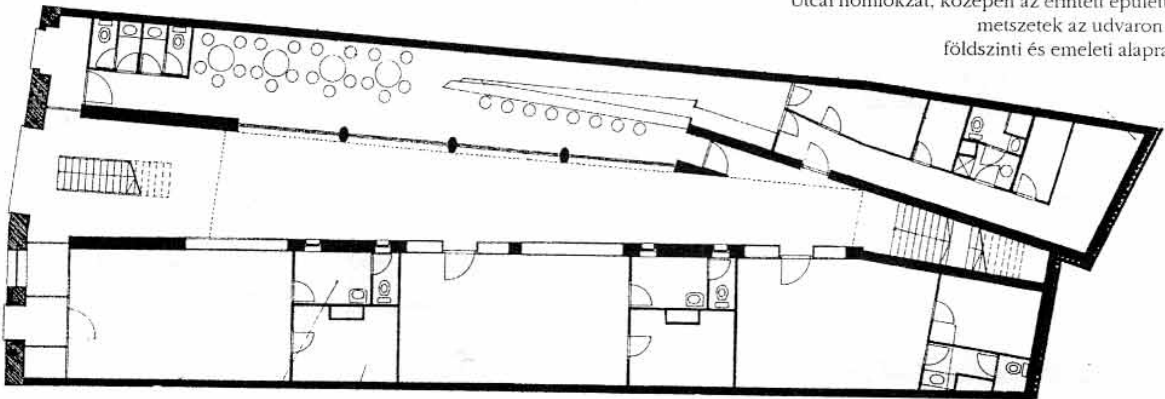
ÜZLETHÁZ, BAJCSY-ZSILINSZKY UTCA 7.

Boór András építészhallgató komplex terve, 1994

A meglévő épület tulajdonosa javaslatot kért házának vendéglátó funkciókkal történő bővítésére abban a hiszemben, hogy a terv birtokában vállalkozói segítséget kaphat. Köszönetet sem kaptunk, a ház sem változott azóta.

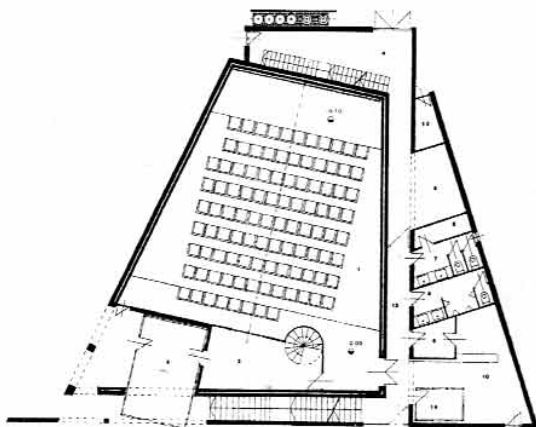
Utcai homlokzat, középen az érintett épülettel, metszetek az udvaron át; földszinti és emeleti alaprajz.

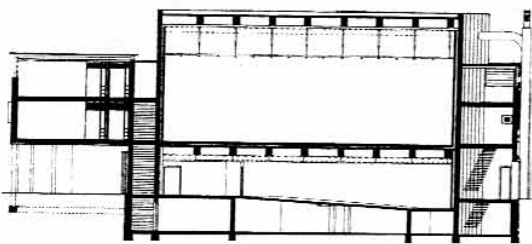
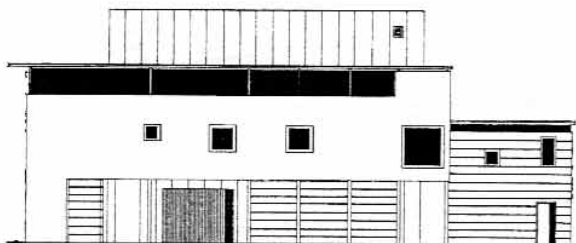
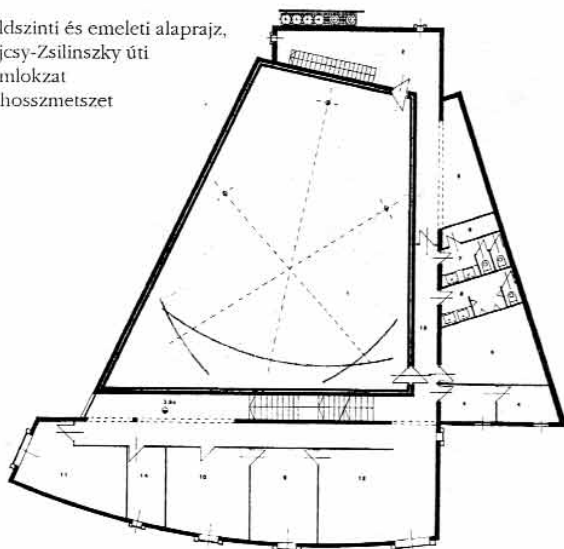
VÁROSI TÉVÉSTÚDIÓ

Tótpál Judit építészhallgató komplex terve, 1991

Amikor az önálló városi tévé és rádió elkezdte működését, várható volt, hogy önálló stúdiót fognak tudni használni. Jelenleg továbbra is egy bérelt szobából folyik a közvetítés.

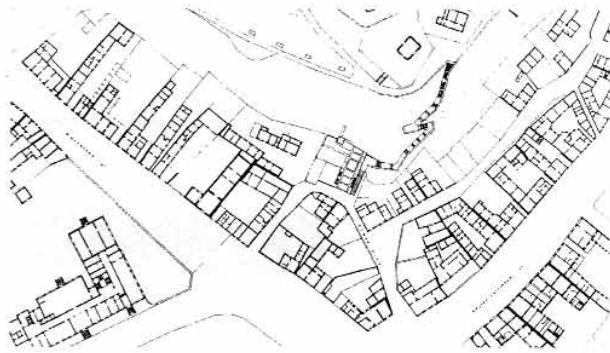
Földszinti és emeleti alaprajz, Bajcsy-Zsilinszky úti homlokzat és hosszmetset

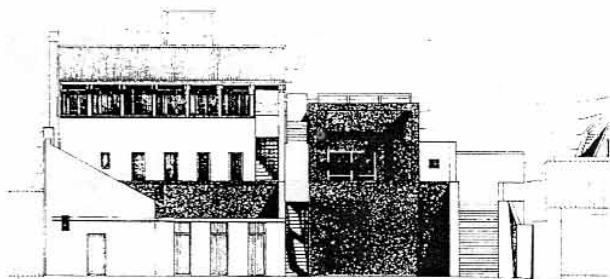
SZENT TAMÁS HEGYI VENDÉGHÁZ

Pálinkás Ferenc építészhallgató diplomaterve, 1992

A Suzuki Autógyár Esztergomba telepítése idején a japán vendégek elhelyezésére és a gyári dolgozók pihenésére szolgált volna a Szent Tamás hegy sajátos beépítéséhez illeszkedő vendégház és pinceklub.

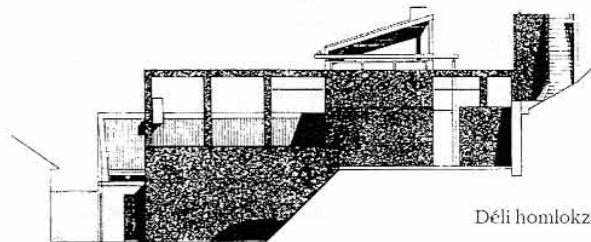
Helyszínrajz; a rajz közepén a lépcsősor végén látható a tervezett vendégház

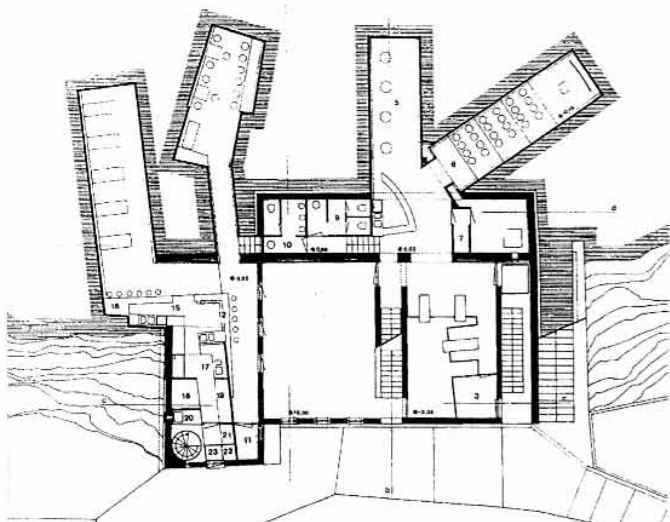
Nyugati homlokzat

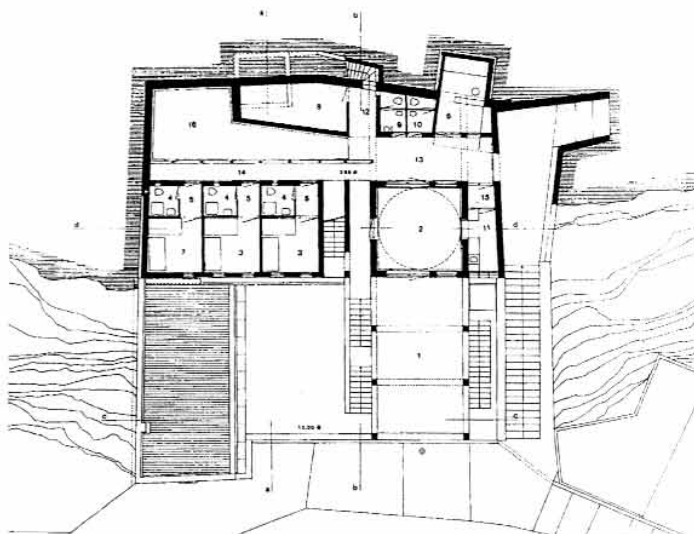
Felső udvari nézet

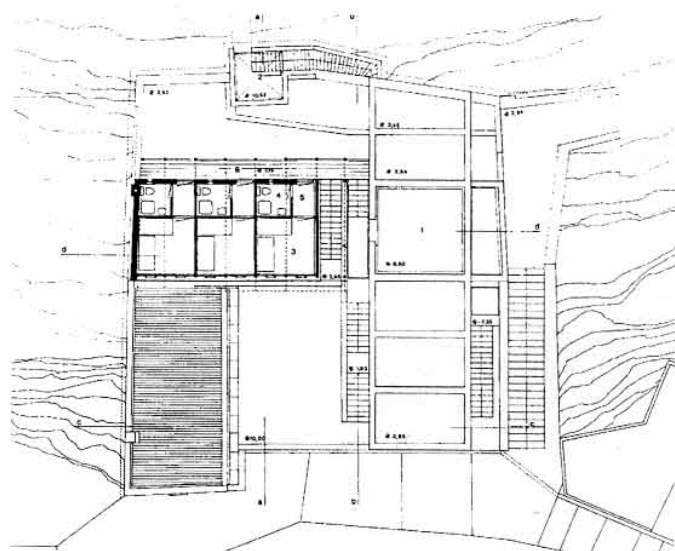
Déli homlokzat

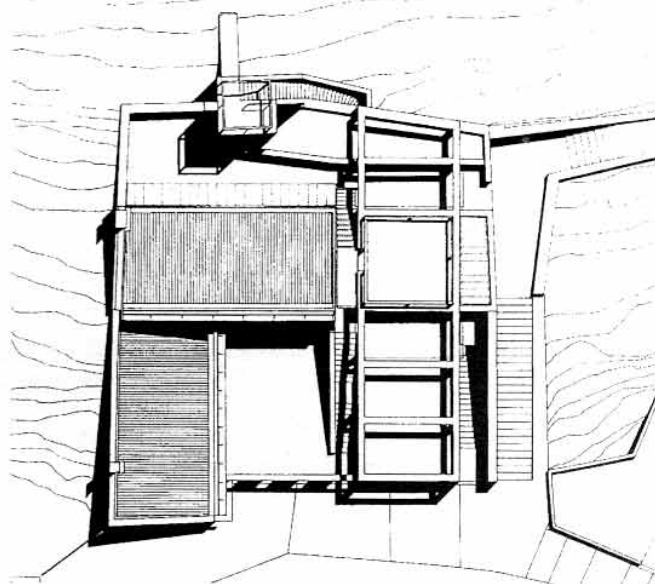
Földszinti alaprajz a meglévő pincék bekapcsolásával

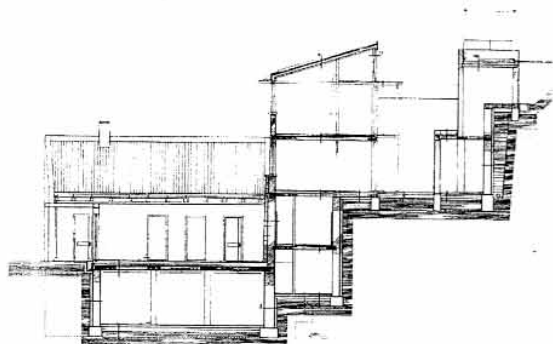
Első emeleti alaprajz

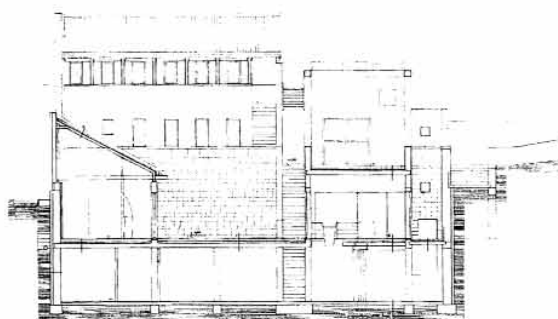
Második emeleti alaprajz

Tetőnézet

Kelet-nyugat irányú metszet

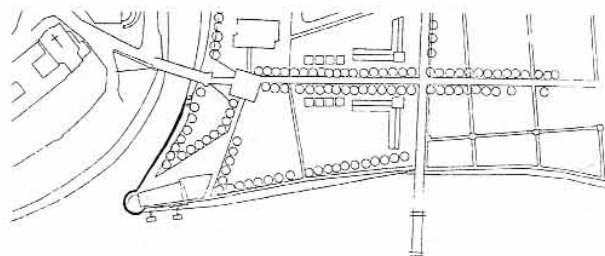

Észak-dél irányú metszet

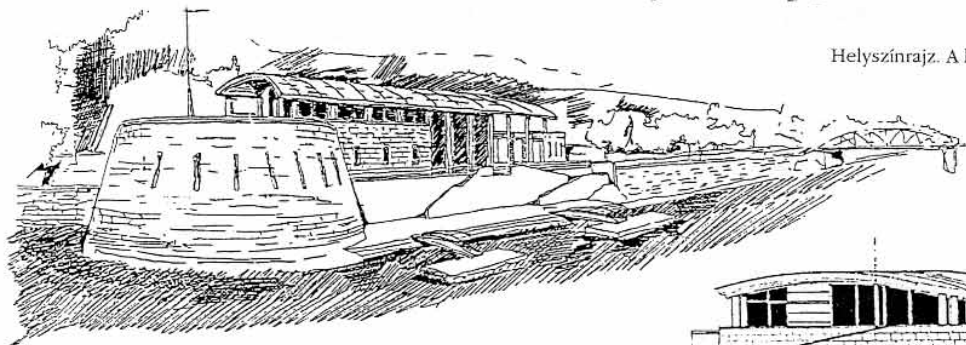
PRÍMÁS SZIGETI HAJÓÁLLOMÁS

Pálinkás Ferenc építészhallgató komplex terve, 1991

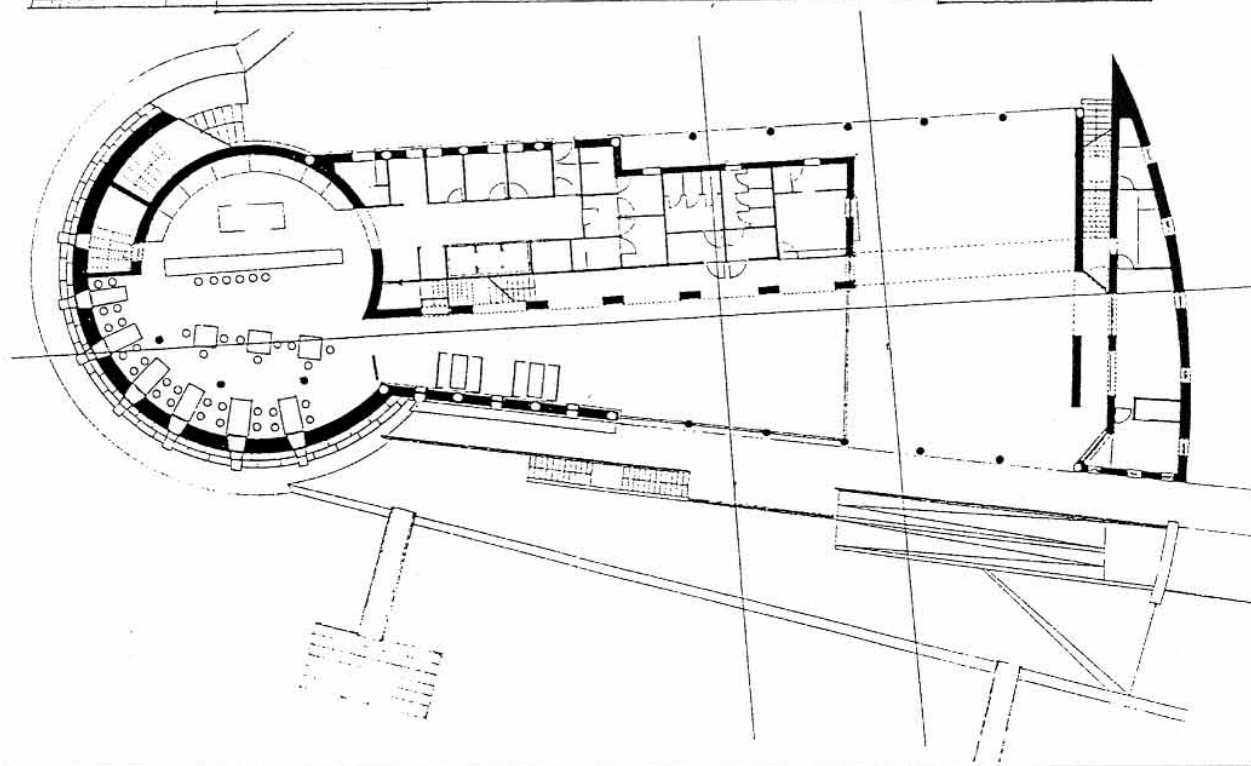
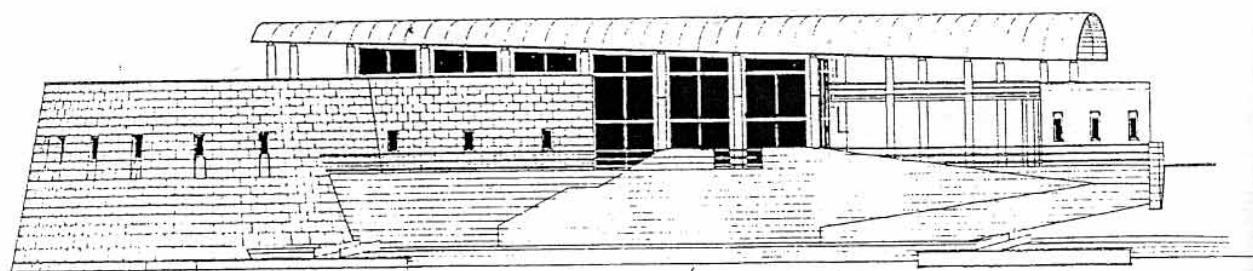
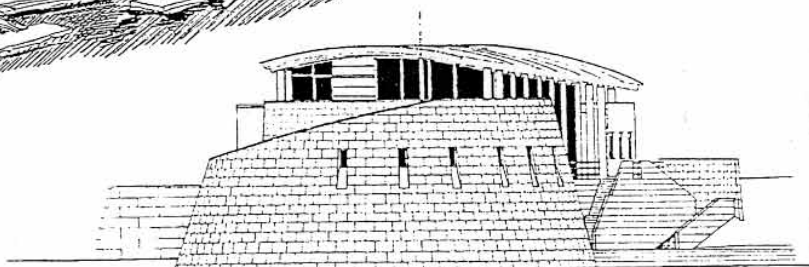
A szigetcsúcson zárt honvédségi terület volt; ennek szabaddá válása után nyílt lehetőség a meglévő, csúnya kikötő helyett új hajóállomás tervezésére. Itt áll az országzászló; ez az alkalmas hely a városba való érkezéshez.

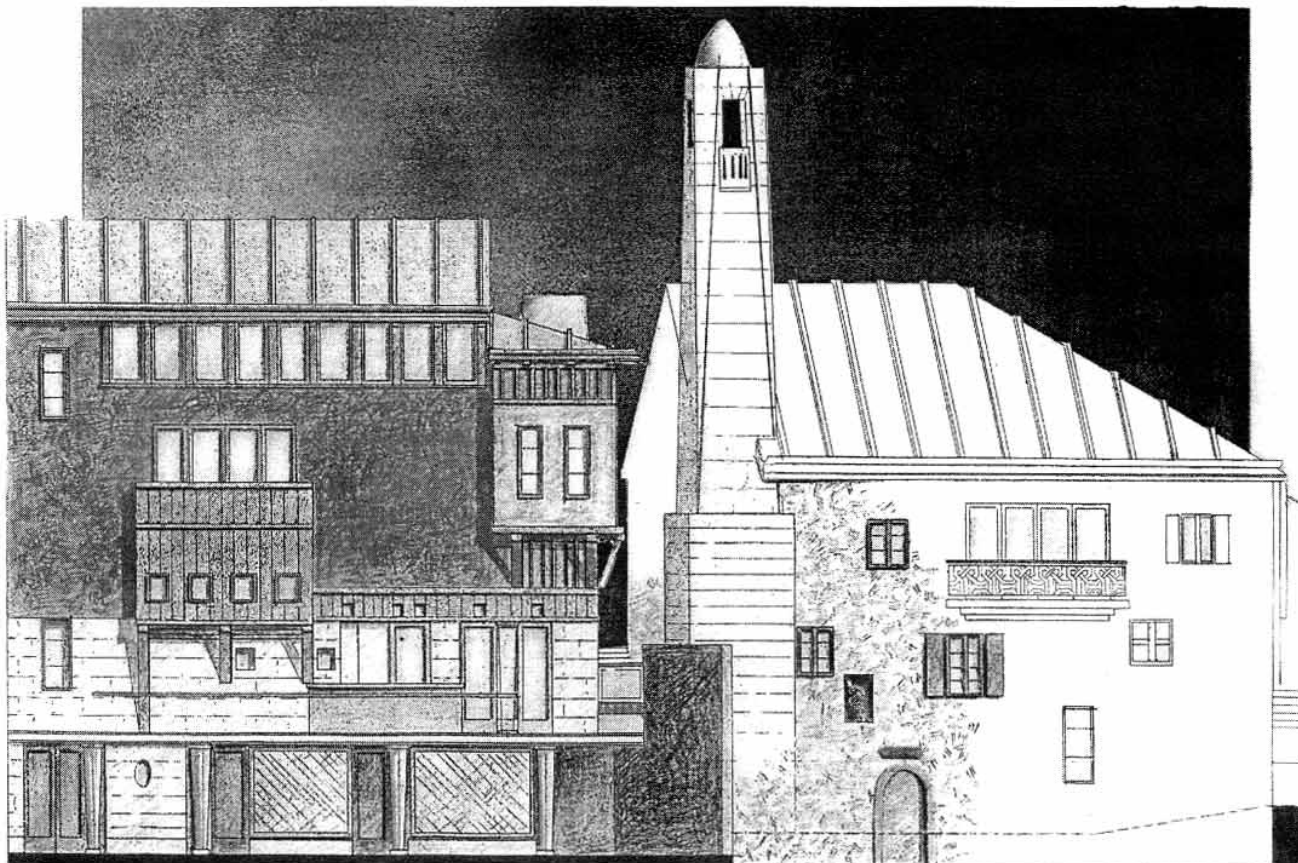

Helyszínrajz. A hajóállomás a szigetcsúcsra kerül.

Távlati kép, homlokzatok és alaprajz.

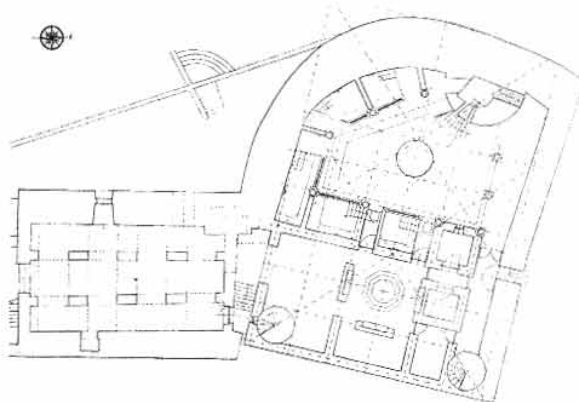
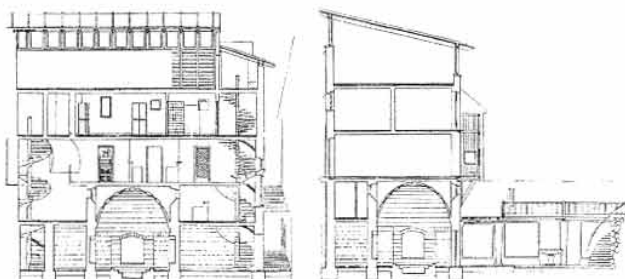
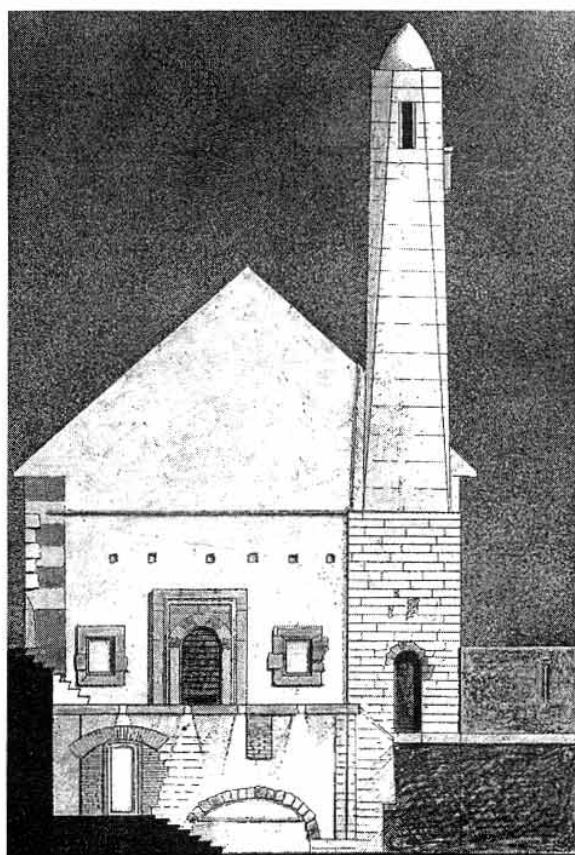

Nyugati és északi homlokzat, metszetek és alaprajz

FÜRDŐ ÉS DZSÁMI, BERÉNYI UTCA

Bende Katalin főiskolai hallgató diplomaterve, 1993

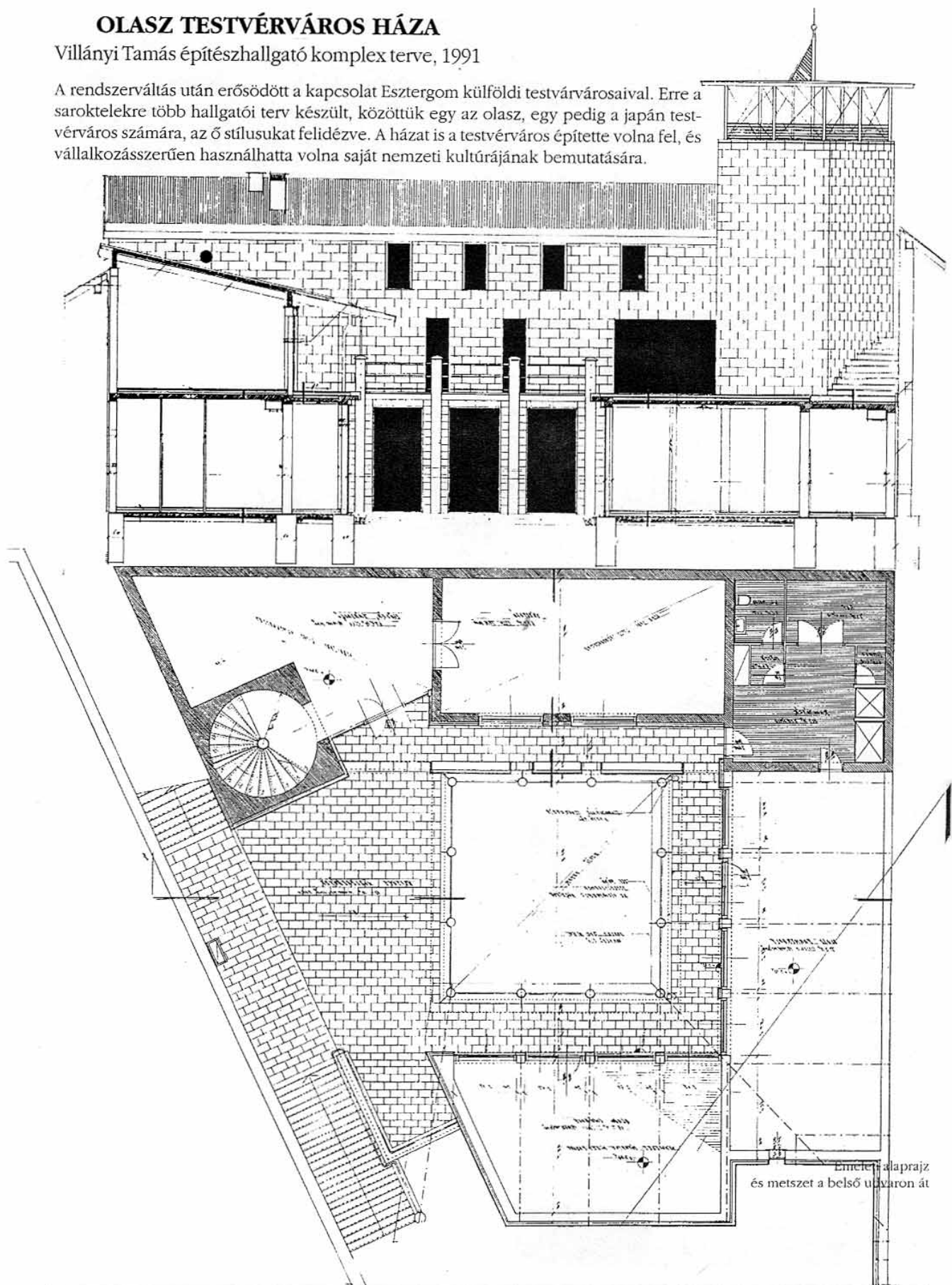
A Duna parton valaha állt török kori fürdő és dzsámi romjából éleszti újjá a terv a mai fürdőt.

OLASZ TESTVÉRVÁROS HÁZA

Villányi Tamás építészhallgató komplex terve, 1991

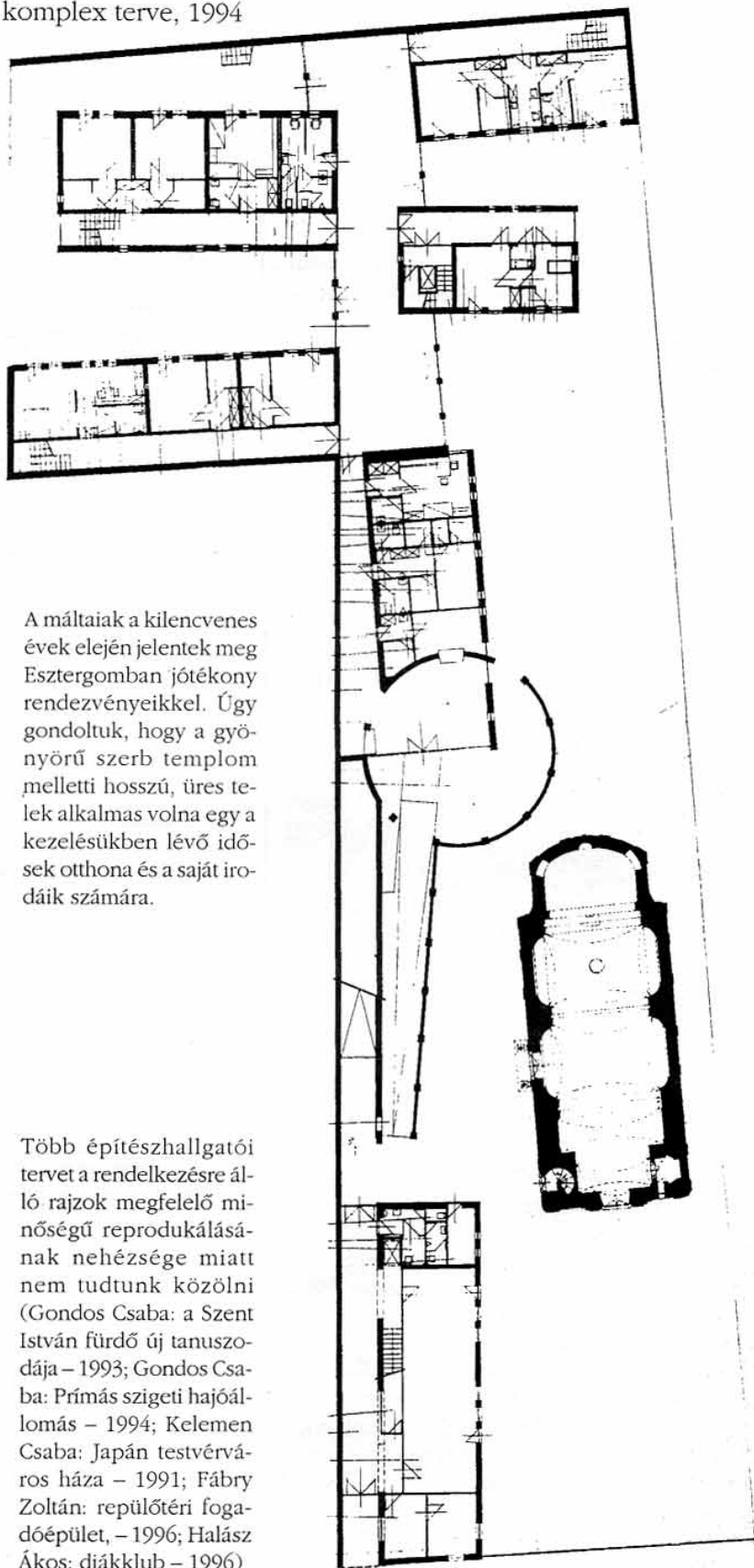
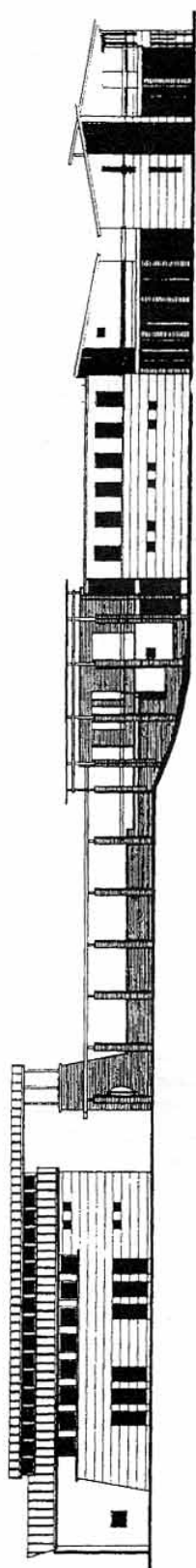
A rendszerváltás után erősödött a kapcsolat Esztergom külföldi testvérvárosaival. Erre a saroktelekre több hallgatói terv készült, közöttük egy az olasz, egy pedig a japán testvérváros számára, az ő stílusukat felidézve. A házat is a testvérváros építette volna fel, és vállalkozásszerűen használhatta volna saját nemzeti kultúrájának bemutatására.

Emelet alaprajz
és metszet a belső udvaron át

MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT OTTHONA

Páll Anikó építészhallgató komplex terve, 1994

A máltaiak a kilencvenes évek elején jelentek meg Esztergomban jótékony rendezvényeikkel. Úgy gondoltuk, hogy a gyönyörű szerb templom melletti hosszú, üres telek alkalmas volna egy a kezelésükben lévő idősök otthona és a saját irodáik számára.

Több építészhallgatói tervet a rendelkezésre álló rajzok megfelelő minőségű reprodukálásának nehézsége miatt nem tudtunk közölni (Gondos Csaba: a Szent István fürdő új tanuszodája – 1993; Gondos Csaba: Prímás szigeti hajóállomás – 1994; Kelemen Csaba: Japán testvérváros háza – 1991; Fábry Zoltán: repülőtéri fogadóépület, – 1996; Halász Ákos: diákklub – 1996)

KÁLMÁN ISTVÁN SZÜLETÉSNAPJÁRA

*Sohasem egy vagy,
mindig változó,
szikla kövek közt
hold a csillagok közt...*

Ha Rád gondolkodom, a gondolatról kell gondolkodnom. A gondolatról, melynek szótöve nyelvünkben a *gond*, és rokon szava a *gondoskodás*. A gondolatról, amelynek sápadt a fénye, és árnyéka a Teremtés Urának. A gondolatról, amely, ha kiteljesedik, eszme a neve, amely maga a formátlan teremtési szándék, az alakatlan, nem meghatározható erő, forró és eleven; belénk hatoló, és bennünket befogadó, körülölelő és bensőnkben visszhangzó, változékony és örökkévaló. A gondolatról, amely előttünk alakul, Általad és általunk, telítődik és elevenül, teremtődik és teremt, fortyogó, felbuzgó, áradó és hűvös, tiszta, pontos. A gondolatról, Aki Eszmévé lett, aki élővé vált, aki egyszerre tükrözi és teremt a valóságot, aki többé nem különböztethető meg Tőled, aki immár fenségesen, borzalmasan és nagyszerűen, pompásan tornyosulsz a világ és az emberek fölé, és görnyedsz alattuk egyszerre, aki Király és szolgáló, barát és ellenség, igyekezet és türelem, jó és rossz, aki maga a jelenés, aki maga

*... de mindig egy vagy,
sohasem változó.*

Kampis Miklós

Ahogy nem tehetek arról, hogy melyik országban születtem; ahogy természetesnek veszem, hogy van délelőtt és délután, úgy nem én határozom meg azt sem, hogy ki a barátom. Nem jó vagy rossz cselekedetek, nem érdemek vagy érdemteleniségek, nem az árulás vagy a hűség adja feltételét a barátságnak. A barátság lesz, beláthatatlan és indokolhatatlan kötelek szövődnék, egymással váltott szó és találkozás nélkül is. Ne kérdezze senki a miértet, a hogyan, a meddiget; nincs válasz. A barátság nem ismeri a megbocsátást, a sértést, a neheztelést, a bosszút; a barátságban ezeknek semmi értelmük. De nincs értelme közös eszmének, a faji hovatartozásnak, a foglalkozásnak sem; a barátság honát másutt kellene keresni. A barátság otthona a barátságban van. A barátság fényes, tiszta, a barátság büntelen, a barátság az első perctől kezdve érett, nem változik, a barátság földön és időn kívüli táj, tudattalan juss az Aranykorból.

Kedves Barátom, az Isten éltesse.

Makovecz Imre

Kis késéssel Kampis Miklós és Makovecz Imre után a harmadik Alapító hatvanadik születésnapját is megünnepelhetjük.

Kálmán István körülbelül hatvan éve folyamatosan tanít és tanul. Gyökereit látszólag magába a tudásba eresztette, ezért mindenütt egyformán otthon van, mindenből levonja a maga számára fontos tanulságokat, amelyek beépülnek abba a sajátos, Kálmán-féle tananyagba, amelyet továbbad konferenciákon és kocsimákban, főiskolákon és munkahelyi értekezleteken. A gondolatok gyakorlati próbájaként egy szocialista agrárból virágzó vállalatot teremtett; szervezett iskolát, egyesülést, újságot, könyvkiadást. Független, öntörvényű lényével máris észrevétlenül továbblébbed, mihelyt ösztönzésére valami létrejön és működik, de jelenléte is alig észrevehető; leginkább egy belső hiányérzetet ébreszt fel a környezetében, s arra készíti, hogy gondolkodjunk mi is. Tanuljunk és tanítsunk. Vállaljuk emberi sorsunkat, ahogyan ő.

Két ember között az élő párbeszédet tartja elfogadható közlésformának, ezért saját, ünnepi írására – féltem – túl soká kellene várni. Így került ide üdvözlésképpen egy huszonöt éves írás, amely azonban huszonöt év múlva is érvényes marad.

Gerle János

MINIMÁLTÉR PÁLYÁZATI TERV, 1972

Az ember legkisebb határoló burka nem a bőre, nem a ruhája, nem a lakása. Mindezekről mégis tudnia kell, hogy körülhatárolják. Ha az ember felismeri határait, ezzel együtt lehetőségeiről is megtud valamit.

A minimális környezet kialakításához önmagam minimális körülhatároltságát kell konkrétan tudnom. Nem filozófiailag intellektuális bizonytalanságban, nem művészileg esztétikai szépségbe burkoltan, de nem is a tudomány egyoldalú tényfanatizmusával. Konkrét szemléleten természettudományos módszerrel végzett lelki megfigyelést értek. E szemlélet első eredménye egy negatív tapasztalat. Ha ébren vagyok, tudatom tartalmát mindig a környezetem tölti ki. Ezt a tartalmat magamra, mint centrumra vonatkoztatom és ezzel magamat, mint minimális környezetet megkülönböztetem és szembeállítom a maximális környezettel. Énem azonban a világos környezettel szemben sötétnek, üresnek, tartalmatlannak mutatkozik.

Ugyanez a helyzet megfordítva, ha egy akciót hajtok végre, mellyel ki akarom helyezni magamat a környezetembe. Akaratom keletkezése pillanatában eltűnik előlem a külső sötétségben és csak eredményeire találok rá, ami már újra környezet. (A kép, melyet meg akarok festeni, mihelyt tudatossá válik bennem, e tekintetben semmiben sem különbözik az előttem álló fa képétől, mert mindkettővel egyformán szemben állok.)

Csak az akció szándéka tudatos bennem, melynek tartalma a korábban átélt világos környezetből származik.

Önmagam, mint minimális környezetet tehát a maximális környezettel való dinamikus viszonyban élem át, mint külső világosságot és belső sötétséget, mint belső világosságot és külső sötétséget. Ez a negatív tapasztalat, melyből kiindulhatok.

Mi az egyik elsőtétítő? Az előítéletek!

Egy ilyen előítélet, hogy az embert bőre határolja körül és ez a körülhatároltság a minimális környezet. Az ember földből, vízből, levegőből, tűzből van és ezek az elemek hol bennem, hol a környezetemben vannak. A térbeli elhatároltság és az időbeli marandóság illúzió, és ha ennek az illúzióknak valóságot tulajdonítok, ez megakadályoz az igazi valóság látásában.

Mi a másik elsötétítő? A vágyak!

Ilyen vágy, hogy magamat a környezetemmel szemben zártá tegyem, és mint minimális környezetet, melyben jól érzem magam, szembeállítsam a maximális környezettel.

Mi tehát a minimális környezet tartalma? Egy konkrét negatívum: az előítéleteim és vágyaim. Ezekkel azonban éppen úgy nem vagyok azonos, mint a környezetemmel. Ezt a konkrét szemléletet egy második, pozitív tapasztalat igazolja.

Amikor a környezetem felé fordulok, pl. egy másik ember felé, ezzel a feléfordulással egy reakciót váltok ki belőle, mely lehet olyan, hogy jól érzi magát velem, vagy éppen nem bír elviselni. A feléfordulás pillanatában elfeledkezem arról, hogy én váltottam ki benne ezt a reflexiót. Ha ezt észreveszem, a saját fiziognómiám, mint az előítéletek összesűrűsödött képe jelenik meg számomra. Ehhez az észrevételhez arra az akaratra van szükség, melyet a vágyak elsötétítenek. Így feltárol előtem a minimális környezet tartalma, mint a maximális környezet felé fordulás eredménye.

Ha a környezetem hat rám, pl. valaki beszél hozzám, anélkül, hogy észrevenném, igyekszem magamat vele szembehelyezni (megítélem), mert úgy érzem, ha ő érvényesül, az ő gondolatai, akkor én nem vagyok. Ha ezt észreveszem, a másik előítéleteitől lefosztva, szemtől-szemben áll velem, találkozunk, mert aki az én helyemre akar lépni, nem ő, hanem az előítéletei, mely az ő fiziognómiájává sűrűsödött. Ehhez az észrevételhez a tudat világozására van szükségem, melyet az előítéletek elsötétítenek.

Ha az előítéleteimtől nem tudok megszabadulni, ez a mulasztás kompenzálódik a hatalmaskodásban, mely a környezetem kialakításának minden törekvését meghatározza. A vágyakkal szembeni mulasztás kompenzálódik az alárendeltségben, melyben az ember lemond a környezetének kialakításáról.

Praktikus szempontok munkahelyen dolgozók számára:

Egy régi mondás szerint az emberi élet három szakaszban fut le: 21 év tanulás, 21 év küzdelem, 21 év bölcsé válás.

Az emberi közösségben eltöltött élet első harmada tanulással, ismeretek, tapasztalatok gyűjtésével telik el. Az ember befogadó. A környezet alkalom számára, hogy megerősödjék, mások erejére, tekintélyére támaszkodik. A centrum a környezet, mely világos és fokozatosan tágul. A kisgyermek számára 6-7 éves korig az otthon, a szülők; 13-14 éves korig az iskola, a barátok; 20-21 éves korig az egész világ, hivatás, a fiúk vagy a lányok. Ebben a periódusban fontos, hogy a felnövekvő gyermek valóságos ismeretek birtokába jusson és reális, nem hatalmi és alávetettségi viszonyokon alapuló környezetben éljen.

Ha nem tud az apától vagy az anyától megszabadulni, az iskolában csak absztrakt ismeretekre tesz szert, és közösségi tudatát hatalmi és gazdasági manipulációk alakítják ki, ha a pubertáskorban hamis ideálok alapján törekszik hivatásra, amely mögött a konvenciók által eltakart szexuális zavarok keletkeznek, akkor a megszülető belső centrumot túlságosan elsötétítik az előítéletek. Fejlődése időben visszamarad, s későbbi korban korábbi magatartásformákba esik vissza. (Például iskolai konfliktusai elől hazamenekül és a szülőket hívja segítségül. A fordítottja is lehetséges, ha idő előt elhagyja a szülői házat vagy korán kezd dolgozni.)

A második periódusban az ember expanzív. A tanultakat, tapasztaltakat alkalmazni akarja, hogy magának szociális teret teremtsen (család, hivatás, érvényesülés). Középpont a saját belső centrum, mely világos, mint a cselekvés szándéka. A saját fejlődése és pozíciója fontos. Önálló akar lenni, az akadályokat maga akarja leküzdeni, személyes sikerre törekszik. Nagyon erősen hat rá mások cselekvéseire és személyére vonatkozó ítélete.

A harmincas években igyekszik környezetének problémáit értelemmel megérteni és organizálni, saját életét racionálisan berendezni. A harmincas évek vége felé felmerül a kérdés: mi az egész értelme, mire megy ki a játék?

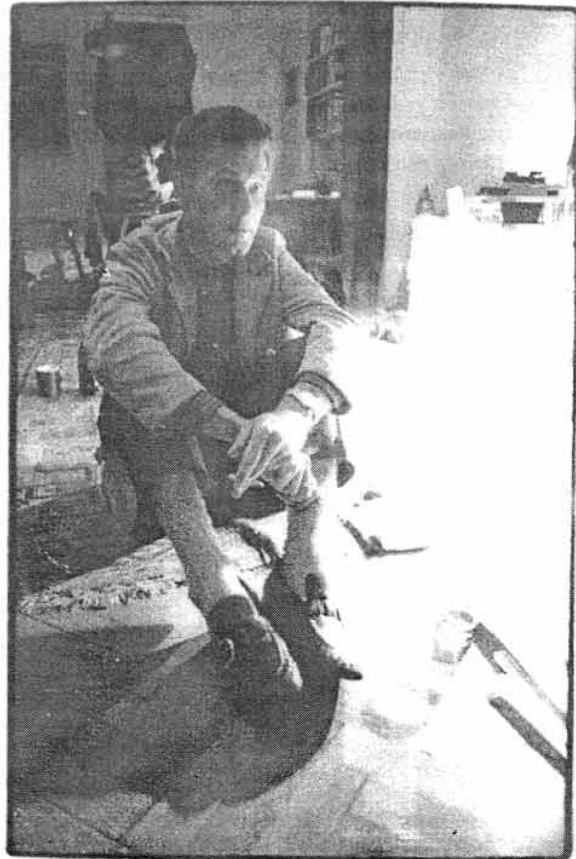
Ha ebben a periódusban lemond az individualizmusáról, és ahelyett, hogy arra törekedne, hogy önmagát környezetében megvalósítsa, a saját valóságos egzisztenciáját egy adminisztratív működő kontraszelekción alapuló irányítás pseudo-egzisztenciájával helyettesíti, akkor a vágyak elsötétítik környezetét, és fejlődésében megáll. Életének harmadik periódusában megjelennek korábbi viselkedésének torzképei.

Úgy érzi, hogy a felnövekvő generáció egzisztenciáját fenyegeti. Ezért megpróbál fiatal maradni, mindent maga akar csinálni és irányítani, nem akarja a felelősséget megosztani, tovább marad benn a munkahelyén vagy hazaviszi a munkát, munkahelyét, családot változtat.

A harmadik periódusba csak akkor léphet az ember, ha ezt a kettős individuális és szociális problémát megoldotta, ha szembenéz a centrumot és a környezetet elsötétítő előítéletekkel és vágyakkal. Ennek a problematikának megértésében segíthet, ha az ember meg tudja különböztetni azt a tevékenységet, amely saját egzisztenciájára és pozíciójára irányul, attól, ami egy munkára és annak céljaira irányul. Tehát: ha nem keveri össze magát a környezetével. Így válik alkalmassá az egyéni és organizáló vezetés fölött álló szociális pozícióra. Amit korábban maga élt át és tapasztalt, azt átadja a fiatalabb embereknek; örül és segíti mások önálló fejlődését, nyíltsággal, iniciatívával, kért tanáccsal, stb.

Így a szorongás (hatalom) és elégedetlenség (alávetettség) helyére az emberi és szociális (nem biológiai) tartalommal rendelkező életérzés lép.

Kálmán István

Sáros László felvétele, 1972

HUSZADIK SZÁZADI DOKUMENTUMOK

Az Országépítő 96/2 és 96/4 számában (Huszadik századi dokumentumok 1. és 2.) ismertettük Rudolf Steiner 1917 júliusában Ausztria-Magyarország királyához és miniszterelnökéhez eljuttatott memorandumát az általa hozzáfűzött magyarázatokkal.

Rudolf Steiner meg volt győződve arról, hogy a memorandumban felvázolt társadalmi-politikai eszmék alapját képezhetik a központi hatalmak külpolitikájának és egy olyan békejavaslataknak, amely a wilsoni diktátummal szemben biztosíthatná az európai népek jövőbeni fejlődését.

Meggyőződésünk, hogy ha a memorandumban ismertett hármas tagozódású társadalom praktikus gondolatai annak idején megértésre találtak volna, akkor a Párizs környéki békeszerződésekkel létrehozott újabb európai katasztrófa elkerülhető lett volna. Otto Schilly mondta egy televíziós interjúban: Ha Steinert a század elején Közép-Európában megértették volna, akkor nincs második világháború.

Az is meggyőződésünk, hogy Steiner szociális politikai eszméi a mai napig semmit nem veszítettek aktualitásukból. Ezért közöljük most harmadik dokumentumként Polzer-Hoditz gróf 1930-ban megfogalmazott memorandumát melyben Polzer megkísérli számos európai vezető személyiség emlékeztetőbe idézni Rudolf Steiner intését és javaslatait.

Steiner halála óta a mai napig ez volt az egyetlen nagy formátumú vállalkozás, amely megkísérelte felhívni számos vezető politikus figyelmét a hármas tagozódású szociális organizmus korunk által megkövetelt eszméjének megértésére és megvalósítására.

A 60-70, elsősorban közép-európai vezető személynek megküldött levélre csaknem mindenki válaszolt. A legmélyebb megértést tanúsító választ Polzer szerint a Német Nemzeti Bank elnöke, Dr. Schacht küldte. Polzer személyesen is tárgyalt Masarykkal Brnmben, Schober szövetségi kancellárral Bécsben, Popovici román miniszterrel Karlsbadban, de válaszolt Mussolini, Harriott francia miniszter és a többi címzett is.

Polzer gróf reménye, hogy létrejöjjön a memorandumot megértő államférfiak nemhivatalos találkozója, meghiúsult. 1930 szeptemberében az NSDAP Adolf Hitler pártja komoly szavazattöbbséget ért el a választásokon. A hármas tagozódás eszméje ismét feledésbe merült. Apokaliptikus kor vette kezdetét.

Kálmán István

Ludwig Polzer-Hoditz gróf (1869-1945) Prágában született. Életének nagy részét Ausztriában, Cseh- és Magyarországon töltötte. Legfőbb feladatának a Közép-Európa és a szláv kelet közötti híd megépítését tekintette. Másokkal együtt küzdött azért, hogy a wilsoni programmal szemben a steineri hármas tagozódás világtörténelmi alternatívájának megvalósítását segítse. Pályafutását katonaként kezdte. Tagja lett előbb a Teozófiai, majd az Antropozófia Társaságnak. *Kampf gegen den Geist. Das Testament Peters des Grossen* (Harc a szellem ellen, Nagy Péter végrendelete) című könyvében a specifikusan közép-európai feladattal szemben álló nagystílusú okkult politikai terveket tárta föl. Fő műve: *Das Mysterium der europäischen Mitte* (Az európai közép misztériuma).

Graf Ludwig von Polzer-Hoditz POLITIKAI MEMORANDUM 1930

I. Tanácstalanság Európában és használhatatlan megmentési kísérletek

Európában sokat beszélnek a nyugati kultúra hanyatlásáról. Az élet nehézségei – elsősorban Közép-Európában – mérhetetlenné fokozódnak. A könnyítéstük érdekében alkalmazott eszközök csak még tovább növelik őket. A kölcsönök fölvételével (Young-terv) keresett kiút halált hozó kábítószerként hat a szociális organizmusban. Az életproblémákat pusztán gazdasági és jogi problémáknak tekintik. Semmit nem változtak az uralkodó gondolkodási szokások, melyek a népek kárára, és csak némely sematikus állammechanizmus hasznára kiobbantották a világháborút. Az emberek semmit nem tanultak.

Ugyanaz a gondolkodás, mely korábban államokkal operált, ma kontinensekkel teszi ugyanezt. Ezért sürgetik mindenütt egy államok fölötti mechanizmus létrehozását, amely azonban az államerőket csak még pusztítóbbá tenné.

Európa ma úgy áll Amerika és Ázsia között, ahogy 1914 előtt Közép-Európa állt a nyugati államok és Oroszország között. Anglia ingadozik Amerika és Európa között, nem dönt, pozíciója egészen bizonytalanná vált.

Páneurópa, ahogy koncipiálják, a legjobb esetben is csak egy államok fölötti képződmény, egy szervezett háborús szintér lehet az Amerika és Ázsia közötti erőszakos hatalmi küzdelemben, amely Amerika adósa marad és ezáltal az amerikai akarati irány szervévé válik. A hivatali nem viselő közép-európai népesség életlehetőségei ezáltal kényszerűen tovább csökkennek, az európai népeket eladják és fölláldozzák.

Az európai népek Amerikához fűzött reményei éppolyan illúziók, mint azok, melyeket a világháború alatt Közép-Európában hallhattunk. Amerika kegyeinek hajhászása teljességgel haszontalan, ha nem akarunk rabszolgaszerepet vállalni.

A többségekkel szemben a kisebbségek külsőséges, mechanikus, pusztán kvantitatív gondolkodással nem kerülhetnek a felszínre. A mainál erőteljesebb, másfajta gondolkodásból kell erőt meríteniük, s ez a másfajta gondolkodás nemcsak önmaguk megtartásához szükséges, hanem az egész emberiség gyógyításához és felemeléséhez is.

Szellemi tanácstalanságból mindenütt diktátor után kiáltanak. Gyógyulást kizárólag hatalomtól és külső rendtől várnak. De a rendező hatalom önmagában soha nem produktív. Így új, hatalmas katasztrófák készülnek elő. Ritka, hogy szellemileg hatékony eszmék után kiáltanak. Az emberek olyan mélyen sülyedtek a materializmusba, hogy eszmeszerűen csak külső, kvantitatív sikerekből tudnak kiindulni és a sikertelenségből nem hajlandók tanulni.

És mégis, az európai kultúra és ezzel egyáltalán a kultúra megmentésének útját 1917-ben már megmutatták, a megmentő szó már elhangzott. Csak az emberek nem akarták meghallani. Közép-Európa szellemileg is kapitulált.

Ezzel a memorandummal azt a szándékot követem, hogy Európa szükséghelyzetében még egyszer emlékeztessék erre a szóra.

Dr. Rudolf Steiner, aki 1925. márc. 30-án a Basel melletti Dornachban, a Goetheanumban halt meg, a szociális organizmus hármastagozódásához egy olyan korban adott impulzust, amikor még sokkal több lett volna menthető, mint ami ma még menthető.

Mégis, soha sincs túl késő, hogy ezeket a gondolatokat tettekre váltsuk. Minden elmulasztott nap növeli azt a katasztrófát, mely az emberiség felé közelít. Ha a vezető emberek nem lépnek ki régi gondolkodási szokásaikból, újból és újból pusztító hatalmak eszközeivé fognak válni.

Oroszországban, ahol nem félték ezeknek a régi gondolkodási szokásoknak legvégső konzekvenciáitól, ott pusztító hatalmuk elég világosan megmutatkozik; erről az oldaláról azonban nyugaton nem akarják szemügyre venni a bolsevizmust.

II. Az emberiség fejlődése által megkövetelt szükséges jövőbeli újjáalakítás

Az európai kultúra és ezzel az emberiség legfontosabb részének megmentése lehetetlen, ha egyrészt a szabad, államilag nem privilegizált szellemi élet, másrészt a politikai-állami léttől független gazdaság akarása nem válik tétté.

Az ehhez való átmenet iniciatívájának Európa legfenegetettebb részéből, vagyis Közép-Európából kell kiindulnia. Egy ilyen iniciatíva megragadásával Közép-Európa reálisabb szolgálatot tehetne Európa többi részének, mint a Young-terv megvalósításával és az európai népek elvesztett szimpátiáját is visszahódíthatná.

a./ Szellemi élet

A műveltség és jólét virágzását biztosító emberi kultúra kiindulópontja mindig a szellemi életben rejlik. A szellemi élet megköveteli a szabadságot, aminek feltétel nélkülségét az emberek kényelmességéből és félelemből még kevésbé értik meg. A szellemi életben szükség van konkurenciára, minden demokrácia pusztító.

A szellemi élet hierarchikus tagozódása, ha szabadság uralkodik benne, kényszer nélkül fog megvalósulni.

Egy nép nemzeti képességei és előnyei a szellemi életben mutatkoznak meg. Egy nép individuális teremtő erejének egyre inkább el kell vesznie, ha valóságos szabadság helyett csak politikai csoportok kollektív szabadsága áll fenn. A szellemi életben az állami privilegizálás az emberiség minden szükséges fejlődését akadályozza. Állami privilegizálás mellett csak torz szellemi élet fejlődhet, melyet az önzés és politikai csoportellentétek szolgálatába lehet állítani. Így azonban a szellemi élet visszamarad és a lelki kultúra nem tud lépést tartani a technikai haladással. Az emberek mechanikus erők szolgáivá süllyednek, brutalitásuk fokozódik, míg lelki erők gyengülnek. Mindez olyan betegségeket idéz elő, melyek fokozódó, ma még nagyon rejtett tébolyultságban mutatkoznak meg. A gazdasági életben mindenütt megnyilvánuló rablógazdálkodás az emberek öröklött és megszerzett szellemi képességeire és derekasságára is kiterjed. A gyermekek nevelése, a betegek gyógyítása, a joggyakorlat a szellemi erők és állami hatalom

összefonódása következtében ijesztő mélypontra süllyed.

Az ifjúság elementáris erővel kezd rákérdezni az élet értelmére és a vezető körök nem tudnak kielégítő választ adni. A tanácsstalanság egyetlen, még nyitott menekülési lehetősége az agnoszticizmus.

b./ Gazdasági élet

Európa gazdasága soha nem lesz képes újra fölemelkedni, ha Közép-Európa egyes államai gazdaságilag is a politikai határok szerint rendezkednek be. Minél inkább ezt teszik, annál reménytelenebbé kell válnia a gazdasági helyzetnek. A gazdaságot ki kell vonni az egyes politikai államok szuverenitásából – az államok tekintélyének (hitelességének) érdekében is – és egy olyan gazdasági tanács kezébe adni, melyben gazdasági tapasztalatokkal rendelkező embereknek asszociatív tanácsadással, szabad elhatározással kell megállapodásra jutniuk.

Aki ma figyelmesen szemléli a gazdaságot, az föl fogja ismerni, hogyan próbálja a gazdaság – saját szükségszerűségeit követve – állandóan leküzdeni azokat az akadályokat, melyeket az államok – csupán presztizskérdésből – útjába állítanak. Emberi kötelesség fölébreszteni azt a tudatot, hogy az értelmet követve ne akadályozzuk, hanem a hatalom leépítésével támogatassuk ezt a folyamatot.

A gazdasági tanács első alapelve az kell legyen, hogy a gazdasági szükségszerűségeket semmilyen politikai gondolatnak nem szabad megzavarnia. A meghozott gazdasági döntéseket semmilyen politikai testületnek nem kell jóváhagynia, de nem is szabad azokat törvényként, vagyis hatalommal végrehajthatónak elgondolni.

Így bebizonyosodna, hogy a gazdasági élet a maga három tényezőjével – termelés, kereskedelem, fogyasztás – csakis akkor virágozhat a közösség javára, ha tisztán gazdaságilag alkalmazkodó, politikától mentes vezetés alatt áll.

A gazdasági életet sohasem szabad hierarchikusan tagolni.

A különböző gazdasági ágak szabad megegyezésén és egyetértésén alapuló asszociatív szerveződések a finanszírozást nem arany-alapon, hanem az elidegeníthetetlen, de nem állami tulajdonú termelőeszközök alapján, saját hatáskörükben fogják megoldani. A fizetési eszközöknek a különböző asszociatív csoportokon belül kell áramolniuk.

A politikai-állami és a gazdasági erők leghatalmasabb összefonódását jelenleg a gazdasági kamararendszer jelenti. Ugyanez érvényes a szellemi életben is, pl. az orvosi kamara esetében.

Lehetetlen elérni a politikától mentes, virágzó gazdaságot ha a politikai határok itt is érvényesek.

Az idegen uralom alatt álló gazdasághoz való kötöttsége következtében Közép-Európa gyenge politikai ereje saját népességének korbácsává fog válni. A Közép-Európában uralkodó ilyen viszonyok révén a politikai-állami szervek a szükségszerűen az idegen politikai uralom pusztító végrehajtó szerveivé válnak.

c./ Állami biztonsági szolgálat

A politikai-állami kötelezettségek közül ma egyedül a rendőri és katonai kötelezettségek jogosultak. A közép-európai államok szuverenitásának csupán ezekre kellene

korlátozódnia, akkor az állami élet természetszerűen konzervatíván alakulna. Az elmúlt évek ezt bizonyították. Ezen az állami területen jogosult a demokrácia.

III. A megvalósítás lehetőségei

Mindenekelőtt arra van szükség, hogy Közép-Európa – melynek az a feladata, hogy a nemzeti vonásokat közösen, kölcsönös kiegészítésben ápolja – ösztönzést adjon új, praktikus és szellemi eszmék megvalósításához. Az emberek az egész Földön – anélkül, hogy ezt tudatosították volna – ténylegesen erre vártak. Azonban Közép-Európa is csak hatalmi és birtoklási igényeit hangoztatta. Kisebbségből akarták külsődlegesen, kvantitatíve a többséget kényszeríteni. Ez volt a gyűlölet valódi oka.

A kommunizmus, a legszellemtelenebb államfelfogás – és nem is új, hanem a legrégebb – sohasem hozhat az emberiség számára mást, mint pusztulást.

A mai viszonyok mellett nem lehet elvárni, hogy a szellemi és gazdasági területen fönnálló állami jogkörök likvidálásának szükséges impulzusát maga az állam ragadja meg. Ezért a Népszövetség, ami a valóságban államszövetség, semmit nem érhet el.

Az új eszmék megvalósításának előkészületeit azonban soha nem lenne szabad azonnal nyilvános vitára bocsátani.

A viszonyok újrendezésének kezdete, vagyis az utolsó lehetőség, hogy Európa – és ezzel az emberiség – kultúráját a legszörnyűbb katasztrófák nélkül meg lehessen menteni, csak úgy történhetne meg, hogy az összes közép-európai állam néhány vezető személyisége nemhivatalosan, a kényszerítő szükségyszerűségek magasabb áttekinthetőségétől vezetve összejönne és minden állami, diplomáciai és bürokratikus formalitás mellőzésével szabadon egy közös akarati impulzusban összekapcsolódva megbeszéléseket folytatna és azután a saját államán belül ezen céloknak megfelelően működné.

Ha ilyen államférfiak nem találhatók, akkor az ebben a memorandumban lefektetett gondolatok csak egy későbbi korban, az európai népesség nagy részét áldozatul követelő legfélelmetesebb katasztrófák után valósulhatnak meg.

Hogy ezen a valóban új szociális rendhez vezető úton hogyan kell járni, azt minden közép-európai állam maga, szabadon határozhatja meg. A különböző közép-európai lehetőségek és képességek közötti differenciálódás éppen ezáltal juthat érvényre.

Ezt az átmenetet értelemszerűen minden állam a maga népességének sajátos adottságai szerint különbözőképpen vinné véghez és ezzel mégis az egészet szolgálhatná, ha a megadott átfogó nézőpontok szerinti irányhoz hű maradna.

Nincs kártékonyabb téveszme, mint az, amely az egész, rendkívül differenciált emberiségre egyetlen szociális sablont akar intellektuálisan és csupán külsődlegesen, szervezettel rákényszeríteni.

Ha azonban morális és praktikus eszmék állnának adott esetben az értük vívott fegyveres harc mögött, akkor ez a harc ezáltal szellemi, emberhez méltó háttérrel kapna, ami az egész emberiség érdekében reálisan segítené a győzelmes kimenetelt.

(Ford: Kádas Ágnes)

Helyes Gábor

LEVÉL POLZER-HODITZ GRÓFNAK

Tisztelt Gróf úr!

Mivel Ön 1945-ig élt, ezért még volt alkalma látni, hogy az 1930-ban kelt memorandumában megfogalmazott veszélyek miként öltöttek testet a második világháború történéseiben. Így talán érdeklődésére tarthat számot a memorandumban érintett területek állapotának vázlatos ábrázolása az ezredforduló tájékán, magyarországi szemszögből megfogalmazva. Igyekszem a tények tablószerű bemutatására szorítkozni, Önre bízva az okok és következmények megítélését.

A második világháború után Közép-Európa, mint fogalom, eltűnt. *Páneurópa*, az Ön által megjósolt módon, szervezett háborús hadszíntérré alakult Amerika és Ázsia között. A vasfüggönynek nevezett törésvonal Németországot is kettészelte. A szláv, magyar, román népek a szovjet zónához kapcsolódtak, a latin népek az amerikai érdekszférához. Két katonai és gazdasági tömb alakult ki. Mivel a két győztes hatalom a háború okozójaként Közép-Európát jelölte meg, így ettől kezdve háborús uszításnak számított Közép-Európa felidézése. A világbéke zálogának a két tömb közti katonai erőegyensúly számított. A harmincas években született nemzedék aktív életének jórésze tehát ebben az állapotban telt el, és sokáig úgy látszott, itt évszázadokig nem is lesz változás, hacsak ki nem tör a végső háború.

Azonban a 80-as évek végére a keleti tömb gazdaságilag csődbe jutott. A Szovjetuniót új formációk váltották fel, aminek Közép-Európa szempontjából több kihatása is volt. Megszűnt a fegyverekkel alátámasztott ideologikus államhatalom dominanciája a volt szocialista országokban, az egypárt-rendszert felváltotta a parlamenti demokrácia. Németország egyesült, a szovjet megszállók kivonultak. Úgy tűnt, hogy végre ismét lehetőség nyílik Közép-Európa számára, hogy önmagára rátaláljon. Az eltelt néhány év azonban más képet mutat.

Bebizonyosodott, hogy az a hatalmas törés, ami még az Első Világháború nyomán keletkezett Közép-Európában, korántsem gyógyult be. Ennek legkirívóbb jele az elképesztően brutális jugoszláv háború volt a 90-es évek első felében. A volt Monarchia utódállamai között ugyancsak nem csökkentek az ellentétek. Csehszlovákiának ugyan sikerült békésen kettéválnia, Közép-Európa államai ma egymásra mégis mint konkurensek tekintenek az ellenfél nélkül maradt nyugati gazdasági és katonai tömb jóindulatáért vívott harcban.

Mivel a további folyamatok időben nagyon közel esnek a jelenhez, így nehéz a teljes közép-európai térségre érvényes általános megállapításokat tenni. A rendszerváltáshoz az egyes volt szocialista országok más és más állapotban érkeztek el, ami egyénileg színezi az itt zajló eseményeket. A kissé bővebben ábrázolandó magyar változat talán nem minden elemében szimptomatikus, mégis jól példázhat bizonyos közös vonásokat. Az ellenzéki erők Magyarországon a korábbi bolsevik vezetők politikai életből történi eltávolítását célozták meg, miközben ugyanúgy bíztak a

nyugati ígéretekben, mint pl. Károlyi Mihály Wilsonban. Nem vették észre, hogy illúzió volt gazdasági segítséget remélniük éppen attól az angolszász világtól, ami egy gazdasági expanzió kibontakozási területének tekintette az országot, nem együttműködés, hanem alárendelés szándékával. Ebben éppen az a volt bolsevik vezetőréteg bizonyult a nyugat természetes szövetségeseinek, amely átmenetileg kiszorulván a politikai irányításból az ún. *spontán privatizáció* révén a gazdasági életben talált háttérbázisra. Rövidesen a politikai hatalom is visszakerült a kezébe, immáron egyértelműen meghatározott feladatkörrel együtt.

Az Ön szavai igazolódni látszanak: *Az idegen uralom alatt álló gazdasághoz való kötöttsége következtében Közép-Európa gyenge politikai ereje saját népességének korbácsúvá fog válni ... a politikai-állami szervek szükség-szerűen az idegen politikai uralom pusztá végrehajtó szerveivé válnak.*

Ez a tendencia egészen furcsa állapothoz vezetett. Az állam fokozatosan visszavonul egy sor korábbi monopolizált területről, ami látszólag e területek szabad fejlődését segíti elő. Ez történik például az oktatásban, a könyvkiadásban, az egészségügyben, a biztosításban. Azonban e területek – a tágabban vett kulturális-szociális élet területei – természetüknél fogva alkalmatlanok önmaguk gazdasági finanszírozására. Hasonló visszasságokhoz vezetett az állam kivonulása a közigazgatás helyi szintjéről. Sok szociális-kulturális feladatkör került – nagyon helyesen – az önkormányzatok kezébe, ám a végrehajtásukhoz nélkülözhetetlen anyagi források nélkül. Ezáltal egy újfajta függőség látszik kialakulni, melyben az állam rossz kapitalistaként áll szemben a néppel, azonos oldalra kerülve az országba beáramló gátlástalan rablótökével.

Ez a tendencia végigvonul a gazdasági életben is, ahol a szabad vállalkozás meghirdetett eszméje mellé nem társulnak méltányos finanszírozási feltételek. Ennek következtében sok induló vállalkozás összeomlik a világon egyedülállóan kemény hitel- és adóterhek súlya alatt, és legjobb esetben is legfeljebb a tőkeerős, államilag adókedvezményben részesített külföldi vállalkozások kiszolgálójává süllyed.

Az államhatalom látszólagos visszahúzódása tehát nem járt együtt e hatalmi törekvés önfelszámolásával – vagyis helyesebb lenne az államhatalom megsűrűsödéséről beszélnünk. Paradox módon mindez egy olyan parlamenti demokrácia égisze alatt megy végbe, ahol csak a hatalom megszerzése demokratikus, de annak gyakorlása már diktatorikus. Az állam effajta szereptévesztése pedig azt eredményezi, hogy egyetlen legitím feladatát, a védelmet képtelen ellátni, ebben külső segítségre szorul. Ezért a honvédség legfontosabb feladata a NATO-hoz való erőltetett felzárkózás. Az embereket megfélemlíti a közbiztonság látványos romlása, ami egyre erősödő idegengyűlöletet eredményez. A fokozódó létbizonytalansággal központilag szuggerrálják a népbe egy mindenre kiterjedő, általános állami *megoldás* áhítását.

Ma már közel járunk egy, az egész fejlett ipari civilizációt magába foglaló politikai szervezet, egy világállam megszületéséhez. Ebben a koncepcióban nincs helye egy saját útját járó Közép-Európának. Ám ezzel éppen Önnek

aligha mondhatunk újat. Ami változott, az csak az alkalmazott módszerek hatékonysága.

Ma kialakulóban van egy olyan információs világhálózat, amely egyrészt minden embernek szánt híreket közöl a világ legfontosabb eseményeiről, másrészt aktív bekapcsolódást tesz lehetővé ebbe az információs tengerbe a személyi számítógépekre épülő Internettel. Ami száz évvel ezelőtt a nyersanyag volt, az ma csupán az anyag képmása, információ. A mai korban már elég ezt a képmást megszerzeni, hogy a hatalmat gyakoroljuk. Így vált lehetségessé az információk elképesztő monopolizálása a közvetítőrendszerek feletti állami uralom gyakorlásával. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy célzatosan szerkesztik a híreket, és egyes események elhallgatásával, mások felnagyításával a nézőkben téves ítéletet keltenek. A rendszer lényegi eleme a felszínesség, az önálló gondolkodás kikapcsolása, és helyette gondolati panelek sulykolása, a szavazók orientálása.

Összességében elmondhatjuk, hogy az a közép-európai törésvonal, ami a két világháború között az itt élő népek államhatárai mentén húzódott, és a bolsevizmus idején a vasfüggönyvel élesen szétnyílt, ma sem szűnt meg létezni, hanem a közép-európai országok további belső szét darabolódásában nyilvánult meg. Ebben nem pusztán Jugoszlávia vagy Csehszlovákia széthullására kell gondolnunk, hanem elsősorban a társadalom belső törésére, széthullására vezetőkre és vezetettek, az államhatalom és a gazdaság haszonélvezőire és ezek elszenvédőire.

Kedves Gróf úr! Bizonyára nem lepték meg az előbbi sorok, hiszen 1930-óta nagyon kevés történet érdemben Közép-Európa érdekében, annál több annak ellenére. Az Ön akkori törekvéseit nem követte közvetlen siker, mégis hálásan gondolunk Önre, amiért soraival sok kérdést segít ma világosabban látnunk. Úgy tűnik, a dolgok nem úgy nyernek formát, hogy egy eszme megjelenik, az emberek megértik, majd pedig megvalósítják. Inkább fordítva lehet. Közép-Európában valóságként él az emberekben egy tartalom, amit elaladni lehet, de teljesen kitörölni nem. Mintha azok a lelkek, akik ide születnek, egyenesen magukkal hoznák ezt a tartalmat, így ezzel szemben a külső hatalom – egyelőre – tehetetlen lenne. Ez a tartalom villant fel 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában, 1980-ban Lengyelországban. Ezek a külsőleg bukásra ítélt forradalmak jelzik, hogy amiről Ön is beszélt, amögött szellemi realitás húzódik: a szabad Közép-Európa.

Budapest, 1997. február

AZ ÉPÍTÉSI TÖRVÉNYTERVEZETHEZ

Az Országgyűlés jelenleg tárgyalja az épített környezet alakításáról és védelméről szóló törvényt. A tervezet 52. paragrafusában annak indoklása így hangzik:

(1) Az építésügyi hatósági jogkört első fokon – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel, továbbá ha a törvény vagy ennek felhatalmazása alapján kormányrendelet eltérően nem jelentkezik – a települési (fővárosi kerületi) önkormányzat jegyzője látja el.

(2) Az elvi építési, az építési, a használatbavételi és fennmaradási engedélyezési, továbbá az ezekkel összefüggő ellenőrzési és kötelezési ügyekben első fokon kormányrendeletben meghatározott települési (fővárosi kerületi) önkormányzat jegyzője jár el.

Indoklás:

Az építési hatósági jogkör első fokon mindvégig megmarad az önkormányzati szférában, azzal az eltéréssel a mai rendszertől, hogy telekalakítási, építési, használatbavételi és fennmaradási engedélyezési, valamint az ezekkel kapcsolatos ellenőrzési és kötelezési ügyekben nem minden település kap építésügyi hatósági jogkört, hanem csak a törvény mellékletében felsorolt székhelyű és illetékességi körű mintegy 120-150 település (város és megyei jogú város).

Erre vonatkozik az alábbi állásfoglalás:

FELHÍVÁS AZ ÖNKORMÁNYZATISÁG MEGMENTÉSÉRE

A hazai privatizálás, a hirtelen és sajátosan kialakult magántőke, a lobbyszerkezetek gátlástalan érvényesülése egyre inkább háttérbe szorítják az ország közösségi és állampolgári érdekeit. Városaink és falvaink sorsát, benne otthonunk jövőjét immár nemesak az önkormányzatok növekvő gazdasági kiszolgáltatottsága fenyegeti, hanem az a legújabb rafinéria is, amely törvényi erővel akarja biztosítani, hogy az *átalakult Magyarország egyik legnagyobb vívmányát, a hatalomnak és a felelősségnek a településeken való megvalósulását is módosítsák*. Nem engedhető meg, hogy az ország lakossága életkörülményeinek és a helyi önkormányzatok tevékenységeinek szabályozását a *törvényi szint alatti* ágazati, lobbis vagy magánérdekek befolyásolják. A kialakult helyzet és az „Épített környezet alakításáról és védelméről” szóló törvénytervezetben megfogalmazott agresszió ellen a Közösségszolgálat Alapítvány és a Kós Károly Egyesülés úgy tiltakozik, hogy az *alábbiak megvalósítására hívja fel* mindazokat, akik cselekedni akarnak és képesek:

1. Ki kell dolgozni a városokban és községekben élők érdekében a *településtügyi törvényt*, mert a településügy, a településfejlesztés, -rendezés és -üzemeltetés nem válhat az építésügy részévé, nem kerülhet az építésügyi ágazati szemléleti irányítás alá. A településüggyel kapcsolatos minden jog a településben élő lakosságot illeti meg.

2. *Nem engedhető meg, hogy az elsőfokú építésügyi hatóságot a településből elvigyék*, mert az ott élő közösségnek van egyedül joga, hogy önkormányzata útján meghatározza saját életterének alakítását. Az önkormányzat jegyzője a jogszerűség záloga, a szakszerűség pedig a településekben is biztosítható. Amely kistéleplések nem képesek szakembert kiállítani, összefogással képesek lehetnek erre. A térségből, a környező városból kiutazó szakember rendszeres jelenléte is gazdaságos és önkormányzatbarát eljárás.

3. Meg kell szüntetni a települési *külterületeken* jelentkező rendezetlen állapotokat, lehetővé téve a mezőgazdasági műve-

lést biztosító életfeltételeket, a tulajdonviszonyok tisztázását, az utak és a tanyák kiépítését.

4. Ki kell dolgozni a *kistélepléseken élő népesség megmaradásának stratégiáját*, és támogatni kell annak tényleges végrehajtását.

5. Biztosítani kell az *önkormányzatok és a lakossági képviselők folyamatos részvételét és beleszólását* az életfeltételeket biztosító közlekedési-, víz-, csatorna-, elektromos-, gáz-, távfűtési, távközlési, szállítási, közlekedési, egészségügyi, oktatási, és szociális gondozási ellátások *tulajdonosi és díjmegállapítási döntéseiben*.

6. Fel kell gyorsítani az állam, a térségi és a települési önkormányzatok feladatainak egyértelmű meghatározását, a *pénzügyi forrásokat pedig a feladatokhoz kell olyan arányban rendelni*, hogy azok megvalósíthatók legyenek. Ezzel összhangban kell végrehajtani a nagy ellátó rendszerek reformját.

7. Ki kell alakítani a *közpénzek elosztásának átlátható, nyilvános és ellenőrzött rendszerét* úgy, hogy döntési joggal csak a demokratikusan választott testületek rendelkezzenek. Ennek érdekében felül kell vizsgálni az összes jelenlegi támogatási, pályázati vagy egyéb rendszereket.

8. Nem lehet végezni területi, térségi fejlesztést és rendezést a települések fejlesztése, rendezése és üzemeltetése nélkül, és ezért *meg kell teremteni a térségek és települések között az összhangot*.

9. Létre kell hozni végre a ténylegesen működőképes, a területen élő lakosság arányait is figyelembe vevő, a települési önkormányzatok önállóságát nem sértő, demokratikusan választott *középszintű* térségi önkormányzatokat.

10. Az Országos Területfejlesztési Koncepciónak kezelnie kell az ország *keleti és nyugati fele és a települések közötti jelentős fejlődési különbségeket*. Ki kell alakítani a tökéledekekkel szembeni piaci, hatósági *védelmi és befolyásolási stratégiákat*, rendszereket.

Az önkormányzatiság védelme és egyidejűleg fejlesztése érdekében mindezen kérdésekről az ország legkülönbözőbb térségeiben a tennivalók megfogalmazása céljából *nyilvános szakértői megbeszéléseket* szervezünk. A megbeszélések értelme nemcsak az, hogy megakadályozzuk a centralizálás lobbistáinak sikerét, hanem az is, hogy a megjelenő polgármesterekkel, képviselőkkel, építészekkel, közösségfejlesztő és egyéb szakemberekkel karöltve *közös stratégiát határozzunk meg, a helyi hatalmat és felelősséget megmentendő*.

Budapest, 1997. február 18.

Kós Károly Egyesülés

7400 Kaposvár, Dózsa

György utca 21.

Közösségszolgálat Alapítvány

1011 Budapest, Corvin tér 8.

A fenti felhívást közzé tevő szervezetek országgyűlési képviselőkkel folytatott március 5-i megbeszélésüket követően az alábbi módosító javaslatot terjesztik a törvényalkotók elé:

A törvénytervezet 52. § (2) bekezdése az alábbiak szerint módosul:

(2) Az elvi építési, az építési, a *telekalakítási, a területfelhasználási, a használati mód megváltozásával kapcsolatos*, a használatbavételi; (és) *valamint* a fennmaradási engedélyezési, továbbá az ezekkel összefüggő ellenőrzési és kötelezési ügyekben *első fokon* az önkormányzat jegyzője (a jegyző ellenjegyzése mellett a polgármester) gyakorolja. A fenti ügyekben (az illetékes miniszter) illetve Kormány által meghatározott szakmai követelményeknek megfelelő hivatal jár el. E hivatal a településen vagy önkormányzati társulások által képzett körzetekben működhet.

Indoklás:

Az építési hatósági tevékenység jellemzően jogalkalmazó jellegű, vagyis az egyes (határozatok) döntések során gyakorlatilag azt minősítik, hogy a benyújtott kérelem és mellékleteik megfelelnek a jogszabályoknak, általános és eseti szakmai előírásoknak. A hatályos törvény egyértelmű rendelkezést tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a hatósági jogkört nem az önkormányzat, hanem a jegyző (az általa működtetett hivatal segítségével) gyakorolja.

Javaslatunk egyfelől a jogszerűséget és szakszerűséget egyaránt biztosítva (a magyar közigazgatás hagyománya szerint) a polgármester hatáskörébe utalja a kérdést (polgármesteri hivatal és nem jegyzői hivatal), másfelől az önkormányzatok társulási kötelezettségét írja elő abban az esetben, ha a szakmai követelményeknek megfelelő hivatali apparátus létrehozása és fenntartása meghaladja a helyi önkormányzat lehetőségeit. E megoldás megítélésünk szerint nem csorbítja az önkormányzatok jogosítványait.

A felhívók tájékoztató beszélgetéseket szerveztek illetve szerveznek egyes magyarországi régiók polgármesterei és további érdeklődők számára. Egyetértő szervezetek vagy személyek támogató nyilatkozatát a fenti címeken várják.

HÍREK

A LENGYELORSZÁGBAN utazó építészeti kiállítást Lodzban a Műegyetem építészkarán, majd a Wrocław-i Lengyel Építészeti Múzeumban mutatták be, Március 19-én nyílik meg a varsói kiállítás a Lengyel Építészszövetség ottani székházában; a megnyitón újra küldöttség képviseli a Kós Károly Egyesülést. Májusban a gdanski székház, júniusban a katowicei Észak-Sziléziai Kulturális Központ, szeptemberben a Szczein-i Pomerániai Hercegi Palota ad otthont a kiállításnak.

MAKOVECZ IMRE kiállítása március 12-én nyílt meg Tel Aviv-ban az építész jelenlétében. Munkáit több előadás ismerteti. Utazására izraeli építészek meghívására és szervezésében került sor.

A NÁDASDY AKADÉMIA június 20-21-én szimpoziumot rendez Építészet-Természet-Művészet címmel a nádasladi Nádasy-kastélyban. Az első napon Douglas Cardinal kanadai építész és Makovecz Imre tart előadást, a második napon három szekcióülés megtartására kerül sor: 1. Önfenntartó és környezetbarát megoldások az építészetben; 2. Művészeti intézmények finanszírozása a XXI. században; 3. Belső terek lélektani és társadalmi hatása. A kétnapos program része továbbá Bugár-Mészáros Károly, Dr. Graeme McDonald és Charles Simon előadása, a GRAPHISOFT építészeti bemutatója, Klebniczky György zongorahangversenye, a kastélypark bemutatása, gyümölcsfatelepítés és a Magyar Hölégballon Szövetség bemutatója. A zárónyilatkozatot követő fogadáson hangzik el Jankovics Marcell Szentiván-napi köszöntője. A programról részletes tájékoztatót ad a Blaguss-Volánbusz iroda a 117-77-77-es telefonon, illetve a 117-86-57-es fax-számon. Ugyanitt kérhető jelentkezési lap is.

VAJDA GYULA 1945-1996

Az alábbi levelet kapta a Kós Károly Egyesülés:

... szívesen csatlakoznék Önökhöz. Szándékaim, mindaz, amiért lelkesedni tudok, amiben hiszek és amit elvetek, megegyeznek azzal, amit az Egyesülés tagjai képviselnek. 1969-ben szereztem diplomát Erdei András és Szentesi Anikó építészekkel egyidőben. Dolgoztam Ivánka András, Tenke Tibor és Pintér Béla mellett mint gyakornok, azután az országot jártam; Sopron, Emőd, Miskolc, Palotás, végül Érd, ahol nagyanyám telkén faházat építettem magamnak. Néhány éve egészségem megromlott; háromszor is közel jártam az elmúláshoz, végül megmaradtam. Tehát még van dolgom. Nyugdíjaztak, de szerencsére a szívem és a fejem működik, használok, és kérem, használják.

Érd, 1996 szeptember 28.

Tisztelettel és barátsággal
Vajda Gyula építész

A levél írója október 27-én váratlanul meghalt. Az Egyesülés Igazgatótanácsa márciusban tárgyalja az előterjesztést Vajda Gyula tiszteletbeli tagként való felvételéről.

A MAKONA keddi esti rendezvénysorozata keretében február negyedikén Gerle János tartott előadást a boglári útról. Tizenegyedikén Dévényi Sándor mutatta be saját munkáit, részletesen beszámolt a dél-dunántúli autópálya előkészítésének kérdéseiről és a kezdeményezés történetéről. Tizenharmadikán Anthony Gall terveiről beszélgettek a résztvevők. Az ott bemutatott pesthidegkúti orvosi rendelő terve időközben megnyerte a zártkörű pályázatot és Gall megbízást kapott az engedélyezési terv készítésére. Március negyedikén Jánossy György építész tartott előadást, tizenegyedikén Ferencz István beszélt életéről és munkáiról.

A HERENDI PORCELÁNGYÁR fejlesztésére kiírt meghívásos pályázat eredményeként a gyár meglévő épületének átalakítására a TRISKELL építészei; az új épületek megtervezésére Turányi Gábor kapott megbízást.

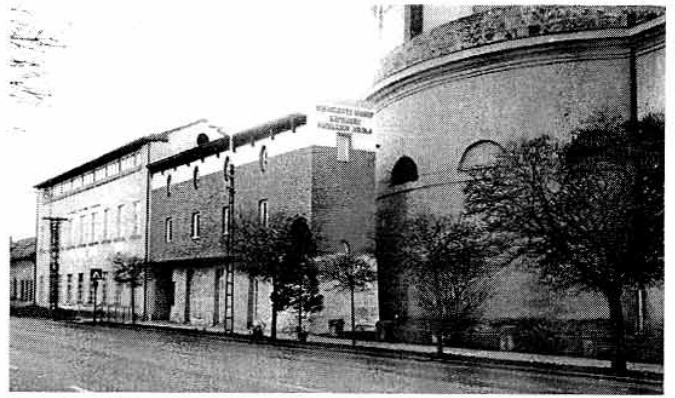
A SZÉP HÁZAK folyóirat egyik 1996-os nivódiját Gerencsér Judit nyerte el Szalafőre tervezett családi házával.

ÉPÍTŐ MŰVÉSZET címmel január 24. és február 9. között volt látható Török Ferenc építész, tanszékvezető egyetemi tanár, és Balázs Mihály építész, Csíkszentmihályi Róbert szobrász és Somogyi-Soma László festőművész kiállítása a Vigadó Galériában. A vendégkönyvi bejegyzések szokatlan egyöntetűséggel köszöntötték a kiállító művészeket, mint akik a minőséget, tisztaságot, hitet képviselik az ezekre az értékekre egyre szomjasabb világban.

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM és a Kós Károly Egyesülés Településfejlesztés és Társadalom c. posztgraduális továbbképzése március 7-én kezdődött meg mintegy húsz hallgató részvételével Piliscsabán.

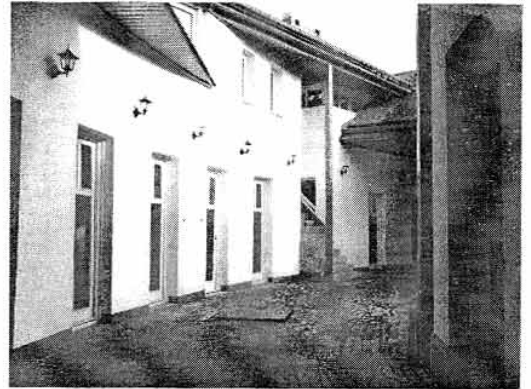
Granvisus szemüvegbolt, 1990-91
 Karácsony Tamás, Kund Ferenc, Bártfai Tamás

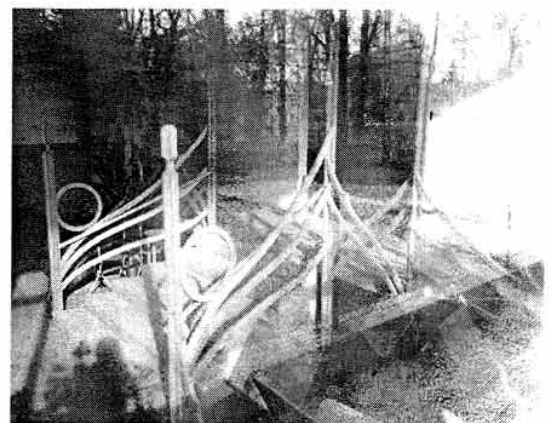
Mindszenty Katolikus Iskola, 1991-től
 Karácsony Tamás, Kund Ferenc, Bártfai Tamás

Múzeum cukrászda, 1991 Karácsony Tamás, Kund Ferenc, Bártfai Tamás

Kereskedelmi Bank székháza, 1994 Kocsis József
 (Gerle János felvételei)

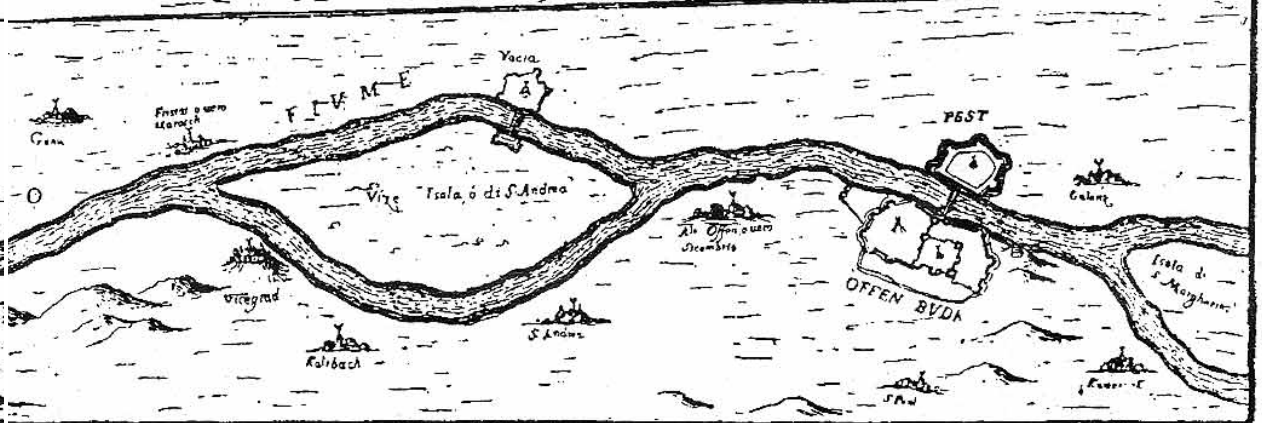
Zeneiskola, előadóterem részlete, 1990-től
 Mújdricza Ferenc és Társa

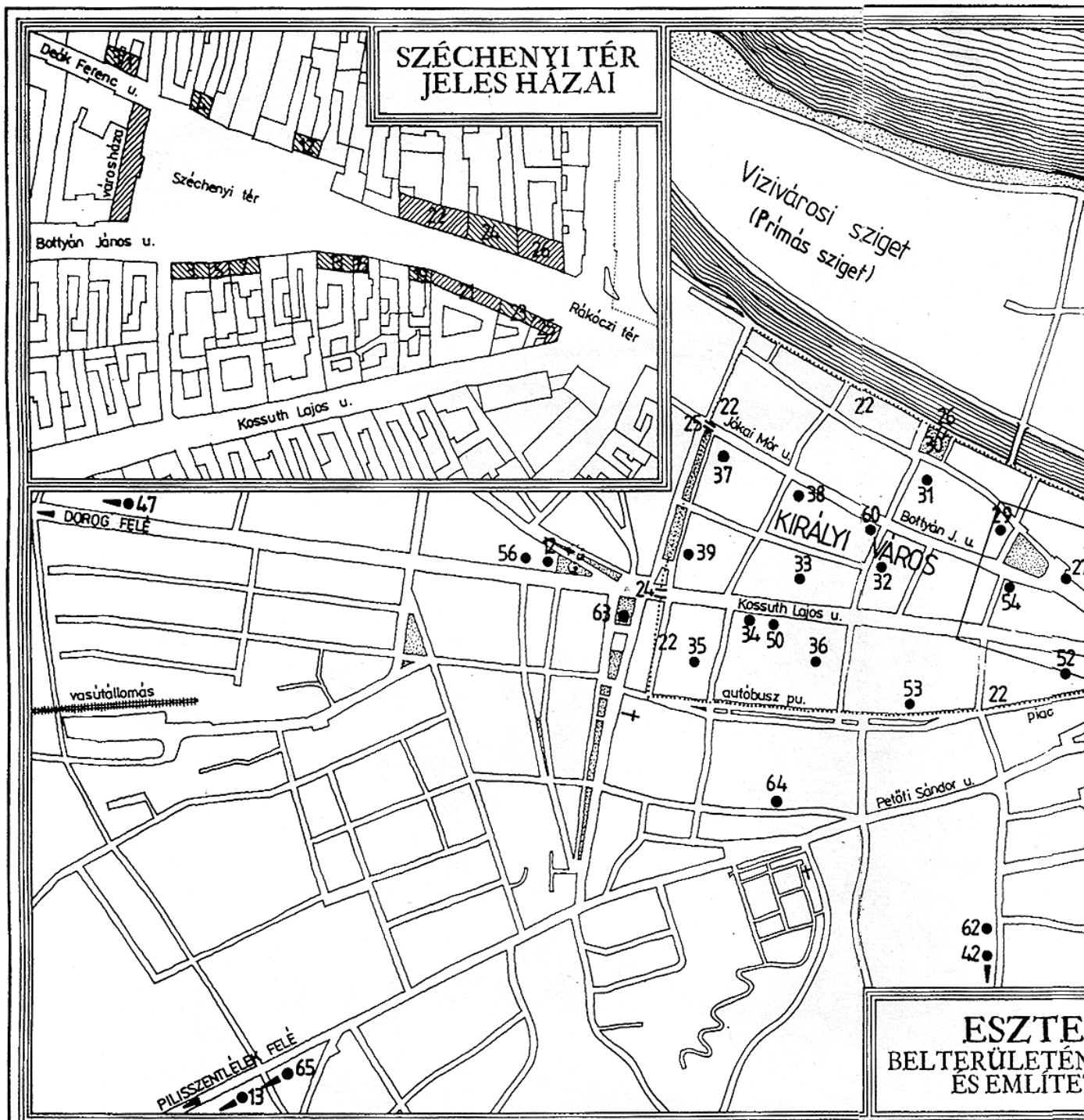
BABITS MIHÁLY
EKLER DEZSŐ
GERLE JÁNOS
HELYES GÁBOR
HOMOR KÁLMÁN
HORVÁTH ALICE
HORVÁTH ISTVÁN
JAKSITS LÁSZLÓ
KÁLMÁN ISTVÁN
KAMPIS MIKLÓS
KARÁCSONY TAMÁS
KISS-RIGÓ LÁSZLÓ
KOCSIS JÓZSEF
KUND FERENC
MEGGYESI TAMÁS
MAKOVECZ IMRE
MÚJDRICZA FERENC
NAGY ERVIN
PATTANTYÚS Á. ÁDÁM
RABB PÉTER
L. POLZER-HODITZ
TÖRÖK FERENC
VUKOV KONSTANTIN

SEGNALATA VITTORIA OTTENUTA DALLE
 ARMI IMPERIALI, E POLACCHE SOTTO LA
 CITTA, E FORTEZZA DI STRIGONIA CON
 L'ACQUISTO DELL' IMPORTANTE FORTE DI
 PARKAM LI IX OTTOBRE col porto fatto da Cesare
 l'indeno e dell' attacco della Città e fortezza di Strigonia alli 27, e sua resa
 ai Cesarei alli 27 ottobre 1683
 A Ponte che si ruppe' nell' fugire la Cavalieria Turchesca verso Strigonia

Data in luce da Gio: Giacomo Rossi alle Pace in Roma all' Insegna
 di Parigi Con licenza de Superiori 1683

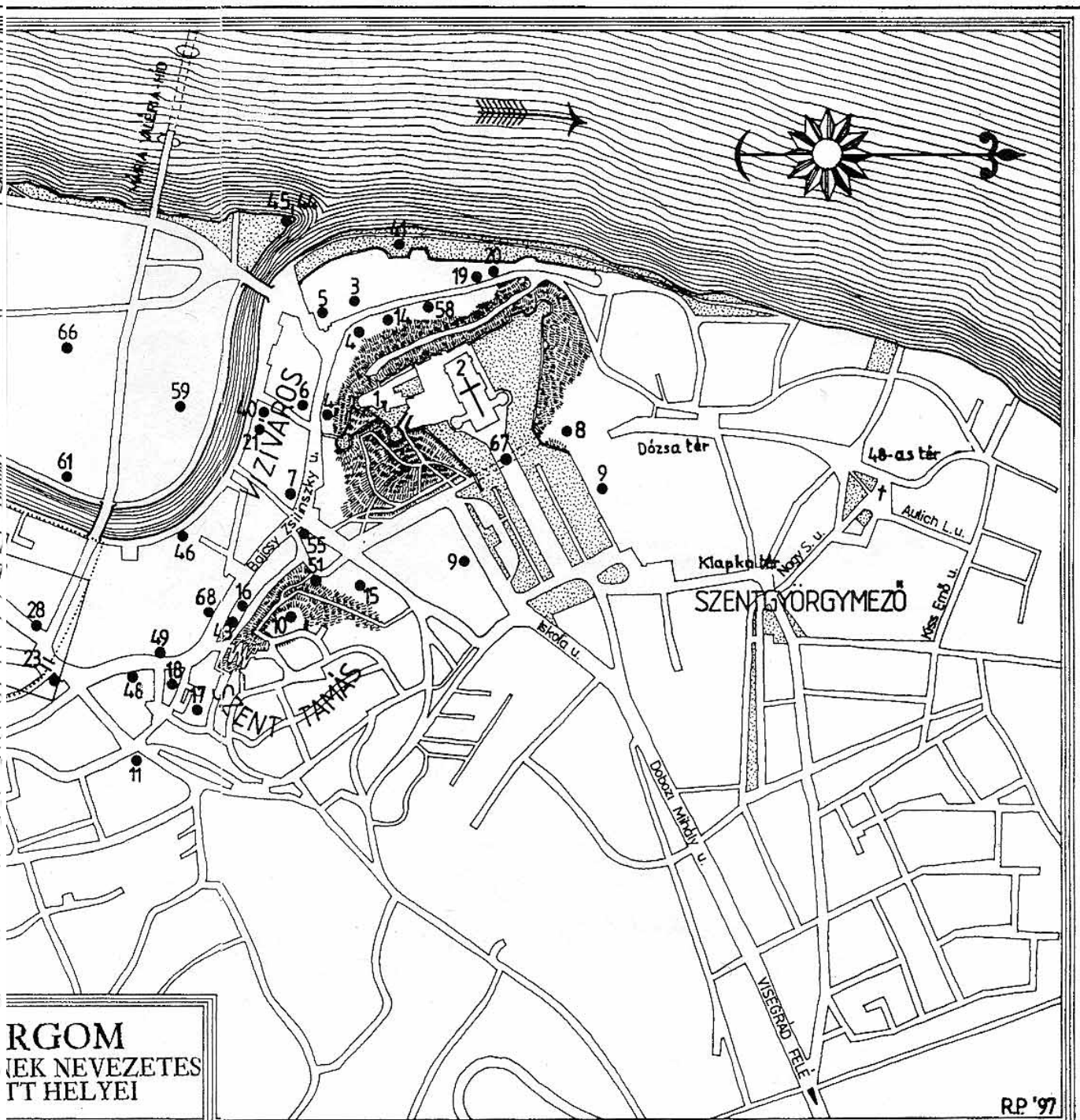

- A Széchenyi tér értékes épületei hátszámok szerint:
1. Városháza, korábban Botyán-ház (1698 előtt, rokokó)
 3. Posta, volt Beimel-ház (1828 előtt, barokk, Prokopp János romantikus átépítésével)
 5. Ivanovits-ház (1825 előtt, barokk, eklektikus átépítéssel)
 7. Braun-Szerencsés-Groh-ház (1827 előtt, rokokó, Hartmann Antal építette)
 13. Láng-Dengelmayer-ház (1828 előtt, klasszicista)
 15. Szönyegház (barokk)
 19. (1802, klasszicista)
 21. Takarékpénztár (1860-64, Hild József terve szerint Prokopp János építette)
 23. (1860 körül)
 25. Rochlitz-palota (copf)
 4. (1876 előtt, klasszicista)
 12. Frey-ház
 22. Megyei Bíróság, a Sas kaszárnya helyén (korai eklektikus)
 24. Kohár-ház (1777 előtt)
 - Deák Ferenc utca 3. Fogarassy-Oberrmayer-ház, eredetileg pálos rendház (1767, rokokó)

- Jelentős mai középületek, múzeumok és egyéb jeles helyek:
1. Egykori királyi palota, ma Vármúzeum
 2. Érseki palota és Keresztény Múzeum (volt jezsuita kolostor)
 3. Balassa Bálint Múzeum
 4. Vízivárosi templom
 5. Templom
 6. Érseki könyvtár
 7. Szeminárium (volt szovjet központi katonai kórház)
 8. Kanonoki házak
 9. Szent Tamás kápolna
 10. Vízügyi Múzeum
 11. Szent Anna templom
 12. Suzuki gyár
 40. Balassa Bálint sebesülésének azonosított helyszíne
 41. Sobieski János lengyel király emlékműve
 42. Babits Mihály nyaralója (ma múzeum)
 - Középkori templomok a Várhegy környékén (Horváth István tanulmányához)
 1. Királyi várkápolna
 5. Ismeretlen védőszentű templom

6. Szent László plébániatemplom
10. Szent Tamás prépostsági templom
14. Ismeretlen védőszentű templom
15. Szent Ambrus templom
16. Szent Erzsébet templom
17. Keresztelő Szent János templom
18. Szent Anna templom és kápolna (a korábbi, Villa Armenoi városrész helyén)
19. Ózicseli Hadzsi Ibrahim dzsamija
- 20-21. Török fürdők
- A középkori Királyi város István tanulmányához)
22. Középkori városfal (pontos helye nem ismert)
23. Szent Lőrinc kapu tornya
24. Budai kapu tornya
25. Szent Pál kapu
26. Vízi kapu
27. Árpád kori pénzverde
28. Szent Lőrinc templom
29. Szent Miklós templom

SZEGEDI NEVEZETES HELYEI

RP '97

1. loma
 2. templom
 3. plom
 4. szíspótlály
 5. ploma
 6. gostonrendi kolostor
 7. um nevű örmény
 8. zsámija
 9. elpusztult emlékei (Horváth
 10. zott vonal)
30. Halpác
 31. Szent Péter templom (?)
 32. Ferencesek temploma IV. Béla király sírjával
 33. Zsinagóga
 34. Johanniták konventje
 35-39. Azonosítatlan templomok
 40. Hallgatói tervek, diplomatervek helyszínei
 41. Várhegy (Kurta Zsolt, 1992)
 42. Várhegy (Rabb Péter, 1993)
 43. Olasz testvérváros háza (Villányi Tamás, 1991)
 43. Japán testvérváros háza (Kelemen Csaba, 1991)
 43. Diáklklub (Halász Ákos, 1996)
 44. Hajóállomás (Gondos Csaba, 1994)
 45. Hajóállomáa (Pálkás Ferenc, 1991)
 46. Szent István fürdő, uszoda bővítése (Gondos Csaba, 1993)
 47. Repülőtér (Fábry Zoltán, 1996)
 48. Üzletház (Boór András, 1994)
 49. Városi TV-stúdió (Tótpál Judit)
 50. Máltai Szeretetszolgálat, öregek otthona (Páll Anikó, 1991)
 51. Vendégház (Pálkás Ferenc, 1992)
 52. Üzletház (Kelemen Csaba, 1990)

19. Dzsámi és fürdő (Bende Katalin, 1993)
 Új épületek* és tervek
 53. Granvisus márkabolt* (É-ii, 1990-91)
 54. Posta bővítése (É-ii, 1994)
 55. Múzeum Cukrászda* (É-ii, 1991)
 56. Iskola a Szent Anna templom mellett* (É-ii, 1991-től)
 57. Kereskedelmi Bank* (Kocsis József, 1994)
 58. Lakóház*, Berényi J. u. 23. (Ekler Dezső, 1983)
 59. Szálloda (Nagy Ervin, 1989-90)
 60. Alkotmánybíróság székháza; a volt Sándor palota,
 Jókai u. 1. (É-ii, 1990)
 61. Zenciskola* (Mújdricza Ferenc és társa, 1990)
 62. Idősek otthona (É-ii, 1992)
 63. Hősök tere emlékmű (Kocsis József, 1993)
 64. Óvoda, Honvéd utca (Jaksits László, 1994)
 65. Kisegítő iskola, laktanyaátépítés* (Jaksits László, 1994-től)
 66. Millenniumi színház, Primás szigeti változat (Mújdricza
 Ferenc és Társa, 1997)
 67. Primási téregyüttes hasznosítási tervei (Mújdricza
 Ferenc és Társa, 1987-97)
 68. Fürdőszálló és rekonstrukció, (Jaksits László)